

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΥ
ΣΧΟΛΗ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ, ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ ΚΑΙ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗΣ ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΩΝ ΑΓΑΘΩΝ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
«ΝΕΟΤΕΡΗ ΚΑΙ ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΙΣΤΟΡΙΑ:
ΝΕΕΣ ΘΕΩΡΗΣΕΙΣ ΚΑΙ ΠΡΟΟΠΤΙΚΕΣ»

ΔΙΑΤΡΙΒΗ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗΣ ΕΙΔΙΚΕΥΣΗΣ
ΤΗΣ ΣΤΥΛΟΓΛΟΥ ΑΙΚΑΤΕΡΙΝΗΣ
(Α.Μ. 1012201803032)

Θέμα: «Εγκαταστάσεις Μικρασιατών Προσφύγων στον νομό Ιωαννίνων»

Επιβλέπων Καθηγητής: Θανάσης Χρήστου
Συνεπιβλέπων Καθηγητής: Ιάκωβος Μιχαηλίδης
Συνεπιβλέπων Καθηγητής: Σωτήριος Ριζάς

ΚΑΛΑΜΑΤΑ 2020

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

Πρόλογος.....	3
Εισαγωγή.....	5
Α΄ Κεφάλαιο	
Γεγονότα 1914-1923.....	7
1.1. Βαλκανικοί Πόλεμοι.....	7
1.2. Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος	8
1.3. Συνδιάσκεψη Παρισίων (1919-1920).....	9
1.4. Συνθήκη Σεβρών (10 Αυγούστου 1920).....	10
1.5. Ο Μικρασιατικός Πόλεμος(1919-1922)-Γεγονότα διπλωματίας.....	12
1.6. Συνδιάσκεψη Λονδίνου (Φεβρουάριος – Μάρτιος 1921)	14
1.7. Διάσκεψη Υπουργών Εξωτερικών – Παρίσι (Μάρτιος 1922).....	15
1.8. Καταστροφή της Σμύρνης.....	15
1.9. Προσφυγικά ρεύματα.....	15
1.10. Σύμβαση της Λωζάννης.....	16
Β΄ Κεφάλαιο	
Επιτροπή Αποκατάστασεως Προσφύγων	20
2.1. Πρώτο Διάστημα	20
2.2. Αποκατάσταση προσφύγων	22
2.3. Αγροτική Αποκατάσταση	23
2.4. Αστική Αποκατάσταση.....	24
Γ΄ Κεφάλαιο	
Νομός Ιωαννίνων.....	28
3.1. Άφιξη προσφύγων στον νομό Ιωαννίνων	28
3.2. Ηπειρωτική κοινωνία και οικονομία	32
3.3. Ανατολή	35
3.4. Μπάφρα.....	39
3.5. Νεοκαισάρεια	43
3.6. Ιωάννινα.....	45
3.7. Ασφάκα	47
3.8. Κόνιτσα.....	53

Δ' Κεφάλαιο

Η ενσωμάτωση και οι κοινωνικοοικονομικές σχέσεις των προσφυγικών κοινοτήτων	59
4.1. Σχέσεις προσφύγων-ντόπιων.....	59
4.2. Σχέσεις προσφύγων μεταξύ τους.....	68
Επίλογος.....	71
Πηγές και Βιβλιογραφία	76
Παράρτημα.....	80
Περίληψη.....	88

Πρόλογος

«Τον Αύγουστο του 1922 η καταστροφή της Ελλάδας στη Μικρασία είχε συντελεσθεί. Όλοι τρέχαν να φτάσουν στα παράλια, να προλάβουν τα καράβια, να περάσουν στην ηπειρωτική Ελλάδα, να γλυτώσουν: τα ράκη της στρατιάς του Σαγγαρίου, οι χριστιανοί της Ιωνίας και της Αιολίδας που ξεριζώνονταν, υπάλληλοι, αξιωματούχοι. Όλοι τρέχαν να προλάβουν πριν φτάσουν οι Τούρκοι, που κατέβαιναν καίγοντας και σκοτώνοντας»(Ηλίας Βενέζης, Μικρασία Χαίρε).

«Σεφκιέτ! Δε με γνωρίζεις, τζάνεμ; Χρόνια τρυγήσαμε μαζί γέλιο και δάκρυ. Νε με απίορ, Σεφκιέτ; Σεφκιέτ! Θερία γενήκαμε. Μαχαιρώσαμε, κάψαμε τις καρδιές μας, άδικα. Τόσα φαρμάκια, τόση συμφορά κι εμένα ο νους μου να γυρίσει θέλει πίσω στα παλιά! Να' ταν, λέει, ψέματα όλα όσα περάσαμε, και να γυρίζαμε τώρα 'δα στη γη μας, στους μπαζέδες μας, στα δάση μας με τις καρδερίνες, τις κάργες και τα πετροκοτούφια, στα περιβολάκια μας με τις μαντζουράνες και τις ανθισμένες κερασιές, στα πανηγύρια μας με τις όμορφες... Αντάρτη του Κιορ Μεμέτ, χαιρέτα μου τη γη όπου μας γέννησε, Σελάμ σοϊλέ... έχε για Ανατολία! Ας μη μας κρατάει κακία που την ποτίσαμε μ' αίμα. Καχρ ολσούν σεμπέτ ολανράρ! Ανάθεμα στους αίτιους!»(Διδώ Σωτηρίου, Ματωμένα Χώματα)

Έναν αιώνα μετά την Επανάσταση του 1821 και του εθνικοαπελευθερωτικού αγώνα των Ελλήνων, οριστικοποιούνται τα σύνορα του ελληνικού κράτους κι επιτυγχάνεται η εθνολογική ομοιογένειά του. Από την ίδρυση όμως του ελληνικού εθνικού κράτους, στο νότιο τμήμα της ελληνικής χερσονήσου, και επί σχεδόν ένα αιώνα, η χώρα δεχόταν πρόσφυγες από τις αλύτρωτες ελληνικές περιοχές.

Η μικρασιατική εκστρατεία με τις ολέθριες για τον ελληνισμό, εντός και εκτός συνόρων, συνέπειες συνέβαλε σημαντικά στη διαμόρφωση του σύγχρονου ελληνικού κράτους. Το θέμα της παρούσας εργασίας σχετίζεται με την εγκατάσταση των προσφύγων του 20^{ου} αιώνα που έφτασαν στο ελληνικό κράτος μετά την μικρασιατική εκστρατεία, και συγκεκριμένα στον νομό Ιωαννίνων. Η επιλογή του θέματος δεν έγινε τυχαία επειδή, ως απόγονος προσφύγων, θέλησα να κάνω κι εγώ «ένα μνημόσυνο» στους ανθρώπους αυτούς. Αφορμή για την επιλογή του νομού στάθηκε, εκτός των άλλων, η μόνιμη εγκατάστασή μου σε αυτόν τα τελευταία είκοσι χρόνια.

Η συγκέντρωση του υλικού έγινε σε μια περίοδο που η χώρα αλλά και όλος ο κόσμος γνωρίζει μια παγκόσμια υγειονομική κρίση (Covid 19). Κατά συνέπεια

ήταν ιδιαίτερα δύσκολο να συγκεντρωθεί το απαιτούμενο υλικό. Παρόλα αυτά η συνδρομή και η βοήθεια ορισμένων ανθρώπων έφερε το επιθυμητό αποτέλεσμα. Ένα μεγάλο ευχαριστώ οφείλω στον Καθηγητή μου, κύριο Χρήστου Αθανάσιο, για τη στήριξη και τη βοήθεια που μου παρείχε απλόχερα σε όλη την πορεία του Μεταπτυχιακού Προγράμματος. Στους συνοδοιπόρους και συμφοιτητές μου Ελεονώρα – Ελένη Κοκαβέση, Διαμάντω Μπάρκα και Μάριο Νταή. Στη Γραμματέα του ΠΜΣ κυρία Ευαγγελία Κορέντζελου. Στους φίλους και συναδέλφους κυρίους Δημητρόπουλο Κώστα, Δημητριάδη Ηλία και Βαΐτση Γιώργο. Πολλές ευχαριστίες οφείλω στους πληροφορητές μου (2^{ης} και 3^{ης} γενιάς πρόσφυγες): (από την Κόνιτσα) κυρίους Χατζηεφραιμίδη Πρόδρομο (Μάκη), πρώην Δήμαρχο Κόνιτσας και νυν πρόεδρο της Κοινότητας Κόνιτσας, Φατέ Θωμά, Κολτσινόγλου Ιωάννη, Χατζηεφραιμίδη Ανδρέα και την κυρία Γαϊτανίδου Αγνή, (από την Ασφάκα) τους κυρίους Σελάχογλου Ναπολέον, Παπαδόπουλο Φώτη, πρόεδρο της Κοινότητας Ασφάκας, Παπαδόπουλο Χρήστο και Χαράλαμπο, Πραταράκη Γιώργο, Δημητριάδη Ανδρέα, τις κυρίες Μαρία Ντούλα, Ευαγγελία Μηνά, Βούλα Παπαβασιλείου και (από την πόλη των Ιωαννίνων) την κυρία Ευφροσύνη Ταγματάρχου. Πολύτιμη υπήρξε και η βοήθεια του κυρίου Ευριπίδη Χριστοφορίδη, γραμματέα της Αδελφότητας Ποντίων και Μικρασιατών Προσφύγων Ηπείρου για το πολύτιμο υλικό που μου διέθεσε. Τέλος, ευχαριστώ πολύ τους γονείς μου, τον σύζυγο και τα παιδιά μου, που έδειξαν υπομονή και κατανόηση όλο αυτό το διάστημα.

Εισαγωγή

Η μετακίνηση πληθυσμών από και προς την Ελλάδα υπήρξε παράγοντας καθοριστικής σημασίας για την ελληνική κοινωνία και την πολιτεία. Προσφυγικά ρεύματα στην Ελλάδα έχουμε ήδη από τον 19^ο αιώνα. Μετά τη λήξη του αγώνα της Ανεξαρτησίας, το νεοϊδρυθέν ελληνικό κράτος δέχονταν περιοδικά κύματα προσφύγων από τις αλύτρωτες ελληνικές περιοχές ύστερα από κάθε αλυτρωτική εξέγερση σ' αυτές. Ο αριθμός των προσφύγων τότε δεν ήταν πολύ μεγάλος. Αντίθετα, τον 20^ο αιώνα, και ιδιαίτερα κατά τις πρώτες δεκαετίες του, εξαιτίας των πολεμικών συγκρούσεων, των εθνικιστικών διενέξεων και του ανταγωνισμού μεταξύ των βαλκανικών χωρών, τα κύματα των προσφύγων ήταν συχνότερα και πολυαριθμότερα. Το φαινόμενο αυτό κορυφώθηκε με τον εκπατρισμό του Ελληνισμού της Μικράς Ασίας και της Ανατολικής Θράκης το 1922.

Ο αριθμός των προσφύγων ήταν πολύ μεγάλος για τις πενιχρές δυνατότητες της Ελλάδας, η οποία βγήκε από έναν πόλεμο όχι μόνο εθνικά ταπεινωμένη αλλά και οικονομικά αιμορραγούσα. Η Σύμβαση της Λωζάννης (30 Ιανουαρίου 1923) ρύθμιζε την υποχρεωτική ανταλλαγή των πληθυσμών μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας. Η υπογραφή της προκάλεσε την έντονη αντίδραση των προσφύγων οι οποίοι όμως άρχισαν να αντιλαμβάνονται ότι η μετακίνησή τους στην Ελλάδα δεν ήταν προσωρινή αλλά μόνιμη. Αυτό επιτάχυνε τους ρυθμούς της ενσωμάτωσης τους στη νέα πατρίδα και ταυτόχρονα κατέστησε επιτακτική την ανάγκη να ληφθεί η απαραίτητη από το κράτος μέριμνα γι' αυτούς.

Η Ήπειρος, αν και δε δέχτηκε μεγάλο αριθμό προσφύγων, δυσκολεύτηκε να τους απορροφήσει. Βασική αιτία ήταν η έλλειψη κατάλληλων υποδομών. Συνολικά στην περιφέρεια Ηπείρου έφτασαν 1390 οικογένειες προσφύγων στο πλαίσιο της αγροτικής αποκατάστασης¹. Ο αριθμός είναι πολύ μικρός συγκριτικά με τη Μακεδονία και τη Θράκη, περιοχές που προτιμήθηκαν τόσο από τους ίδιους τους πρόσφυγες, όσο και από τις αρμόδιες επιτροπές για την αποκατάσταση των προσφύγων.

Η διπλωματική εργασία θα αναπτυχθεί σε τέσσερα κεφάλαια. Το πρώτο εξ αυτών πραγματεύεται, εν συντομία, τα ιστορικά γεγονότα τις περιόδου 1914-1923, καθώς και τα γεγονότα που ανάγκασαν τους ελληνικούς χριστιανικούς πληθυσμούς

¹ Ε. Βλέτσα, «Εγκατάσταση και ένταξη Μικρασιατών προσφύγων στο νομό Ιωαννίνων: Ανατολή, Μπάφρα, Νεοκαισάρεια, Ιωάννινα (1923-1930)», πτυχιακή εργασία, Χαροκόπειο Παν/μιο, Αθήνα, Φεβρουάριος 2005, σ. 26

της Μικράς Ασίας και του Πόντου να ξεριζωθούν από τους γενέθλιους τόπους τους. Το δεύτερο κάνει λόγο για την αποκατάσταση των προσφύγων μετά την ίδρυση της Επιτροπής Αποκαταστάσεως Προσφύγων. Στο τρίτο κεφάλαιο αναφέρονται ο τρόπος μεταφοράς των προσφύγων στον νομό Ιωαννίνων και οι συνθήκες που αντιμετώπισαν κατά την έλευσή τους. Επίσης, θα παρουσιαστούν οι χώροι-τόποι στους οποίους εγκαταστάθηκαν προσωρινά κατά την άφιξή τους στον νομό, όπως και οι τόποι της μόνιμης εγκατάστασής τους σε αυτόν. Στο τέταρτο και τελευταίο κεφάλαιο γίνεται προσπάθεια να παρουσιαστεί η ιδιαιτερότητα τόσο των προσφύγων όσο και των ντόπιων πληθυσμών, καθώς και η διαμόρφωση των μεταξύ τους σχέσεων. Η εργασία κλείνει με τον επίλογο, στον οποίο παρατίθενται γενικά συμπεράσματα.

Δεδομένων των συνθηκών εξαιτίας της πανδημίας του Covid 19, η έρευνα σε πρωτογενές υλικό ήταν δύσκολη. Κατά βάση λοιπόν στηρίχθηκα σε ό,τι μπόρεσα να βρω στο διαδίκτυο, ή να δανειστώ από φίλους και γνωστούς, από τα εγχειρίδια που έχω στη βιβλιοθήκη μου και από τις συνεντεύξεις με πρόσφυγες 2^{ης} και 3^{ης} γενιάς.

Α΄ Κεφάλαιο

Γεγονότα 1914-1923

1.1. Βαλκανικοί Πόλεμοι

Τα βαλκανικά κράτη άρχισαν να προσεγγίζουν το ένα το άλλο στις αρχές του 20^{ου} αιώνα στην προσπάθειά τους να εφαρμόσουν στην πράξη την αρχή «η χερσόνησος του Αίμου στους λαούς αυτής»². Αυτή όμως η προσέγγιση ανησύχησε τους Δυνατούς της εποχής, επειδή τα εδαφικά και πολιτικά συμφέροντα, που είχαν στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, τη δεδομένη χρονική στιγμή, θίγονταν. Έτσι, καθεμιά από τις Μεγάλες Ευρωπαϊκές Δυνάμεις ακολούθησε την πολιτική που υπαγόρευαν τα συμφέροντά της απέναντι στις Βαλκανικές διακρατικές Συμμαχίες.

Οι δύο βαλκανικοί πόλεμοι (1912-1913) επέκτειναν γεωγραφικά τα βαλκανικά κράτη και τους έδωσαν τη δυνατότητα να έχουν μεγαλύτερη ελευθερία κινήσεων στο πολιτικό πεδίο. Ιδιαίτερως η Ελλάδα εμφανίζεται πολλαπλά ωφελημένη.

Αν και το κόστος των πολέμων ήταν σημαντικό, το ελληνικό κράτος δεν κλονίστηκε οικονομικά όπως σε αντίστοιχες περιπτώσεις του παρελθόντος. Μετά τη Συνθήκη του Βουκουρεστίου (28 Ιουλίου/ 10 Αυγούστου 1913), που τερματίζει τον Β΄ Βαλκανικό Πόλεμο, το ελληνικό κράτος ενσωματώνει στον εθνικό γεωγραφικό κορμό του πλούσιες περιοχές όπως η Ήπειρος, η Κεντρική και Δυτική Μακεδονία, η Κρήτη και τα νησιά του Αιγαίου. Αυτόματα λοιπόν η χώρα διπλασιάζει την έκτασή της και τον πληθυσμό της (από 65.000 τχλμ σε 108.800 τχλμ και από 2.700.000 κατοίκους σε 4.800.000 κατοίκους³). Ο συνταγματάρχης Lamouche παρατηρεί ότι «Στη διανομή των εδαφών που κατακτήθηκαν [...], η Ελλάδα επιτύγχανε το καλύτερο μερίδιο [...]. Το μερίδιό της περιέκλειε τις περιοχές τις πιο εύφορες και τις πιο πυκνοκατοικημένες»⁴.

Τα εδάφη που αποκτήθηκαν, τα οποία ως επί το πλείστον ήταν πεδινά και αρδευόμενα, έδιναν νέες οικονομικές προοπτικές στη χώρα. Αυτό αποτελούσε μια εξαιρετική προοπτική για την ανάπτυξη του πρωτογενούς τομέα, δηλαδή της γεωργίας, σε μια χώρα που η βάση της οικονομίας της ήταν η αγροτική παραγωγή.

² Α. Τούντα – Φεργάδη, *Θέματα ελληνικής διπλωματικής ιστορίας (1912-1934)*, Αθήνα, χ. χ., σ. 21

³ *Θέματα Νεοελληνικής Ιστορίας, Γ΄ Γενικού Λυκείου*, 2016, σ. 49

⁴ Α. Τούντα – Φεργάδη, *ό. π.*, σ. 47

Οι Βαλκανικοί πόλεμοι, πέραν των θετικών αποτελεσμάτων για την Ελλάδα, δημιούργησαν και προβλήματα τα οποία απασχόλησαν την ελληνική εξωτερική πολιτική για αρκετά χρόνια αργότερα. Τέτοια ήταν το θέμα της Βορείου Ηπείρου, των νησιών του Αιγαίου Πελάγους και το θέμα του Αγίου Όρους⁵. Παράλληλα, την εσωτερική πολιτική απασχολούσε έντονα η παρουσία ισχυρών μειονοτικών ομάδων στις νεοαποκτηθείσες περιοχές. Για παράδειγμα, στη σχετικά ομοιογενή Ήπειρο δίπλα στους 166.000 Έλληνες υπήρχαν, το 1914, 38.000 μουσουλμάνοι, αλβανικής κυρίως καταγωγής, και μερικές χιλιάδες Εβραίοι⁶.

1.2. Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος

Με αφορμή τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, οι δύο πολιτικές προσωπικότητες της Ελλάδας, ο Βασιλιάς Κωνσταντίνος και ο Ελευθέριος Βενιζέλος, ήρθαν σε ρήξη ως προς τη σκοπιμότητα ή μη της συμμετοχής της χώρας σε αυτόν. Οι Φιλελεύθεροι-Βενιζελικοί τάσσονταν υπέρ της συμμετοχής στον πόλεμο στον πλευρό της Αντάντ, επειδή προσδοκούσαν ότι με αυτόν τον τρόπο η Ελλάδα θα είχε εδαφικά οφέλη. Αντίθετα, ο Βασιλιάς και το Γενικό Επιτελείο θεωρούσαν ότι η έκβαση του πολέμου ήταν αβέβαιη και θα μπορούσαν να νικήσουν οι Κεντρικές Δυνάμεις. Δεδομένου ότι στην ανατολική Μεσόγειο κυριαρχούσε η Αγγλία και παρά τους δεσμούς του με τη Γερμανία, ο Κωνσταντίνος δεν μπορούσε να ζητήσει συμμετοχή στον πόλεμο στο πλευρό των Κεντρικών Δυνάμεων, γι' αυτό έλαβε θέση υπέρ της ουδετερότητας της χώρας. Επιπλέον, η μυστική διπλωματία που ανέπτυξε με τη Γερμανία (π.χ. παράδοση απόρρητων εγγράφων) οδήγησε στην παραίτηση της κυβέρνησης Βενιζέλου, το 1915, και μάλιστα δύο φορές⁷.

Το αποτέλεσμα της διαμάχης ήταν εκδηλώσεις βίας και φανατισμού σε όλη την επικράτεια. Είναι η περίοδος του Εθνικού Διχασμού. Στις 26 Σεπτεμβρίου 1916⁸ ο Βενιζέλος συγκροτεί κυβέρνηση δική του στη Θεσσαλονίκη, παράλληλα με τη φιλοβασιλική των Αθηνών. Η κίνηση αυτή του Βενιζέλου υποστηρίχτηκε από τις Δυνάμεις της Αντάντ, οι οποίες επιθυμούσαν την έξοδο της Ελλάδας στο πλευρό τους στον πόλεμο. Η κυβέρνηση «Εθνικής Αμύνης», όπως ονομάστηκε η τριανδρία της Θεσσαλονίκης (Βενιζέλος, Δαγκλής, Κουντουριώτης), έθεσε δυο άμεσες

⁵ Α. Τούντα – Φεργάδη, *ό. π.*, σ. 47

⁶ *Θέματα Νεοελληνικής Ιστορίας, ό. π.*, σ. 49

⁷ *Θέματα Νεοελληνικής Ιστορίας, ό. π.*, σ. 94

⁸ *Θέματα Νεοελληνικής Ιστορίας, ό. π.*, σ. 95

προτεραιότητες: α) την επίσημη αναγνώρισή της από τις ευρωπαϊκές δυνάμεις, ώστε να μπορέσει να προχωρήσει στην υλοποίηση της εξωτερικής της πολιτικής και β) την επέκταση της εξουσίας της στον χερσαίο και νησιωτικό χώρο⁹.

Ο Κωνσταντίνος, υπό την πίεση των γεγονότων και την απόφαση των συμμάχων για εκθρόνισή του, εγκαταλείπει με την οικογένειά του την Αθήνα στις 12 Ιουνίου 1917. Δεκαπέντε μέρες αργότερα, ο Βενιζέλος σχηματίζει δική του κυβέρνηση στηριζόμενη στη Βουλή του Μαΐου του 1915. Η χώρα βγαίνει από την ουδετερότητά της και εισέρχεται στον πόλεμο στο πλευρό της Αντάντ (τέλη Ιουνίου 1917). Η έξοδος της Ελλάδας στον πόλεμο, έστω και ενάμιση χρόνο πριν το τέλος του, της δίνει το δικαίωμα να συμμετάσχει στις διπλωματικές διαπραγματεύσεις, που άρχισαν στο Παρίσι, στις αρχές του 1919¹⁰.

1.3. Συνδιάσκεψη Παρισίων (1919-1920)

Στις 5/18 Ιανουαρίου 1919 συνήλθε στο Παρίσι η γνωστή «Συνδιάσκεψη των Παρισίων», η οποία θα έλυne τα ζητήματα που προέκυψαν εξαιτίας του πολέμου μεταξύ των αντιμαχόμενων στρατοπέδων. Σε αυτήν συμμετείχαν οι εξής χώρες: Ιταλία, Γαλλία, Μεγάλη Βρετανία, Ιαπωνία, Η.Π.Α. Στη συνδιάσκεψη προσκλήθηκε, μεταξύ άλλων, και η Ελλάδα, αφού είχε συμμετάσχει στον πόλεμο και επιπλέον σε αυτήν θα παίρνονταν αποφάσεις και για θέματα που την αφορούσαν.

Τα θέματα που απασχόλησαν τη Συνδιάσκεψη διευθετήθηκαν με την υπογραφή πέντε πολυμερών Συνθηκών Ειρήνης (Οι Συνθήκες που αφορούσαν τα ελληνικά θέματα είναι του Νεϊγύ και των Σεβρών).

A. Των Βερσαλλιών που αφορούσε τη Γερμανία (28/6/1919).

B. Του Αγίου Γερμανού που αφορούσε την Αυστρία (10/9/1919).

Γ. Του Νεϊγύ που αφορούσε τη Βουλγαρία (27/11/1919).

Δ. Του Τριανόν που αφορούσε την Ουγγαρία (4/6/1920).

E. Των Σεβρών που αφορούσε την Τουρκία (10/8/1920).

Στις 30 Δεκεμβρίου 1918, με υπόμνημά του στην Πρεσβευτική Διάσκεψη, ο Βενιζέλος καταθέτει τα αιτήματα της Ελλάδας. Αυτά αφορούσαν τις εδαφικές διεκδικήσεις της χώρας. Στο υπόμνημα παραθέτονταν αναλυτικά ο αριθμός των Ελλήνων που κατοικούσαν στο ελληνικό βασίλειο καθώς και έξω από αυτό στις

⁹ Α. Τούντα – Φεργάδη, *ό. π.*, σ. 104

¹⁰ Α. Τούντα – Φεργάδη, *ό. π.*, σ. 114

περιοχές που διεκδικούσε η Ελλάδα (στη Βόρεια Ήπειρο, Θράκη, περιφέρεια Κωνσταντινούπολης, στα εδάφη που μετά τους βαλκανικούς προσαρτήθηκαν στη Βουλγαρία, στη Μικρά Ασία, στα Δωδεκάνησα, στην Κύπρο και σε διάφορες περιοχές της Αφρικής, συμπεριλαμβανομένης της Αιγύπτου, και της νότιας Ρωσίας).

1.4. Συνθήκη Σεβρών (10 Αυγούστου 1920)

Οι Μεγάλες Δυνάμεις, κατά τη διάρκεια της Συνδιάσκεψης των Παρισίων, όσον αφορά το μικρασιατικό ζήτημα και τις διεκδικήσεις του Ελληνικού Βασιλείου, δυσκόλεψαν την επίλυση των ελληνοτουρκικών διαφορών. Οι Γάλλοι και οι Ιταλοί είχαν άμεσα συμφέροντα στην Ανατολή και αγωνίζονταν να κρατήσουν την επιρροή τους στην Κιλικία, στην Αττάλεια, στο Ικόνιο. Οι Άγγλοι εποφθαλμιούσαν την Παλαιστίνη και τη Μεσοποταμία¹¹.

Το οριστικό κείμενο της Συνθήκης Ειρήνης των Σεβρών υπογράφηκε μεταξύ των «Συμμάχων και Συνησπισμένων Δυνάμεων και της Τουρκίας». Τη Συνθήκη δηλαδή υπέγραψαν η Βρετανική Αυτοκρατορία, η Γαλλία, η Ιταλία, η Ιαπωνία, η Ελλάδα, η Σερβία, η Ρουμανία και ορισμένα άλλα κράτη. Δεύτερος συμβαλλόμενος στη Συνθήκη ήταν η Τουρκία. Οι όροι της Συνθήκης που αφορούσαν την Ελλάδα περιλαμβάνονταν όχι μόνο στη Συνθήκη Ειρήνης αλλά και σε άλλα συμβατικά κείμενα που υπογράφηκαν την ίδια μέρα στις Σέβρες και θεωρούνται μέρος της ομώνυμης Συνθήκης¹².

Βάσει των διατάξεων της εν λόγω Συνθήκης, τα γεωγραφικά όρια της Ελλάδας επεκτείνονταν σημαντικά, εφόσον της παραχωρούνταν, με ορισμένες δεσμεύσεις, εκτεταμένα εδάφη στα οποία συμπεριλαμβάνονταν και περιοχές της Μικράς Ασίας.

Συγκεκριμένα το ελληνικό κράτος προσαρτούσε ολόκληρη την Ανατολική Θράκη κι έφτανε σχεδόν ως την Τσατάλτζα (αρχαία Εργίσκη, στην Ανατολική Θράκη, ανάμεσα στον Μαρμαρά και τη Μαύρη Θάλασσα), αποκτούσε την κυριαρχία των νησιών του Βορειοανατολικού Αιγαίου, εφόσον η *de facto* κατάληψή τους είχε πραγματοποιηθεί στη διάρκεια του Α΄ Βαλκανικού Πολέμου και είχε διατηρηθεί και μετά το τέλος του Α΄ Παγκοσμίου. Βάσει του άρθρου 84, τα νησιά του Αιγαίου,

¹¹ Α. Τούντα – Φεργάδη, *ό. π.*, σ. 128

¹² Α. Τούντα – Φεργάδη, *ό. π.*, σ. 129

συμπεριλαμβανομένης της Ίμβρου και της Τενέδου, παραχωρούνταν στην Ελλάδα (πλην της Δωδεκανήσου)¹³.

Η σημαντικότερη διάταξη ήταν εκείνη που αναφέρονταν στην περιοχή της Σμύρνης. «*Άρθρον 69. Η πόλις της Σμύρνης και τα εν άρθρω 66 περιγραφόμενα εδάφη παραμένουσιν υπό την οθωμανικήν κυριαρχίαν. Ουχ ήττον η Τουρκία μεταβιβάζει εις την Ελληνικήν Κυβέρνησιν την ενάσκησιν των κυριαρχικών αυτής δικαιωμάτων επί της πόλεως της Σμύρνης και των ειρημένων εδαφών. Εις ένδειξιν της κυριαρχίας ταύτης, η οθωμανική σημαία θα είναι διαρκώς υψωμένη επί εξωτερικού τινός φρουρίου της πόλεως, υποδειχθησομένου υπό των Προεχουσών Συμμάχων Δυνάμεων*»¹⁴.

Από τα παραπάνω γίνεται αντιληπτό ότι όχι μόνο η πόλη της Σμύρνης αλλά και η γύρω από αυτήν περιοχή παραχωρείται στο ελληνικό κράτος. Η ψιλή κυριότητα της περιοχής παραμένει στον σουλτάνο, η ελληνική κυβέρνηση όμως θα ήταν υπεύθυνη για τη διοίκησή της, διατηρώντας σε αυτήν στρατεύματα για την ασφάλεια και την επιβολή της τάξης. Με άλλα άρθρα προβλεπόταν η ίδρυση τοπικού κοινοβουλίου με αναλογική αντιπροσώπευση όλων των τμημάτων του πληθυσμού, η διατήρηση του τουρκικού νομίσματος, η εξομοίωση των Οθωμανών υπηκόων κατοίκων της περιοχής με τους Έλληνες υπηκόους, εξασφαλίζοντάς τους διπλωματική και προξενική προστασία (άρθρο 79)¹⁵.

Με το άρθρο 83 καθορίζονταν η διαδικασία ενδεχόμενης προσάρτησης της Σμύρνης στο Ελληνικό Βασίλειο. «*Παρελθούσης πενταετίας από της ενάρξεως της ισχύος της παρούσης Συνθήκης, το υπό του άρθρου 72 προβλεπόμενον τοπικόν κοινοβούλιον δύναται, διά ψηφίσματος κατά πλειοψηφίαν, να αιτησεται παρά του Συμβουλίου της Κοινωνίας των Εθνών, όπως η πόλις της Σμύρνης και το εν άρθρω 66 περιγραφόμενον έδαφος περιέλθωσιν οριστικώς εις το Βασίλειον της Ελλάδος. Το Συμβούλιον δύναται να απαιτήση προηγουμένως δημοψήφισμα κατά τους όρους ους θα υποδείξη. Εν περιπτώσει καθ' ην η εφαρμογή της προηγουμένης παραγράφου ήθελεν έχει ως αποτέλεσμα την εις το Βασίλειον της Ελλάδος περιέλευσιν της Σμύρνης και του ειρημένου εδάφους, το κυριαρχικόν δικαίωμα της Τουρκίας, περί ου το άρθρον 69, θα τερματισθή. Η Τουρκία δηλοί από τούδε ότι παραιτείται, εν τη περιπτώσει ταύτη, υπέρ*

¹³ Α. Τούντα – Φεργάδη, *ό. π.*, σ. 129

¹⁴ Έ. Αλλαμανή, Κ. Παναγιωτοπούλου, «Η Συνθήκη των Σεβρών», στην: *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τ. 15 (1978), σ. 140, στο εξής βλ. *ΙΕΕ*

¹⁵ *ΙΕΕ*, *ό. π.*, σ. 141

της Ελλάδος, πάντων των δικαιωμάτων και τίτλων αυτής επί της πόλεως της Σμύρνης και του εν άρθρω δὲ περιγραφομένου εδάφους»¹⁶.

Μετά την παρέλευση της πενταετίας και μέσω δημοψηφίσματος που θα διενεργούνταν, θα κρινόταν η προσάρτηση ή όχι της περιοχής στην Ελλάδα.

Οι ρυθμίσεις που έγιναν στα 1920 και αναφέρονταν στο Ελληνικό Βασίλειο συνιστούσαν την πραγμάτωση της Μεγάλης Ιδέας. Με τη Συνθήκη των Σεβρών η Ελλάδα των «δύο Ηπείρων και των πέντε Θαλασσών» υλοποιεί τελικά την Μεγάλη Ιδέα που κυριαρχούσε στην εσωτερική και εξωτερική πολιτική του ελληνικού κράτους από συστάσεως αυτού. Η υπογραφή της αποτελεί την μεγαλύτερη διπλωματική επιτυχία της χώρας, δικαίωσε την τολμηρή πολιτική του Βενιζέλου και την καθιστά αξιόμαχη δύναμη στο πολιτικό προσκήνιο.

Το οικοδόμημα, όμως, που δημιούργησε η Συνθήκη των Σεβρών ήταν σαθρό. Και αυτό συνέβη γιατί οι Μεγάλες Δυνάμεις, όταν συνδιασκέπτονταν στο Παρίσι, δεν έλαβαν υπόψη τους τη νέα κατάσταση που δημιουργήθηκε από τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Οι αντιπρόσωποι των Δυνάμεων αγνόησαν επιδεικτικά τον Κεμάλ και το κίνημά του και διαπραγματεύτηκαν στο Παρίσι με τους εκπροσώπους της ανίσχυρης πλέον σουλτανικής κυβέρνησης. Έτσι ο Κεμάλ αρνήθηκε να δεχτεί τον ακρωτηριασμό του τουρκικού κράτους που συνεπαγόταν η ίδρυση - βάσει των όρων της Συνθήκης των Σεβρών- της Αρμενίας, της Αραβίας, της Συρίας, της Παλαιστίνης, της Μεσοποταμίας. Δε δέχτηκε ούτε την παραχώρηση τουρκικών εδαφών στη Γαλλία και την Αγγλία. Γι' αυτό απαίτησε την αναθεώρηση της Συνθήκης, η οποία θεωρήθηκε στην Τουρκία ως ένα «φιλέκδικο» έγγραφο¹⁷.

1.5. Ο Μικρασιατικός Πόλεμος(1919-1922)-Γεγονότα διπλωματίας

Στις 29 Απριλίου/12 Μαΐου 1919 το Ανώτατο Συμβούλιο της Συνδιασκέψεως έδωσε εντολή για κατάληψη της Σμύρνης από τον ελληνικό στρατό. Η πρώτη ελληνική μεραρχία αποβιβάζεται στη Σμύρνη στις 2/15 Μαΐου 1919. Η άφιξη του ελληνικού στρατού εκεί αναπτέρωσε τις ελπίδες των Ελλήνων για την υλοποίηση της Μεγάλης Ιδέας.

Τον Ιούνιο, στην Αμάσεια (περιοχή του Πόντου), συναντήθηκε για πρώτη φορά η στρατιωτική ηγεσία της Τουρκίας, στην οποία συμμετείχε και ο Κεμάλ. Εκεί

¹⁶ *ΙΕΕ, ό. π., σ. 141*

¹⁷ *Α. Τούντα – Φεργάδη, ό. π., σ. 131*

υπογράφηκε το ομώνυμο Πρωτόκολλο, το οποίο έδειχνε την αντίθεση του λαού της Τουρκίας στις αποφάσεις της Αντάντ.

Τον Μάρτιο του 1920, όταν τα συμμαχικά στρατεύματα καταλαμβάνουν την Κωνσταντινούπολη, το κίνημα του Κεμάλ άρχισε να αποκτά νέους οπαδούς. Στα μάτια των ομοεθνών του ανυψώνεται, καθώς επιβεβαιώνεται ο ισχυρισμός του ότι ο σουλτάνος ήταν δέσμιος των Μεγάλων Δυνάμεων και δεν μπορούσε να επιτύχει τις εθνικές επιδιώξεις των Τούρκων. Έτσι, στην Α΄ Εθνοσυνέλευση που συνήλθε στις 10/23 Απριλίου 1920, στην Άγκυρα, διορίζεται πρόεδρος της προσωρινής κυβέρνησης που σχηματίστηκε.

Ο εμφύλιος πόλεμος που είχε ξεσπάσει στην Τουρκία, ήδη από την εποχή που καταλήφθηκε η Κωνσταντινούπολη από τους Συμμάχους (Μάρτιος 1920), έγινε πια ξεκάθαρος όταν δημιουργήθηκαν δύο κυβερνήσεις: μία στην Κωνσταντινούπολη υπό τον Σουλτάνο και μία στην Άγκυρα υπό τον Κεμάλ.

Ο Κεμάλ είχε επιτύχει και σε διπλωματικό επίπεδο συμφωνίες με την Ιταλία, τη Γαλλία και τη Σοβιετική Ένωση. Συγκεκριμένα, τον Μάιο του 1920, η Γαλλία υπογράφει ανακωχή με τον Κεμάλ τερματίζοντας τις εχθροπραξίες στην Κιλικία. Τον Ιούλιο του 1920 η Ιταλία καταγγέλλει την ελληνο-ιταλική συμφωνία Βενιζέλου-Τιτόνι, κατά την οποία η Ιταλία θα παρείχε υποστήριξη στην Ελλάδα όσον αφορά τις ελληνικές αξιώσεις στη Βόρειο Ήπειρο, θα παραιτούνταν από τα δικαιώματά της στη Δωδεκάνησο (κρατώντας υπό ορισμένες προϋποθέσεις τη Ρόδο), ενώ η Ελλάδα, από την άλλη, θα υποστήριζε την εγκαθίδρυση ιταλικού προτεκτοράτου σε ολόκληρη την Αλβανία και συναινούσε να παραιτηθεί, προς όφελος της Ιταλίας, από ορισμένες εδαφικές διεκδικήσεις της στη Μικρά Ασία. Τον Αύγουστο του ίδιου έτους υπογράφηκε ρωσοτουρκική συμφωνία, η οποία αναφερόταν στη συνεργασία των δύο κρατών με στόχο τη διάλυση των Αρμένιων αυτονομιστών του Καυκάσου. Επιπλέον, παραχωρήθηκε ενίσχυση σε πολεμικό υλικό, όπλα και πολεμοφόδια, στον Κεμάλ.

Αυτές οι διπλωματικές επιτυχίες είναι που έκαναν το Κεμάλ να εμφανίσει την άμυνα που προέβαλε εναντίον των ελληνικών στρατευμάτων ως πόλεμο που ήταν αναγκασμένος να διεξάγει, για να διασφαλίσει την τουρκική ανεξαρτησία. Με τον τρόπο αυτό, η ελληνική εκστρατεία στη Μικρά Ασία παρουσιάστηκε ως κατακτητικός πόλεμος¹⁸.

¹⁸ Α. Τούντα – Φεργάδη, *ό. π.*, σ. 141

1.6. Συνδιάσκεψη Λονδίνου (Φεβρουάριος – Μάρτιος 1921)

Η αντίδραση του Κεμάλ στη Συνθήκη των Σεβρών, οι συμφωνίες του με τις Μεγάλες Δυνάμεις καθώς και η αγγλογαλλική διάσταση στο ζήτημα της αναθεώρησης της Συνθήκης οδήγησε τις Δυνάμεις της Αντάντ σε σύγκληση νέας Διάσκεψης, στο Παρίσι (Ιανουάριος 1921), σε επίπεδο πρωθυπουργών. Σε αυτήν συζητήθηκαν το ζήτημα της αποζημίωσης και του αφοπλισμού της Γερμανίας καθώς και η αναθεώρηση της Συνθήκης των Σεβρών. Η Διάσκεψη αποφάσισε να συγκληθεί μια νέα Συνδιάσκεψη, αυτή τη φορά στο Λονδίνο, ένα μήνα αργότερα, στην οποία θα συζητούνταν το Ανατολικό Ζήτημα. Σε αυτήν θα προσκαλούνταν οι κυβερνήσεις Ελλάδος και Τουρκίας. Ειδικά όσον αφορά τη δεύτερη θα εκπροσωπούνταν και από τις δύο κυβερνήσεις: και αυτή της Κωνσταντινούπολης και αυτή της Άγκυρας, υπό τον Κεμάλ. Βάση της Συνδιάσκεψης θα αποτελούσε η αναθεώρηση της Συνθήκης των Σεβρών.

Στο μεταξύ στην Ελλάδα έχει επέλθει αλλαγή στην διακυβέρνηση του τόπου, ήδη από τον Νοέμβριο του 1920, όταν ο Βενιζέλος χάνει τις εκλογές και ο Βασιλιάς Κωνσταντίνος επανέρχεται στον θρόνο. Αυτή η εξέλιξη επηρέασε οπωσδήποτε αρνητικά τις σχέσεις της χώρας με τα άλλα κράτη.

Η Γαλλία και η Ιταλία επεδίωκαν την αναθεώρηση της Συνθήκης ενώ η Αγγλία εμφανιζόταν υπέρμαχος της Ελλάδας και της διατήρησης της Συνθήκης ως είχε, αφού τα οικονομικά και στρατηγικά συμφέροντά της ήταν συνυφασμένα με τις θέσεις της Ελλάδας.

Στη Συνδιάσκεψη, στην οποία εκπροσωπούσε τη χώρα ο τότε πρωθυπουργός Νικόλαος Καλογερόπουλος, η Γαλλία και η Ιταλία πρότειναν τη δημιουργία διασυμμαχικής επιτροπής η οποία θα διενεργούσε επιτόπια έρευνα για την εθνολογική σύσταση των περιοχών της Σμύρνης και της Ανατολικής Θράκης, θέτοντας έτσι υπό αμφισβήτηση τα στοιχεία που είχε παραθέσει στο Συνέδριο της Ειρήνης το 1919 η ελληνική αντιπροσωπεία. Η πρόταση αυτή απορρίφθηκε από την ελληνική πλευρά ενώ η τουρκική-κεμαλική αντιπροσωπεία την επικρότησε.

Η Συνδιάσκεψη του Λονδίνου δεν επέφερε τα προσδοκώμενα αποτελέσματα. Ο βασικότερος λόγος είναι διότι οι Δυνάμεις δεν μπόρεσαν να κρατήσουν κοινή στάση για το Ανατολικό Ζήτημα και επιπλέον η κεμαλική αντιπροσωπεία αρνήθηκε οποιαδήποτε συμβιβαστική λύση προτάθηκε. Παράλληλα, μεταξύ του απεσταλμένου του Κεμάλ, Μπεκίρ Σαμί, και των αντιπροσώπων Γαλλίας και Ιταλίας αναπτύχθηκε

μυστική διπλωματία η οποία κατέληξε σε υπογραφή μυστικών συμφωνιών (Μάρτιος 1921) , που αφορούσαν τον τρόπο αποχώρησης των Δυνάμεων αυτών από τη Μικρά Ασία. Επιπλέον, η Γαλλία αναγνωρίζει την κυβέρνηση της Άγκυρας. Όσον αφορά την Ελλάδα, υπήρχε διάχυτη η αίσθηση-ψευδαίσθηση ότι η Αγγλία υποστήριζε την εκστρατεία στη Μικρά Ασία.

1.7. Διάσκεψη Υπουργών Εξωτερικών – Παρίσι (Μάρτιος 1922)

Μετά το πέρας των εργασιών της Συνδιάσκεψης του Λονδίνου και παρά το ότι αυτή απέτυχε να φέρει τα επιθυμητά αποτελέσματα, οι δύο Μεγάλες Δυνάμεις, Αγγλία και Γαλλία, συνέχισαν τις συζητήσεις για τη διευθέτηση της κατάστασης στη Μικρά Ασία.

Τον Μάρτιο του 1922 συνήλθε στο Παρίσι η Διάσκεψη υπουργών Εξωτερικών Αγγλίας, Γαλλίας και Ιταλίας. Σκοπός της ήταν η ειρήνευση στην Εγγύς Ανατολή. Οι συμμετέχοντες αποφάσισαν να προτείνουν τη σύναψη ανακωχής μεταξύ των εμπολέμων, Ελλάδας - Τουρκίας, και την εκκένωση των μικρασιατικών εδαφών από τον ελληνικό στρατό, εφόσον η ανακωχή γίνονταν αποδεκτή. Την πρόταση αποδέχτηκε η Αθήνα, ενώ η κυβέρνηση της Άγκυρας την απέρριψε.

Η νέα αυτή προσπάθεια εκ μέρους των Δυνάμεων απέτυχε και πάλι, λόγω κυρίως της αντίδρασης εκ μέρους της Άγκυρας. Η Αντάντ όμως δεν αποθαρρύνθηκε κι ανανέωσε το ραντεβού των συνομιλιών, αυτή τη φορά για νέα Διάσκεψη στη Βενετία. Η Διάσκεψη όμως που προγραμματίστηκε τελικά δεν συνήλθε λόγω της επίθεσης του τουρκικού στρατού κατά των ελληνικών δυνάμεων.

1.8. Καταστροφή της Σμύρνης

Η μεγάλη τουρκική επίθεση έλαβε χώρα τον Αύγουστο του 1922, στο μέτωπο του Αφιόν Καραχισάρ. Μέσα σε λίγες μόνο μέρες κατέρρευσε το ελληνικό μέτωπο και επήλθε ολοκληρωτική ήττα των Ελλήνων. Τον Σεπτέμβριο του 1922 οι Τούρκοι φτάνουν στη Σμύρνη, όπου και την πυρπολούν. Χιλιάδες πρόσφυγες, ακολουθώντας τον ελληνικό στρατό, άρχισαν να φτάνουν στην Ελλάδα.

1.9. Προσφυγικά ρεύματα

Η εθνική αφύπνιση των Τούρκων και η συρρίκνωση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας οδήγησαν στην εχθρική αντιμετώπιση του ελληνικού στοιχείου στην

περιοχή του Πόντου και της Μικράς Ασίας, ήδη από το 1914. Πριν από τον Αύγουστο του 1922, ελληνικοί πληθυσμοί της Μικράς Ασίας (Πόντου, Κιλικίας, Καππαδοκίας) είχαν καταφύγει στη Σμύρνη και την Ελλάδα εξαιτίας των διωγμών από τους Νεότουρκους. Μετά την καταστροφή της Σμύρνης σειρά είχαν τα Βουρλά, το Αϊβαλί και τα Μοσχονήσια. Στους κατοίκους της Ανατολικής Θράκης δόθηκε προθεσμία ενός μήνα να εκκενώσουν την περιοχή. Οι Έλληνες της χερσονήσου της Καλλίπολης έφυγαν αργότερα. Συνολικά, το φθινόπωρο του 1922 έφτασαν στην Ελλάδα περίπου 900.000 πρόσφυγες, ανάμεσά τους και 50.000 Αρμένιοι. Περίπου 200.000 Έλληνες παρέμειναν στην Καππαδοκία και γενικότερα στην Κεντρική και Νότια Μικρά Ασία. Αυτοί μεταφέρθηκαν στην Ελλάδα το 1924 και το 1925 με τη φροντίδα της Μικτής Επιτροπής. Ένα τμήμα των Ελλήνων του Πόντου κατέφυγε στη Ρωσία¹⁹.

1.10. Σύμβαση της Λωζάννης

ΣΥΜΒΑΣΙΣ ²⁰

Αφορώσα την ανταλλαγήν των Ελληνοτουρκικών πληθυσμών και Πρωτόκολλον, υπογραφέντα την 30ην Ιανουαρίου 1923. Η Κυβέρνησις της Μεγάλης Εθνοσυνελεύσεως της Τουρκίας και η Ελληνική Κυβέρνησις συνεφώνησαν επί των ακολούθων όρων.

Άρθρον 1.

Από της 1 Μαΐου 1923, θέλει διενεργηθή η υποχρεωτική ανταλλαγή των Τούρκων υπηκόων Ελληνικού Ορθοδόξου θρησκειύματος, εγκατεστημένων επί των τουρκικών εδαφών, και των Ελλήνων υπηκόων Μουσουλμανικού θρησκειύματος, εγκατεστημένων επί των ελληνικών εδαφών.

Τα πρόσωπα ταύτα δεν θα δύνανται να έλθωσιν ίνα εγκατασταθώσιν εκ νέου εν Τουρκία ή αντιστοίχως εν Ελλάδι, άνευ της αδείας της Τουρκικής Κυβερνήσεως ή αντιστοίχως της Ελληνικής Κυβερνήσεως.

Άρθρον 2.

Δεν θα περιληφθώσιν εις την εν τω πρώτω άρθρω προβλεπομένην ανταλλαγήν: α) οι Έλληνες κάτοικοι της Κων/πόλεως, β) οι Μουσουλμάνοι κάτοικοι της Δυτικής Θράκης .

¹⁹ *Θέματα Νεοελληνικής Ιστορίας, ό. π., σ. 146*

²⁰ *Θέματα Νεοελληνικής Ιστορίας, ό. π., σ. 150*

Θέλουσι θεωρηθή ως Έλληνες κάτοικοι της Κων/πόλεως πάντες οι Έλληνες οι εγκατεστημένοι ήδη προ της 30 Οκτωβρίου 1918, εν τη περιφέρεια της Νομαρχίας Κωνσταντινουπόλεως, ως αυτή καθορίζεται δια του Νόμου του 1912.

Θέλουσι θεωρηθή ως Μουσουλμάνοι κάτοικοι της Δυτικής Θράκης πάντες οι Μουσουλμάνοι οι εγκατεστημένοι εν τη περιοχή ανατολικώς της μεθορίου γραμμής της καθορισθείσης τω 1913, δια της Συνθήκης του Βουκουρεστίου.

Άρθρον 3.

Οι Έλληνες και οι Μουσουλμάνοι, οι εγκαταλείψαντες ήδη από της 18 Οκτωβρίου 1912 τα εδάφη, των οι Έλληνες και Τούρκοι κάτοικοι θέλουσιν αμοιβαίως ανταλλαγή, θα θεωρηθώσι περιλαμβανόμενοι εν τη ανταλλαγή τη προβλεπομένη εν τω 1 άρθρω.

Η έκφρασις «μετανάστης» εν τη παρούση συμβάσει, περιλαμβάνει πάντα τα φυσικά και νομικά πρόσωπα τα μέλλοντα να μεταναστεύσωσιν ή έχοντα μεταναστεύσει από της 18 Οκτωβρίου 1912.

Άρθρον 4.

Πάντες οι ικανοί άρρενες, οι ανήκοντες εις τον Ελληνικόν πληθυσμόν, των οι οικογένειαι εγκατέλειψαν ήδη το τουρκικόν έδαφος, οι κρατούμενοι νυν εν Τουρκία, θα αποτελέσωσι το πρώτον τμήμα εξ Ελλήνων, οίτινες θα σταλώσιν εις Ελλάδα συμφώνως τη παρούση συμβάσει.

Άρθρον 5.

Υπό την επιφύλαξιν των διατάξεων των άρθρων 9 και 10 της παρούσης συμβάσεως, τα δικαιώματα ιδιοκτησίας και αι απαιτήσεις των εν Τουρκία Ελλήνων ή των εν Ελλάδαδι Μουσουλμάνων, ουδόλως θέλουσι θιγή συνεπεία της γενησομένης δυνάμει της παρούσης συμβάσεως ανταλλαγής.

« Η άφιξη του 1,5 εκατομμυρίου των προσφύγων στην Ελλάδα λίγο πριν και κυρίως μετά τη Μικρασιατική Καταστροφή πραγματώθηκε, όπως ξέρουμε, όχι μόνον ως αποτέλεσμα τοπικής σύρραξης Ελλήνων και Τούρκων, αλλά και ως συνιστώσα ενός ευρύτερου ζητήματος της εποχής: Των πληθυσμιακών αλλαγών και ανταλλαγών στα Βαλκάνια. Ο τίτλος της Σύμβασης που ολοκληρώθηκε την 30ή Ιανουαρίου 1923 (δυσόμισι μήνες μετά την έναρξη της Συνδιάσκεψης της Λωζάννης) και προστέθηκε στο σώμα της αντίστοιχης Συνθήκης, δεν προσδιορίζει τίποτα περισσότερο και τίποτα λιγότερο: «Σύμβασις περί ανταλλαγής των ελληνικών και τουρκικών πληθυσμών».

Αμέσως βλέπουμε ότι δεν τακτοποιούνται απλώς όσα είχαν συμβεί στο πεδίο της μάχης, αλλά προεκτείνονται επιπλέον στα πλαίσια κάποιας ευρύτερης «λογικής»»²¹.

Από τα παραπάνω διαπιστώνουμε την πρωτοτυπία της συγκεκριμένης Σύμβασης. Για πρώτη φορά καθιερώνεται η υποχρεωτική, αναγκαστική μετακίνηση πληθυσμών. Η μετακίνηση αυτή είχε αναδρομικό χαρακτήρα και θα ίσχυε και γι' αυτούς που είχαν μετακινηθεί στην ομόθρησκη χώρα από την κήρυξη του Α΄ Βαλκανικού Πολέμου (Οκτώβριος 1912). Από την ανταλλαγή εξαιρούνταν οι Έλληνες ορθόδοξοι της Κωνσταντινούπολης, της Ίμβρου και της Τενέδου και οι Μουσουλμάνοι της Δυτικής Θράκης. Σε αυτούς πρέπει να συμπεριληφθούν και 25.000 Μουσουλμάνοι της Θεσπρωτίας (από τους οποίους οι 20.000 εκδιώχθηκαν από τον Ναπολέοντα Ζέρβα το 1942-1944²²).

Η μετακίνηση θα διευκολύνονταν από τη Μικτή Επιτροπή Ανταλλαγής. Οι ανταλλάξιμοι είχαν δικαίωμα να πάρουν μαζί τους την κινητή περιουσία τους και να αποζημιωθούν για την περιουσία που εγκατέλειψαν από τη χώρα υποδοχής.

Οι πρόσφυγες αντέδρασαν αμέσως και έντονα. Σε συλλαλητήριο που πραγματοποιήθηκε στην Αθήνα ο προσφυγικός κόσμος εξέφρασε την αντίθεσή του στην «νέα», όπως χαρακτηριστικά αναφέρεται σε σχετικό ψήφισμα, «και κεκαλυμμένη μορφή αναγκαστικού εκπατρισμού.»

« Οι πρόσφυγες της Μικράς Ασίας, της Ανατολικής Θράκης και του Εύξεινου Πόντου ... θεωρούν ότι η Ανταλλαγή των ελληνικών πληθυσμών της Τουρκίας που ανέρχονται σε ένα εκατομμύριο διακόσιες χιλιάδες απέναντι σε τριακόσιες χιλιάδες μουσουλμάνους της Ελλάδας ... πλήττει καίρια την παγκόσμια συνείδηση και την παγκόσμια ηθική... ότι είναι αντίθετη προς τα ιερότερα δικαιώματα του ανθρώπου, της ελευθερίας και ιδιοκτησίας- ότι το σύστημα της Ανταλλαγής αποτελεί νέα και κεκαλυμμένη μορφή αναγκαστικού εκπατρισμού και αναγκαστικής απαλλοτρίωσης που κανένα κράτος δεν έχει το δικαίωμα να θέσει σε εφαρμογή παρά τη θέληση των πληθυσμών. Ότι οι ελληνικοί πληθυσμοί της Μικρασίας, αυτόχθονες από πανάρχαιους χρόνους στη γη που κατοικούσαν και πάνω στην οποία τα δικαιώματά τους είναι αναπαλλοτρίωτα και απαράγραπτα, δεν μετανάστευσαν με τη θέλησή τους αλλά εκδιώχθηκαν από τις εστίες τους αντιμετωπίζοντας το φάσμα της σφαγής. ... Οι αλύτρωτοι Έλληνες συναγμένοι εδώ και σε άλλες πόλεις και νησιά της Ελλάδας

²¹B. Γκιζελή, «Η κοινωνική ένταξη των αστών προσφύγων στην πόλη», στο: *Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών: «Μικρασιατική Καταστροφή και ελληνική κοινωνία»*, τ. 9 (1992), σ. 63

²²Κ. Λούλης, *Η επιβίωση της Ελλάδας μέσα από διαδοχικά θαύματα*, σ.119

αποφασίζουν και ψηφίζουν ομόφωνα να αξιώσουν τη δυνατότητα να παλιννοστήσουν στις πατρίδες τους κάτω από ουσιαστικές συνθήκες εγγύησης που θα καταστήσουν αυτήν την παλιννόστηση πραγματοποιήσιμη ... Σε αντίθετη περίπτωση καταγγέλλουν την αδικία που τους γίνεται, σαν μία προσβολή δίχως προηγούμενο κατά της ανθρωπότητας και του πολιτισμού»²³.

²³ *Θέματα Νεοελληνικής Ιστορίας, ό. π., σ.151-151* (Ψήφισμα που εγκρίθηκε από τους πρόσφυγες της Αθήνας στην Ομόνοια, στο πάνδημο συλλαλητήριο της 21-1-1923 που οργανώθηκε για να εκφραστεί η αντίθεσή τους στην υποχρεωτική ανταλλαγή).

Β' Κεφάλαιο

Επιτροπή Αποκαταστάσεως Προσφύγων

2.1. Πρώτο Διάστημα

Συνολικά έφτασαν στην Ελλάδα πάνω από 1.200.000 πρόσφυγες. Επίσημη καταγραφή του αριθμού τους είναι δύσκολη, αφού πολλοί απ' αυτούς πέθαναν λόγω των άσχημων συνθηκών διαβίωσης και των επιδημιών.

Στην αρχή το κράτος ανέλαβε να αντιμετωπίσει τις πρώτες ανάγκες τους με όσα μέσα διέθετε. Σ' αυτό συνέβαλε και η ιδιωτική πρωτοβουλία και οι ξένες φιλανθρωπικές οργανώσεις που δραστηριοποιούνταν στην Ελλάδα. Διάφοροι οργανισμοί συστάθηκαν με στόχο τη διευκόλυνση των προσφύγων, μεταξύ αυτών το Υπουργείο Περιθάλψεως και το Ταμείο Περιθάλψεως Προσφύγων. Αναγέρθηκαν παραπήγματα, καλύβες ενώ δεν έμεινε στεγασμένος χώρος να μη χρησιμοποιήθηκε για τη στέγασή τους. Οργανώθηκαν συσσίτια, έγιναν έρανοι και έγινε προσπάθεια να διανέμεται καθημερινά ψωμί, είδη ρουχισμού και είδη πρώτης ανάγκης.

«Την άλλη μέρα του Φωτός, Ιανουάριο του 1923, πρωτοβγήκαμε στην Ελλάδα. Μόλις βγήκαμε, περιμένανε κυρίες και μας μοιράσανε ψωμιά και τυριά. Την ίδια μέρα μας βάλανε στο τραίνο και μας πήγανε στην Τρίπολη. Τις δύο πρώτες βραδιές μείναμε μέσα στην Τρίπολη. ...Κι εγώ έρημη ήμουν και είχα και τρία παιδιά μαζί μου. ...Ο γιος μου ήρθε στην Τρίπολη για να μας πάρει να μείνουμε όλοι στην Αθήνα. ... Άμα βγήκαμε στον Πειραιά, δεν είχαμε πού να μείνουμε. Δύο νύχτες κοιμηθήκαμε στο σταθμό, στο ύπαιθρο. Τρέξαμε, πήγαμε στα Υπουργεία και τότε μας πήρανε και μας βάλανε στο εργοστάσιο του Στρίγγου, σε κάτι αποθήκες μέσα, στον Πειραιά. Εκεί ήτανε και άλλοι πρόσφυγες, από της Σμύρνης τα μέρη όλοι. Έξι μήνες μείναμε μέσα εκεί. Κακήν κακώς, μην τα ρωτάς, πώς ζούσαμε. Έφτασε ο δεύτερος χρόνος της προσφυγιάς.» [Μαρτυρίες Μικρασιατών προσφύγων για την άφιξή τους στην Ελλάδα (Μαρτυρία Μαριάνθης Καραμουσά από το χωριό Μπαγάρασι κοντά στα Σώκια)²⁴].

Εκτός από τις κακουχίες οι πρόσφυγες είχαν να αντιμετωπίσουν και τον ψυχικό τραυματισμό εξαιτίας της απώλειας αγαπημένων προσώπων και της πατρογονικής γης.

«Εμείς οι άλλοι περιμέναμε τρεις μέρες, ώσπου μπήκαμε σε καϊκια και μπαρκάραμε για τη Μυτιλήνη. Ώσπου να πατήσει το ποδάρι του ο τούρκικος στρατός

²⁴ *Θέματα Νεοελληνικής Ιστορίας, ό. π., σ. 159*

στο χωριό, άραζαν καΐκια και μας παίρναν. Πίσω-πίσω στη Μυτιλήνη δεν μας δέχονταν. Δεν είναι και πλούσιος τόπος - από ένα μαζούλι [=σοδειά] περιμένει. Βασανιστήκαμε, κακοκοιμηθήκαμε, κακοφάγαμε, μεγάλη συμφορά πάθαμε. Και ποιος δεν έκλαψε νεκρούς; Και ποιος δεν κακοπάθησε και ποιος δεν κλαίει ακόμα; Μονάχα τα παιδιά που γεννήθηκαν εδώ, τ' ακούνε σαν ψεύτικα παραμύθια». (Μαρτυρίες Μικρασιατών προσφύγων για την άφιξή τους στην Ελλάδα *Μαρτυρία Απόστολου Μυκονιάτη από το παραθαλάσσιο χωριό Ατζανός, κοντά στην Πέργαμο, απέναντι από τη Λέσβο*)²⁵.

Τους πρόσφυγες από τα παράλια της Τουρκίας τους έστειλαν στα μεγάλα αστικά κέντρα, ενώ τους υπολοίπους, τους «χωριάτες», της Καππαδοκίας και του Πόντου, που συχνά ήταν τουρκόφωνοι, τους «εξόρισαν» στην ελληνική ύπαιθρο, αφήνοντας το ζήτημα της ενσωμάτωσης στην ευγενή καλοσύνη των ντόπιων κατοίκων και στον χρόνο²⁶.

Αρχικά, οι πρόσφυγες θεωρούσαν ότι η εγκατάστασή τους στην Ελλάδα θα ήταν προσωρινή. Γι' αυτό και φαίνεται ότι ανέχονταν τις δύσκολες συνθήκες διαβίωσης. Μετά την υπογραφή όμως της Σύμβασης της Λωζάννης και της Συνθήκης της Λωζάννης άρχισαν να συνειδητοποιούν ότι δεν επρόκειτο να επιστρέψουν στην πατρίδα. Στόχος τους πια ήταν η βελτίωση των συνθηκών ζωής τους και η ενσωμάτωσή τους στη νέα πατρίδα.

«Στη Μερσίνα μείναμε μια βδομάδα στα σύρματα... ύστερα ήρθε το βαπόρι και μας πήρε. Στο ταξίδι έκανε φουρτούνα και οι γυναίκες λιγοθυμούσαν από το φόβο τους. Άκουγες φωνές, κλάματα. Εγώ είχα μαζί μου τον άντρα μου, τη μάνα μου και τα τρία παιδιά μου, το Χαράλαμπο, το Δημήτρη και τη Μαρίκα, από ένα ως έξι χρονώ. Ευτυχώς δεν έπαθα τίποτε• άφησα τα παιδιά σε μια γωνιά του βαποριού κοντά στη μάνα μου και κουβαλούσα νερό στις λιπόθυμες γυναίκες. Μερικοί άνθρωποι δε βάσταζαν από τα βάσανα που τράβηζαν και πέθαναν στο βαπόρι• τους έδεσαν με σίδερα και τους πέταξαν στη θάλασσα. Επιτέλους φτάσαμε στον Πειραιά. Άλλοι κατέβηκαν εκεί• εμείς συνεχίσαμε το ταξίδι για την Καβάλα. Μας πήγαν στο Τσινάρ Ντερέ, κοντά στη σημερινή Νέα Καρβάλη. Δυο χρόνια μείναμε εκεί κάτω από τα τσαντίρια. Ο κόσμος αρρώσταινε και πέθαινε κάθε μέρα. Πέθανε ο άντρας μου, πέθανε

²⁵ *Θέματα Νεοελληνικής Ιστορίας, ό. π., σ. 144*

²⁶ Ο. Στέφου, «Η άγνωστη Ήπειρος: Τα προσφυγοχώρια του τότε και του σήμερα και δύο ιστορίες», 25 Σεπτεμβρίου 2019, άρθρο στο in.gr: <https://www.in.gr/2019/09/25/plus/agnosti-ipeiros-ta-prosphygoxoria-tou-tote-kai-tou-simera-kai-dyo-istories/>, ημερομηνία ανάρτησης: 25 Σεπτεμβρίου 2019, 06:18, ημερομηνία προσπέλασης : 13.05.2020

και το παιδί μου ο Χαράλαμπος. Τη νύχτα έρχονταν τα τσακάλια, σκάβανε τους τάφους και έτρωγαν τους πεθαμένους. Δεν ξέραμε στο χωριό μας τέτοια αγρίμια• είχαν, να, κάτι τέτοια μεγάλα δόντια...Αχ! καλύτερα να μη γινόταν η Ανταλλαγή, να μέναμε στα Κενάταλα. Εκεί έξι μήνες δουλεύαμε, έξι μήνες καθόμαστε και τρώγαμε. Πάλι όμως μπορούσε να γίνει αυτό, να μη φεύγαμε; Τί θα κάναμε ανάμεσα στους Τούρκους; Εδώ τουλάχιστον, είμαστε σε χριστιανικό έθνος».(Μαρτυρία Δέσποινας Συμεωνίδου από το χωριό Κενάταλα της Καππαδοκίας, κοντά στο Γκέλβερι)²⁷.

2.2. Αποκατάσταση προσφύγων

Άρθρον 14

[Η εγκαταλειφθείσα περιουσία του μετανάστη] θέλει παραμείνει εις την διάθεσιν της Κυβερνήσεως επί του εδάφους της οποίας αυτή κείται. Ούτος δικαιούται κατ' αρχήν να λάβη εν τη χώρα ένθα μεταναστεύει και διά τα ποσά άτινα τω οφείλονται περιουσιάν ίσης αξίας και της αυτής φύσεως οία η παρ' αυτού εγκαταλειφθείσα²⁸.

Από το αντίστοιχο άρθρο αντιλαμβάνεται κανείς ότι η ίδια η Σύμβαση καθορίζει και τον τρόπο με τον οποίο θα αποζημιωθούν και θα αποκατασταθούν οι πρόσφυγες, δηλαδή ανάλογα και ισόποσα με την προγενέστερη κατάστασή τους, οικονομική και κοινωνική. Το ζήτημα της στέγασης ακολουθεί την ίδια λογική.

Η Σύμβαση της Λωζάννης προέβλεπε την αποζημίωση των ανταλλαξίμων, ορίζοντας ότι έπρεπε να λάβουν περιουσία ίσης αξίας και ίδιας φύσης με αυτήν που εγκατέλειψαν. Ορίστηκε λοιπόν επιτροπή, η οποία θα εκτιμούσε την αξία των εγκαταλελειμμένων περιουσιών. Η διαδικασία, όμως, εκτός του ότι ήταν δύσκολη και πολύπλοκη, ήταν και χρονοβόρα. Η πολιτεία έκρινε αναγκαίο να δοθεί προκαταβολή στους δικαιούχους έναντι της αξίας της περιουσίας τους. Επειδή όμως αυτό ήταν δυσβάσταχτο για τον κρατικό προϋπολογισμό αποφασίστηκε να εκδοθούν ομολογίες με την εγγύηση του ελληνικού δημοσίου και κάλυμμα τα ανταλλάξιμα ακίνητα, με εξαίρεση όσα είχαν παραχωρηθεί στην Επιτροπή Αποκαταστάσεως Προσφύγων. Με την υπογραφή του Συμφώνου Φιλίας το 1930, μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας, αποφασίζεται και ο συμψηφισμός των περιουσιών των ανταλλαξίμων. Έτσι, παύει κάθε ελπίδα αποζημίωσης.

²⁷ *Θέματα Νεοελληνικής Ιστορίας, ό. π., σ. 149*

²⁸ Β. Γκιζελή, *ό. π., σ. 71*

2.3. Αγροτική Αποκατάσταση

Η ελληνική κυβέρνηση αδυνατούσε να ανταπεξέλθει στο πρόβλημα της αποκατάστασης των προσφύγων που συνέρρευαν στην Ελλάδα και απευθύνθηκε στην Κοινωνία των Εθνών. Με τη συνδρομή της ιδρύθηκε η Επιτροπή Αποκαταστάσεως Προσφύγων (ΕΑΠ) με βάση το Πρωτόκολλο της 29^{ης} Σεπτεμβρίου 1923 της Γενεύης. Πρώτος πρόεδρος ορίστηκε ο Henry Morgenthau, μέλος του Συμβουλίου Περιθάλψεως της Μέσης Ανατολής και πρώην πρεσβευτής των ΗΠΑ στην Κωνσταντινούπολη, και μέλη ο εκπρόσωπος της Τράπεζας της Αγγλίας John Campbell και οι Στέφανος Δέλτα και Περικλής Αργυρόπουλος. Η Επιτροπή απολαμβάνει πλήρη αυτονομία και ελευθερία στις κινήσεις της. Γαίες και κεφάλαια βρίσκονται υπό την διοίκησή της.

Αυτή διέκρινε την αποκατάσταση σε δύο κατηγορίες: την αγροτική και την αστική. Η διάκριση αυτή έγινε με γνώμονα την επαγγελματική απασχόληση που είχαν οι πρόσφυγες στα πατρογονικά εδάφη τους. Ταυτόχρονα, υπήρξε προσπάθεια να εγκατασταθούν πρόσφυγες γεωργοί σε μέρη που θα μπορούσαν να καλλιεργήσουν προϊόντα, την καλλιέργεια των οποίων γνώριζαν.

Η αγροτική αποκατάσταση, την οποία ανέλαβε κυρίως η ΕΑΠ, ήταν ταχύτερη και απαιτούσε μικρότερες δαπάνες. Απέβλεπε κατά κύριο λόγο στη δημιουργία μικρών ιδιοκτησιών. Εξάλλου υπήρχαν μουσουλμανικά και βουλγαρικά κτήματα που θα μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν και ας μην ξεχνάμε ότι η οικονομία της Ελλάδας στηρίζεται στη γεωργική παραγωγή. Οι πρόσφυγες εγκαταστάθηκαν σε εγκαταλελειμμένα χωριά, σε νέους οικισμούς προσαρτημένους σε χωριά και σε νέους αμιγώς προσφυγικούς συνοικισμούς.

Ο κλήρος που παραχωρούνταν ποίκιλλε και δεν ήταν ενιαία η έκτασή του. Στους πρόσφυγες παραχωρούνταν και στέγη και μέσα καλλιέργειας. Για τη στέγαση η ΕΑΠ εφάρμοσε το σύστημα της εργολαβίας, δηλαδή ανέλαβε η ίδια την ανοικοδόμηση των οικημάτων. Υπήρχε όμως και το σύστημα της αυτεπιστασίας κατά το οποίο η ΕΑΠ χορηγούσε τα οικοδομικά υλικά στους πρόσφυγες κι αυτοί με τη σειρά τους έκτιζαν τα σπίτια τους. Τα κτίσματα αποτελούνταν από δύο δωμάτια, αποθήκη και στάβλο.

2.4. Αστική Αποκατάσταση

Η αστική αποκατάσταση αντιμετώπισε πιο πολλές δυσκολίες καθώς την ανέλαβε περισσότερο το ελληνικό κράτος ενώ η ΕΑΠ πρόσφερε οικονομική ενίσχυση αλλά σε περιορισμένες δραστηριότητες. Η αστική αποκατάσταση προέβλεπε μόνο στέγαση κι όχι πρόνοια για εύρεση εργασίας. Τα εμπόδια που συνάντησε το έργο της αστικής αποκατάστασης ήταν περισσότερα από αυτά της αγροτικής καθώς υπήρχε μικρός αριθμός ανταλλάξιμων οικημάτων έναντι του πολυπληθούς αστικού προσφυγικού πληθυσμού. Παράλληλα, καθυστερούσε η εκτέλεση των οικιστικών προγραμμάτων εξαιτίας της οικονομικής δυστοκίας του ελληνικού κράτους. Δε θα πρέπει επίσης να παραβλέψουμε και την κινητικότητα των προσφύγων που περιπλανιούνταν από πόλη σε πόλη για μεγάλο χρονικό διάστημα προς εύρεση εργασίας -πολλοί πρόσφυγες εργάζονταν περιστασιακά σε διάφορες δουλειές στις πόλεις ή και στην ύπαιθρο - και καλύτερων συνθηκών διαβίωσης. Η αστική αποκατάσταση ξεκίνησε από την Αθήνα.

« Όταν ήρθαμε στη Χίο ήμαστε περισσότεροι από τους ντόπιους. Υποφέραμε εμείς, αλλά υπόφερε κι η Χίος πολύ. Ούτε αγκάθια δεν είχαν μείνει. Άλλος πήγαινε για ξύλα, άλλος για κουκουνάρες ... Μας κνηγούσαν πολύ οι αγροφύλακες κι όλος ο κόσμος. Άλλος ζητιάνευε, άλλος πήγαινε στα περιβόλια. Ό,τι έβρισκε ο καθένας, έπαιρνε για να ζήσει. Στη Χίο έμεινα ένα χρόνο. Μετά πήγα Πάτρα, Κόρινθο και τελικά στο Βέλο. Εκεί έκανα μερικά χρόνια, έχω και σπίτι. Από το Βέλο ήρθα στην Αθήνα και μετά πήγα στην Αλεξανδρούπολη, στην αδελφή μου, κι άνοιξα εστιατόριο. Σε λίγο μου κάηκε το μαγαζί κι άνοιξα άλλο εξοχικό. Εντωμεταξύ αρρώστησα και ξαναγύρισα στο Βέλο. Εκεί καλλιεργούσα περιβόλια. Έφυγα όμως πάλι κι ήρθα στην Αθήνα για καλύτερα».[Μαρτυρίες Μικρασιατών προσφύγων για την άφιξη τους στην Ελλάδα (Μαρτυρία Νικολάου Παπανικολάου από το χωριό Σαζάκι που βρίσκεται στη χερσόνησο της Ερυθραίας, απέναντι από τη Χίο)²⁹].

Η ΕΑΠ πρόσφερε οικονομική βοήθεια σε περιορισμένο αριθμό επιχειρήσεων, οικοτεχνικών και βιοτεχνικών δραστηριοτήτων. Ως το 1929 η Επιτροπή είχε χτίσει 27.000 περίπου κατοικίες σε 125 νέους συνοικισμούς και το κράτος 25.000 κατοικίες³⁰. Το πρόβλημα όμως δε λύθηκε -όπως αναφέρθηκε και προηγουμένως- διότι το πλήθος των προσφύγων ήταν μεγάλο ενώ ταυτόχρονα οι

²⁹ *Θέματα Νεοελληνικής Ιστορίας, ό. π., σ. 154*

³⁰ Α. Βερεμής, Η οικονομία από το 1923 ως το 1926, στην: *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τόμος 15 (1978), σ. 302

δεκαετίες του 1920 και 1930 είναι περίοδος πολιτικών ανωμαλιών και οικονομικής δυσκαμψίας.

Αμέσως μετά την καταστροφή - κυρίως στην Αθήνα - υπάρχουν αυτοσχέδια παραπήγματα, σκηνές, θέατρα και κλειστοί δημόσιοι χώροι που φιλοξενούν πρόσφυγες. *«Άμα βγήκαμε στον Πειραιά, δεν είχαμε πού να μείνουμε. Δύο νύχτες κοιμηθήκαμε στο σταθμό, στο ύπαιθρο. Τρέξαμε, πήγαμε στα Υπουργεία και τότε μας πήρανε και μας βάλανε στο εργοστάσιο του Στρίγγου, σε κάτι αποθήκες μέσα, στον Πειραιά. Εκεί ήτανε και άλλοι πρόσφυγες, από της Σμύρνης τα μέρη όλοι³¹».*

Η ΕΑΠ ήταν αντίθετη προς την προσωρινότητα της διαμονής κι εργάστηκε προς αυτήν την κατεύθυνση, δηλαδή τη δημιουργία μόνιμης κατοικίας.

« Η Ε.Α.Π. γνωρίζει τι πολύπλοκη σημασία έχει η στέγαση για την ένταξη στην ελληνική κοινωνία. Και έχει κατ' επανάληψη διατυπώσει την άποψη ότι χρονίζουσα έλλειψη ικανοποιητικής στέγης και περιθωριοποίηση του προσφυγικού στοιχείου σημαίνει κινδύνους για την ελληνική κοινωνία. (Το πώς ο καθένας αντιλαμβάνεται αυτούς τους κινδύνους, είναι άλλη υπόθεση). Συνειδητοποιεί λοιπόν αμέσως τον κίνδυνο της διαίονισης της προσωρινής στέγης. Την επομένη της Καταστροφής η Ελλάδα, και κυρίως φυσικά η Αθήνα, είναι πλημμυρισμένη από προσωρινά καταλύματα, με όλη την αθλιότητα που αυτά παρουσιάζουν. Σκηνές στους υπαίθριους χώρους, κατελιμμένα σχολεία, θέατρα, δημόσια κτίρια, αποθήκες. Η Ε.Α.Π. διαγράφει από τη συλλογιστική της κάθε σκέψη παράτασης της προσωρινής στέγασης (της όποιας είχε προγενέστερα επιληφθεί το Ταμείο Περιθάλψεως Προσφύγων) και καταργεί κάθε δραστηριότητα πρόχειρου καταλύματος. Κατασκευάζει αποκλειστικά μόνιμη στέγη. Η προσωρινότητα δεν έλειψε βέβαια τα επόμενα χρόνια. Εκλαμβάνονταν όμως ως «κατ' εξαίρεσιν» και ως αδυναμία της κρατικής στεγαστικής πολιτικής· δεν ανήκε επισήμως στα πλαίσια αυτής της τελευταίας³²».

Οι προσφυγικοί συνοικισμοί εμφανίζουν μεταξύ τους διαφορές. Αυτές εντοπίζονται στον οικιστικό τομέα, δηλαδή στην κατασκευή των κτιρίων, στο εμβαδό που έχουν τα σπίτια, στη θέση όπου κτίζονται. Κι εδώ προωθήθηκε η λογική της συνέχειας των προγενέστερων συνηθειών και κοινωνικών δομών.

« Άλλου επιπέδου ή Κοκκινιά, άλλου η Νέα Ιωνία (με αφθονία π.χ. νερού η δεύτερη, σε μια Αθήνα μάλλον διψασμένη). Διαφοροποιημένες είναι και οι κατοικίες του ενός οικισμού ως προς τις κατοικίες του άλλου, τόσο στο εμβαδόν όσο και στη

³¹ *Θέματα Νεοελληνικής Ιστορίας, ό. π., σ. 159*

³² *Β. Γκιζελή, ό. π., σ. 70*

λειτουργική πληρότητα και την κατασκευή. Διακεκριμένων κοινωνικοοικονομικών επιπέδων είναι και το ανθρώπινο δυναμικό που καταλαμβάνει τους χώρους κατοικίας. Είναι άγνωστος ο τρόπος με τον οποίο γινόταν τελικά η επιλογή. Όμως, ανίσχυροι οικονομικά οι πρόσφυγες της μιας γειτονιάς, μικροτεχνίτες και μικροαστοί οι άλλοι και με προοπτικές εργασιακής αποκατάστασης και κοινωνικής ανόδου³³».

Στους πρόσφυγες φαίνεται πως υπάρχει κοινωνική διαστρωμάτωση, που αντικαθρεπτίζεται είτε στην οικονομική τους επιφάνεια είτε στην κατοικία τους είτε αλλού. Για παράδειγμα, έξω από τον προσφυγικό οικισμό και πέρα από τις διαφοροποιήσεις που ο ίδιος εμπεριέχει, υπάρχει κι ένα ακόμα πιο προλεταριοποιημένο τμήμα προσφύγων. Είναι οι εξαθλιωμένες μάζες που, μη καταφέροντας να προσεγγίσουν την κρατική μέριμνα, εγκαθίστανται στις παρυφές των οικισμών (και της κοινωνίας) ή στους κοινόχρηστους χώρους των οικισμών, λ.χ. στα πλυντήρια ή στα λιγιστά κενά ανάμεσα στους ήδη πυκνοδομημένους οικίσκους, δημιουργώντας προβλήματα και οξύνσεις ακόμα και ανάμεσα στους ίδιους τους πρόσφυγες³⁴.

Και εδώ έπαιξε ρόλο η περιουσιακή κατάσταση. Οι οικονομικά εύρωστοι πρόσφυγες δύνανται να αναμειγνύονται με τον γηγενή πληθυσμό, αναλαμβάνουν μόνοι τους τη στέγαση και την επαγγελματική τους δράση. Αγοράζουν οικόπεδα σε προνομιούχες περιοχές, κτίζουν σπίτια. Τέτοια συνοικία, που φημιζόταν για την οικονομική ευμάρεια των προσφύγων, υπήρξε η Νέα Σμύρνη στην Αθήνα αλλά και η Καλλίπολη του Πειραιά.

Στην Αθήνα και τον Πειραιά δημιουργήθηκαν 46 προσφυγικοί συνοικισμοί (12 μεγάλοι και 34 μικρότεροι), σε ακατοίκητες περιοχές στην περίμετρο των δύο πόλεων οι οποίες ενώθηκαν. Στον Πειραιά, η εγκατάσταση των προσφύγων κοντά σε περιοχές όπου στις αρχές του αιώνα είχαν αναπτυχθεί μεγάλες επιχειρήσεις συνέβαλε στην ανάπτυξη και επέκταση της βιομηχανικής ζώνης στο βορειοδυτικό τμήμα του λιμανιού και κατά μήκος της σιδηροδρομικής γραμμής

Το 1928 ο συνολικός πληθυσμός της χώρας (6.204.000) είχε αυξηθεί κατά 23,68% και ο αστικός πληθυσμός είχε σχεδόν διπλασιαστεί. Η εγκατάσταση των αστών προσφύγων είχε ως συνέπεια τη δημογραφική ενίσχυση των μεγάλων αστικών κέντρων και την αύξηση των ρυθμών αστικοποίησης των βόρειων επαρχιών και του

³³ Β. Γκιζελή, *ό. π.*, σ. 71

³⁴ Β. Γκιζελή, *ό. π.*, σ. 72

νησιώτικου χώρου, όπου κατευθύνθηκε η μεγάλη μάζα των νεοαφιχθέντων. Σύμφωνα με την απογραφή του 1920 ο πληθυσμός της ελληνικής επικράτειας ήταν 5.016.889 κάτοικοι, εκ των οποίων περίπου το 23% ήταν εγκατεστημένοι σε 30 πόλεις άνω των 10.000 κατοίκων.

Γ' Κεφάλαιο

Νομός Ιωαννίνων

3.1. Αφιξη προσφύγων στον νομό Ιωαννίνων

Μετά την Μικρασιατική Καταστροφή, εκατοντάδες χιλιάδες κάτοικοι των περιοχών του Πόντου και της Μικράς Ασίας αναγκάστηκαν να εγκαταλείψουν τις πατρίδες τους, όπου ήταν ριζωμένοι εδώ και χιλιάδες χρόνια και να εγκατασταθούν σε διάφορα μέρη της Ελλάδας.

Τον Νοέμβριο του 1922 καταφτάνουν στην Ήπειρο 5000 πρόσφυγες³⁵. Δεν παραμένουν όμως όλοι οριστικά εκεί, αλλά διασκορπίζονται και σε άλλες περιφέρειες. Ανάμεσά τους αρκετές οικογένειες ήρθαν στον νομό Ιωαννίνων (3800 στον νομό, εξ αυτών 1200 στην πόλη των Ιωαννίνων³⁶), όπου συγκρότησαν τους πρώτους αμιγώς και μη προσφυγικούς οικισμούς: Κόνιτσα, Ασφάκα και λεκανοπέδιο Ιωαννίνων είναι οι βασικοί χώροι φιλοξενίας και υποδοχής τους.

Τον Μάιο του 1923 σε αυτούς έρχονται να προστεθούν 5905 νέοι πρόσφυγες, κατ' αποκλειστικότητα στον νομό. Από αυτούς 2755 εγκαθίστανται στην περιφέρεια της πόλης των Ιωαννίνων³⁷. Τα προσφυγικά χωριά που δημιουργήθηκαν γύρω από τα Γιάννενα είναι τέσσερα: Η Ανατολή, η Μπάφρα, η Νεοκαισάρεια και η Ασφάκα.

Τα Γιάννενα, τα οποία είχαν προσφάτως απελευθερωθεί, μόλις το 1913, τα πολυπολιτισμικά Γιάννενα της ακμάζουσας αστικής τάξης και της κραταιάς εβραϊκής κοινότητας που «χάριζε» στο πρεστίτζ της πόλης, φυσικά δεν επρόκειτο να υποδεχτούν τους φτωχούς, τουρκόφωνους πρόσφυγες από τα βάθη της Ανατολής. Γι' αυτόν τον λόγο παραχωρήθηκαν εκτάσεις εκτός πόλης, και μάλιστα εκείνη την εποχή μιλάμε για πολύ μακρινές αποστάσεις³⁸. Έτσι χτίστηκαν τα προσφυγοχώρια των Ιωαννίνων.

Η ΕΑΠ και το Κράτος προσπάθησαν να προσφέρουν στους πρόσφυγες δυνατότητα να δημιουργήσουν μονάδες αυτόνομες οικονομικά για να μπορέσουν να επιβιώσουν. Η γεωργία ήταν η κύρια απασχόληση στην αγροτική αποκατάσταση. Στα Γιάννενα, η Γενική Διοίκηση Ηπείρου, η Επιτροπή Αποκαταστάσεως

³⁵Μ. Χριστοπούλου, «Η ένταξη των προσφύγων στην περιοχή των Ιωαννίνων (1924-1930)», στα: *Ηπειρωτικά Χρονικά*, τ. 38, 2004, σ. 214

³⁶ Μ. Χριστοπούλου, *ό. π.*, σ. 214

³⁷ Μ. Χριστοπούλου, *ό. π.*, σ. 214

³⁸ Ο. Στέφου, *ό. π.*

Προσφύγων Ιωαννίνων και ο Ερυθρός Σταυρός αναλαμβάνουν να περιθάλψουν και να αποκαταστήσουν προσωρινά τους πρόσφυγες (περίθαλψη, απολύμανση, εμβολιασμός).

Μόλις φτάνουν οι πρόσφυγες στα Ιωάννινα γίνεται η εγγραφή τους στο Μητρώο για την απόκτηση προσφυγικών δικαιωμάτων. Παράλληλα έπρεπε να ζητήσουν με αίτησή τους την εγγραφή τους στο Δημοτολόγιο του Δήμου επισυνάπτοντας πιστοποιητικό της αρμόδιας επιτροπής πολιτογράφησης των προσφύγων³⁹. Στην είσοδο της πόλης λειτουργούσε για τρεις μήνες απολυμαντήριο προκειμένου να διασφαλιστεί η δημόσια υγιεινή. «...εις την θέσιν Αγίου Ιωάννου , όπου διέρχεται η οδός εις τους ερχομένους εκ Πρεβέζης ελειτούργησε απολυμαντήριο και απομονωτήριο – χρησιμοποιηθησομένης της ομωνύμου μονής ως τοιούτου – όπου οι εκάστοτε αφικνούμενοι πρόσφυγες απελυμαίνοντο και εκαθαρίζοντο. Εξεταζόμενοι δε παρ' ειδικού Ιατρού οι μεν κρινόμενοι εντελώς υγιείς εισήρχοντο εις την πόλιν προς εγκατάστασιν οι δε κρινόμενοι ύποπτοι ασθενειών παρέμειναν εις το ειρημένον απομονωτήριο μέχρις ότου ήθελε αποδειχθή εντελώς το υγιές τούτων, οπότε μετεφέροντο και ούτοι εις την πόλιν»⁴⁰. Υπό την εποπτεία του υγειονομικού επιθεωρητή, επτά γιατροί επισκέπτονταν σε καθημερινή σχεδόν βάση τους πρόσφυγες στις διάφορες συνοικίες και παρακολουθούσαν την υγειονομική και επισιτιστική τους κατάσταση⁴¹.

Παράλληλα, το Γενικό Νοσοκομείο Χατζηκώστα σχεδόν μετατρέπεται σε νοσοκομείο προσφύγων⁴², στο οποίο, όπως και στο νοσοκομείο Αγάπη⁴³, λειτούργησε απολυμαντήριο.

Στους νεοαφιχθέντες διανέμονταν άλευρα και γάλα, ενώ οργανώθηκαν και συσσίτια. Τα τρόφιμα όμως δεν επαρκούσαν κι αυτό προκάλεσε εντάσεις και δυσφορία, κυρίως με την αρτοδοσία⁴⁴. Ο Αμερικανικός Ερυθρός Σταυρός είχε αναλάβει την αποστολή αλευριού για τη σίτισή τους⁴⁵. Ο Αμερικανικός Ερυθρός Σταυρός συνέδραμε σημαντικά κατά το πρώτο εννεάμηνο, μετά την άφιξη των

³⁹ Αρχείο του Ποντιακού και Μικρασιατικού Πολιτισμού, «Προσφυγικές Εγκαταστάσεις στο Δήμο Ανατολής», Πνευματικό Πολιτιστικό Κέντρο Δήμου Ανατολής, Ανατολή 2009, σ. 25

⁴⁰ ΓΑΚ, Αρχεία Νομού Ιωαννίνων, ΓΔΗ, Φ.178, αρ.εγγρ. 721

⁴¹ Αρχείο του Ποντιακού και Μικρασιατικού Πολιτισμού, ό. π., σ. 32

⁴² Αρχείο του Ποντιακού και Μικρασιατικού Πολιτισμού, ό. π., σ. 31

⁴³ Μ. Χριστοπούλου, ό. π., σ. 215

⁴⁴ Μ. Χριστοπούλου, ό. π., σ. 215

⁴⁵ Ε. Βλέτσα, ό. π., σ. 19

προσφύγων, παρέχοντας τρόφιμα, ρούχα και ιατρικές προμήθειες για την αντιμετώπιση των πρώτων αναγκών (έδρασε μέχρι τα τέλη Ιουνίου του 1923).

Σε εγκύκλιο στις 23 Νοεμβρίου 1922, ο αναπληρωτής Γενικός Διοικητής Ηπείρου, Β. Σβολόπουλος, καλεί τους Ηπειρώτες να βοηθήσουν στο δύσκολο έργο της συντήρησης των προσφύγων. *«Οι πρόσφυγες ήρχισαν ερχόμενοι κατά χιλιάδες εις τους λιμένας Πρεβέζης και Πάργης, οπόθεν θα διασπαρώσιν εις άπασαν την Ήπειρον. Είναι παγκοίνως γνωστοί αι λίαν τραγικάί συνθήκαι, υπό τας οποίας ευρεθέντες ηναγκάσθησαν οι αδελφοί ημών ούτοι να εγκαταλείψωσι τας εστίας των, και εις επίμετρον οι πλείστοι εστερήθησαν των φυσικών προστατών τους, τους οποίους αδυσώπητος εν τη σκληρότητί του διώκτης απέσπασε βιαίως απ' αυτών, και απήγαγεν εις τα ενδότερα της Μ. Ασίας. Οι ατυχείς ούτοι, ευημερήσαντες, εις την πάτριον γην εν ταις ημέραις της ευτυχίας των, ουδέποτε έπαυσαν διατρανούντες τον εθνισμόν των, και ουδέποτε υστέρησαν των άλλων Ελλήνων εις τας εθνικάς και υλικάς υπέρ της κοινής μεγάλης Πατρίδος θυσίας. Κατέφυγον ήδη εις το ελεύθερον κράτος εν αθλία καταστάσει εμπνεούση βαθύτατα τον οίκτον, και συγκινούση πάσαν ανθρωπίνην καρδίαν. Ιερόν καθήκον, την εκπλήρωσιν του οποίου επιτακτικήν καθιστά η εθνική ενότης, επιβάλλουσιν εις πάντα Έλληνα να συνεισφέρει ό,τι δύναται προς ανακούφισιν των αναξιοπαθούντων ομογενών. Ελπίζομεν ότι αι πατροπαράδοται ελληνικάί αρεταί της φιλοξενίας και της αλληλεγγύης θα εκδηλωθώσι και εν τη περιστάσει ταύτη. Εν ονόματι των αρετών τούτων καλούνται οι κάτοικοι της Ηπείρου, οίτινες πάντοτε εφάνησαν πρόθυμοι εις τας εθνικάς θυσίας, να δεχθώσι φιλοφρόνως τους ερχόμενους πρόσφυγες και να προσφέρωσι ενδύματα και όσας δύνανται χρηματικάς συνδρομάς εις τας Επιτροπάς Εράνων αίτινες συνεστήθησαν υπό των Νομαρχιών και Υποδιοικήσεων⁴⁶».*

Μέχρι τη δημιουργία της Επιτροπής Αποκαταστάσεως Προσφύγων, μια σειρά επιτροπών, που συγκροτήθηκαν με την άφιξη των προσφύγων στα Ιωάννινα, με διεξαγωγή εράνων ή λαχειοφόρων αγορών συγκέντρωναν χρήματα προκειμένου να βοηθήσουν στο έργο της εγκατάστασης και του επισιτισμού. Τέτοιες επιτροπές είναι η Αδελφότης των Ελληνίδων Κυριών «Η Ζωοδόχος Πηγή», το Σωματείο Κυριών «Η αδελφή του Στρατιώτου», το Τμήμα Κυριών του «εν Ιωαννίνους Παραρτήματος του Ελληνικού Ερυθρού Σταυρού», η επιτροπή «Εράνων υπέρ των Προσφύγων», ο Ηπειρωτικός Αλληλοβοηθητικός Σύνδεσμος «Ο Πύρρος» με έδρα τη

⁴⁶ ΓΑΚ, Αρχεία Νομού Ιωαννίνων, ΓΔΗ, Φ. 178, αρ. εγγρ. 892

Νέα Υόρκη⁴⁷. Έρανο διεξήγαγε και η διδασκαλική κοινότητα Ζαγορίου η οποία συγκέντρωσε το αξιόλογο και διόλου ευκαταφρόνητο ποσό των 1.190,20 δραχμών⁴⁸.

Οι πρόσφυγες έζησαν για δύο χρόνια περίπου σε χάνια και τουρκικά σπίτια στα Ιωάννινα, τα οποία είχαν εγκαταλειφθεί από τους Τούρκους λόγω της ανταλλαγής των πληθυσμών, σε δημόσια κτίρια, όπως σχολεία, στο Κάστρο, σε Τζαμιά, στο Νησί κ.α. Η μόνιμη εγκατάστασή τους έγινε κυρίως στα περίχωρα των Ιωαννίνων. Στην πλειοψηφία τους αποκαταστάθηκαν σε αγροτικές περιοχές του νομού.

«Ηρθανε το '22 εδώ. Τραβήσανε πολλά, σκορπίσανε στα Γιάννενα, δεξιά-αριστερά, σε χάνια, εκεί που είχαν τα ζώα εδώ οι ντόπιοι, που πηγαίναν στα Γιάννενα να ψωνίσουνε, και τσ' είχαν εκεί μέσα. Αλλά είχανε δραστηριότητα. Ο ποντιακός λαός ήτανε εργαζόμενος· πολύ εργάζονταν, ήτανε εργατικοί· και ξεκίνησαν από το μηδέν που τους έφεραν, τους είχαν φέρει, από την Τουρκία τους έφερναν γύρα. Γι' αυτό και έχουνε χαθεί πολλοί τους έφερναν το γύρο μέσα στα βουνά και σ' αυτά για να τους ξολοθρέψουν οι Τούρκοι, για να μη τους καθαρίσουν, τους σφάζουν και τους σκοτώσουν, τους έφερναν γύρα για να...και κατέληξαν στην Κύπρο· στην πατρίδα τώρα που φωνάζουμε περισσότερο εμείς για την Κύπρο, πατριώτες, εκεί όμως τους κάνανε, να πούμε νίλες οι Κύπριοι. Από κει τους φέραν στο Περαία, απ' τον Περαία τους έφεραν στην Πρέβεζα και άρχισαν ύστερα από την Πρέβεζα τους σκορπάγανε δεξιά κι αριστερά. Καταλήξαν εδώ οι δικοί μας στα Γιάννενα, στα χάνια που σας λέω, και ύστερα αρχίσαν από το... '23 με '24 να ιδρυθεί το χωριό εδώ, ο συνοικισμός· λέγαμε ο συνοικισμός Ανατολής. Και καταλήξαμε εκατόν σαράντα οικογένειες εδώ, πρωτοκαταστήθηκαν εδώ πέρα. Ξεκίνησαν με τη βοήθεια βεβαίως του κράτους αλλά περισσότερη προσωπική εργασία βάζαν οι ίδιοι» (Ανδρέας Πτηνόπουλος, ετών 74)⁴⁹.

Σύμφωνα με τα Γενικά Αρχεία του Κράτους⁵⁰, στην Ήπειρο κατευθύνονται με πλοία 28.500 πρόσφυγες. Ο αριθμός για τα δεδομένα της φτωχής περιφέρειας ήταν μεγάλος. Ο Γενικός Διοικητής Ηπείρου αδυνατεί να δεχτεί την αποβίβαση όλων αυτών, οπότε ζητά από κάποια πλοία να αποπλεύσουν για άλλο προορισμό⁵¹.

⁴⁷ ΓΑΚ, Αρχεία Νομού Ιωαννίνων, ΓΔΗ, Φ.211, αρ.εγγρ. 128

⁴⁸ Αρχείο του Ποντιακού και Μικρασιατικού Πολιτισμού, ό. π., σ. 41 και 154

⁴⁹ Ε. Παναγιωτοπούλου, «Κοινωνική ενσωμάτωση, μνήμη και ταυτότητα στις προσφυγικές κοινότητες Ανατολή, Μπάφρα και Νεοκαισάρεια Ιωαννίνων», Διδακτορική διατριβή, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, Ιωάννινα 2004, σ. 66-67

⁵⁰ ΓΑΚ, Αρχεία Νομού Ιωαννίνων, ΓΔΗ, Φ 178, αρ. εγγρ. 587

⁵¹ Ε. Βλέτσα, ό. π., σ. 52

Η Ήπειρος μόλις είχε απελευθερωθεί από τους Τούρκους. Ήταν μια περιοχή αποκλεισμένη από παντού (δεν υπήρχαν οι σύγχρονοι οδικοί άξονες που υπάρχουν σήμερα), δύσκολα προσβάσιμη, μια κοινωνία αγροτική, με πολύ χαμηλούς ρυθμούς ανάπτυξης, μια κοινωνία εν τέλει που προσπαθούσε και η ίδια να αποκτήσει τη δική της θέση στο νεοελληνικό κράτος. Για όλους αυτούς τους λόγους κρίθηκε ακατάλληλη για να γίνει χώρος υποδοχής.

Οι χώροι που φιλοξενούνταν οι πρόσφυγες με την άφιξή τους ήταν ανεπαρκείς, καθώς μέσα σε ένα μικρό χώρο αναγκάζονταν να συνυπάρχουν πολλά άτομα. Μεταξύ αυτών υπήρχαν και νοσούντες (αρκετοί είχαν έρθει από Πρέβεζα πάσχοντας από ελονοσία). Κάτι τέτοιο αποτελούσε μέγιστο κίνδυνο για τη δημόσια υγεία και γι' αυτό κρίθηκε αναγκαία η άμεση παρέμβαση της Κεντρικής Διοίκησης, προκειμένου να εξευρεθούν και να επιταχθούν οικήματα (βλέπε και εικόνες 17 και 18 στο παράρτημα), με σκοπό την αποσυμφόρηση των ήδη υπαρχόντων⁵².

Έχει αξία να αναφερθεί ότι στο νομό Ιωαννίνων εγκαταστάθηκε σημαντικά μεγαλύτερος αριθμός συγκριτικά με την υπόλοιπη Ήπειρο. Σύμφωνα με την απογραφή του 1928 η κατανομή των προσφύγων στους τότε τρεις νομούς της Ηπείρου (η Θεσπρωτία συστάθηκε το 1937) ήταν η εξής: Άρτα 306, Ιωάννινα 4.541, Πρέβεζα 2.736 άτομα⁵³.

3.2. Ηπειρωτική κοινωνία και οικονομία

Τα Γιάννενα απελευθερώθηκαν από τον οθωμανικό ζυγό το 1913. Ένα από τα προβλήματα που ανακύπτουν μετά την ενσωμάτωσή τους στον εθνικό κορμό είναι και η διανομή της γης.

Κατά την Οθωμανική περίοδο το καθεστώς που επικράτησε στην έγγειο ιδιοκτησία ήταν το τιμαριωτικό (τιμάρια ή ζιαμέτια). Τα τιμάρια αποδόθηκαν τιμής ένεκεν από τον σουλτάνο στους Μουσουλμάνους που είχαν διακριθεί στον πόλεμο ή στην πολιτική. Οι ιδιοκτήτες τους είχαν το δικαίωμα να νοικιάζουν τα κτήματά τους και να εισπράττουν φόρους (γεώμορο, επικαρπία, δεκάτη). Αυτές οι εκτάσεις με την πάροδο του χρόνου εξελίχθηκαν κι έγιναν τσιφλίκια. Οι τσιφλικούχοι μετέτρεψαν τις εκτάσεις αυτές σε τόπους βοσκής ή τις πουλούσαν σε Χριστιανούς, προκειμένου να

⁵²ΓΑΚ, Αρχεία Νομού Ιωαννίνων, ΓΔΗ, Φ 177, αρ. εγγρ. 4

⁵³ Ελληνική Δημοκρατία- Υπουργείον Εθνικής Οικονομίας, Γενική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος, Στατιστικά αποτελέσματα της απογραφής του πληθυσμού της Ελλάδος της 15-16 Μαΐου 1928 (http://dlib.statistics.gr/Book/GRESYE_02_0101_00018.pdf)

αυξήσουν τα κέρδη τους. Μέχρι λοιπόν την απελευθέρωση το 1913 διατηρήθηκε αυτή η κατάσταση.

Και μετά την απελευθέρωση όμως οι εθνικές γαίες («Εθνικές Γαίες») ήταν οι ακίνητες, οι κτηματικές ιδιοκτησίες των Οθωμανών στις περιοχές που περιήλθαν στον έλεγχο του ελληνικού κράτους) και τα τσιφλίκια αποτέλεσαν τα είδη έγγειαυς ιδιοκτησίας στο ελληνικό κράτος. Και στις δύο περιπτώσεις, ο αγρότης διέθετε μια μικρή οικογενειακή καλλιέργεια και ένα «ιδιότυπο, ισόβιο, κληρονομητό και αναπαλλοτριώτο δικαίωμα επικαρπίας»⁵⁴.

Στην Ήπειρο το μεγαλύτερο μέρος της καλλιεργήσιμης γης είχε τη μορφή τσιφλικιού. 410 αριθμούνται τα τσιφλίκια της περιοχής. Από αυτά στην υποδιοίκηση Ιωαννίνων υπήρχαν 40 δημόσια και 158 ιδιωτικά κτήματα, τα περισσότερα από τα οποία κατείχαν Τούρκοι, Αλβανοί και λίγοι Έλληνες⁵⁵. Με τον νόμο 1072/1917⁵⁶ η κυβέρνηση Βενιζέλου αποφάσισε την απαλλοτρίωση των τσιφλικιών. Το 1920 ψηφίστηκε νόμος βάσει του οποίου θα απαλλοτριώνονταν τα περισσότερα ιδιωτικά μεγάλα αγροκτήματα. Με την ήττα όμως της κυβέρνησής του στις εκλογές του Νοεμβρίου του 1920 και την επιστροφή στην εξουσία του Βασιλιά και των φιλοβασιλικών κυβερνήσεων, αναστάληκε η διαδικασία απαλλοτρίωσης.

Η αγροτική μεταρρύθμιση έγινε πράξη με την άφιξη 1.200.000 (1.500.000 κατά άλλους) προσφύγων, το 1922-1923. Η ανάγκη για αποκατάστασή τους οδήγησε στην απαλλοτρίωση της γης και ταυτόχρονα στη βελτίωση της μοίρας εκατοντάδων ντόπιων καλλιεργητών, υπέρ των οποίων έγινε η απαλλοτρίωση των τσιφλικιών. Στόχος λοιπόν της μεταρρύθμισης ήταν αφενός να δικαιωθούν με την απαλλοτρίωση οι καλλιεργητές των τσιφλικιών και αφετέρου να αποκτήσουν οικονομική αυτονομία και αποκατάσταση.

Η άφιξη λοιπόν των προσφύγων καθιστά αναγκαία την απαλλοτρίωση γης και στην Ήπειρο. Το γεγονός αυτό και μόνο αποτέλεσε αιτία σύγκρουσης μεταξύ ντόπιων αγροτών και προσφύγων. Οι ντόπιοι μάλιστα εκτός του ζητήματος της διεκδίκησης της γης είχαν να αντιμετωπίσουν και το ζήτημα σε ποιον θα περιέλθει ο κλήρος. Οι αγρότες έβλεπαν τους πρόσφυγες ως απειλή που τους εμπόδιζε να αποκτήσουν την πολυπόθητη ιδιοκτησία γης, ενώ οι νομάδες κτηνοτρόφοι ένιωθαν να

⁵⁴ Κ. Βεργόπουλος, *Το Αγροτικό Ζήτημα στην Ελλάδα. Η κοινωνική ενσωμάτωση της γεωργίας*, Αθήνα 1975, γ' έκδοση, σ. 101.

⁵⁵ Ε. Παναγιωτοπούλου, *ό. π.*, σ. 56

⁵⁶ slideshare: <https://www.slideshare.net/AgnostosX/10721917-2466-2467-2468-2469-2470>

χάνουν τη δυνατότητα μόνιμης αποκατάστασης στις αγροτικές εκτάσεις, που χρησιμοποιούσαν ως τόπους βοσκής με ενοικιοστάσιο⁵⁷.

Το γεγονός ότι οι τοπικές κοινωνίες προσπαθούσαν να ενσωματωθούν στη νέα τάξη πραγμάτων και παράλληλα να διατηρήσουν τις παραδοσιακές δομές που τις είχαν κάνει να αντέξουν στον χρόνο, δημιούργησε προβλήματα στις εκατοντάδες οικογένειες που έφτασαν στην περιοχή μετά τη Μικρασιατική Τραγωδία. Το πνεύμα του Ηπειρωτισμού που επικρατούσε διατεινόταν ότι η Ήπειρος έπρεπε να βγει από την απομόνωση και την καθυστέρηση και να ενταχθεί στον εθνικό κορμό ομαλά και με όρους ικανοποιητικούς. Η Οθωμανική κατάκτηση και η μακροχρόνια παρουσία των Τούρκων διαμόρφωσε δομές οι οποίες άντεξαν στον χρόνο και ταυτόχρονα ήταν δύσκαμπτες σε οποιαδήποτε αλλαγή. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα η μετάβαση στο νέο καθεστώς που ονομάζεται έθνος-κράτος να παρουσιάσει δυσκολίες καθώς η ενσωμάτωση στον εθνικό κορμό και στα νέα δεδομένα συνάντησε αντιδράσεις αφού ήταν δύσκολη η αλλαγή των κοινωνικών δομών που είχαν παγιωθεί στην περιοχή αιώνες. Ο ηπειρωτισμός συμπυκνώνεται στη φιλομάθεια του Ηπειρώτη και την καλλιέργεια της μεγάλης αγάπης για την Παιδεία, η οποία αποτέλεσε τον βασικό παράγοντα διατήρησης της παράδοσης και αντίσταση στον εκσυγχρονισμό. Η υπέρμετρη αγάπη για την Παιδεία και η φιλομάθεια του Ηπειρώτη εκφράζεται μέσα από πλούσια κληροδοτήματα των Ηπειρωτών Ευεργετών με κύριο σκοπό τη μόρφωση των νέων. Ηπειρωτισμός σημαίνει φιλοπατρία, φιλομουσία και ανθρωπισμός⁵⁸.

Επιπλέον, η Ήπειρος ήταν μια περιοχή αγροτική. Οι ρυθμοί ανάπτυξης ήταν περιορισμένοι. Ήδη από το 1921, λόγω του Βορειοηπειρωτικού, είχαν καταφύγει στην περιοχή 870 πρόσφυγες από τη Βόρειο Ήπειρο⁵⁹. Στο ήδη βεβαρημένο περιβάλλον έρχεται να προστεθεί και ο όγκος των προσφύγων της μικρασιατικής καταστροφής.

Μόλις το 1928 αναγνωρίστηκε η πλήρης και απεριόριστη ατομική ιδιοκτησία. Στο εσωτερικό του ελληνικού κράτους προχώρησε η ιδιωτικοποίηση των οθωμανικών γαιών, που εγκατέλειψαν οι Τούρκοι κάτοχοι μετά τη φυγή τους, καθώς και η ιδιωτικοποίηση των τσιφλικιών⁶⁰.

⁵⁷ Ε. Παναγιωτοπούλου, *ό. π.*, σ. 57 και 60

⁵⁸ Ε. Παναγιωτοπούλου, *ό. π.*, σ. 62

⁵⁹ Μ. Χριστοπούλου, *ό. π.*, σ. 214

⁶⁰ Ε. Παναγιωτοπούλου, *ό. π.*, σ. 52

3.3. Ανατολή

Στην Ήπειρο η ΕΑΠ οργάνωσε γραφεία Εποικισμού Ιωαννίνων και Πρεβέζης⁶¹.

« Ήρθανε το '22 εδώ. Τραβήζανε πολλά, σκορπίσανε στα Γιάννενα, δεξιά αριστερά, σε χάνια, εκεί που είχαν τα ζώα εδώ οι ντόπιοι, που πηγαίναν στα Γιάννενα να ψωνίσουνε, και τσ' είχαν εκεί μέσα. Αλλά είχανε δραστηριότητα. Ο ποντιακός λαός ήτανε εργαζόμενος, πολύ εργαζόνταν, ήτανε εργατικοί. Και ξεκίνησαν από το μηδέν που τους έφεραν, τους είχαν φέρει από την Τουρκία τους έφερναν γύρα. Γι' αυτό και έχουνε χαθεί πολλοί τους... Καταλήζαν εδώ οι δικοί μας στα Γιάννενα, στα χάνια που σας λέω, και ύστερα άρχισαν από το ... '23 με '24 να ιδρυθεί το χωριό εδώ, ο συνοικισμός, λέγαμε συνοικισμός της Ανατολής. Και καταλήζαμε εκατόν σαράντα οικογένειες εδώ πέρα. Ξεκίνησαν με τη βοήθεια βεβαίως του κράτους αλλά περισσότερη προσωπική εργασία βάζαν οι ίδιοι» (Ανδρέας Πτηνόπουλος, Ανατολή⁶²).

Αρχικά η εγκατάσταση έγινε στην πόλη των Ιωαννίνων. Οι πρόσφυγες έζησαν για δύο περίπου χρόνια σε χάνια και σε τούρκικα σπίτια, τα οποία είχαν εγκαταλείψει οι Τούρκοι με την ανταλλαγή των πληθυσμών, στο ορφανοτροφείο της πόλης, στο Καπλάνειο σχολείο, στους τούρκικους στρατώνες του Κάστρου και στον προαύλιο χώρο του Αρχιμανδριού και της Αγίας Μαρίας. Από εκεί κάποιες οικογένειες καταφεύγουν στην Ανατολή, στην εκκλησία του Αγίου Ιωάννη. 141 οικογένειες εγκαταστάθηκαν στην περιοχή της Ανατολής, όπως ονομάστηκε ο συνοικισμός.

Στον προσφυγικό οικισμό εγκαταστάθηκαν Πόντιοι πρόσφυγες στην πλειοψηφία τους, κυρίως από το χωριό Γενί γερ (Γενίερ) οι οποίοι μέχρι σήμερα αποκαλούνται «Τσιτσελήδες» και είναι κυρίαρχη πληθυσμιακή ομάδα. Επίσης, εγκαταστάθηκαν δέκα οικογένειες από τη Σαφράμπολη και έξι οικογένειες από τα χωριά Γιαζικόϊ και Κουνρανκιοϊ (ή Κιρανκίοϊ), μια οικογένεια από τη Φάτσα, πέντε-έξι οικογένειες από την Πουλαντζάκη, δύο από το Τεπεκίο, από το χωριό Αλουτσαρά, από την Κερασούντα, την Τοκάτη, την Αργυρούπολη, το Κατικιοϊ της Σαμψούντας και πέντε-έξι οικογένειες από την Πάφρα. Το 1925 ήρθαν στην περιοχή και Πόντιοι από από το Κουμπάν της Ρωσίας, ειδικότερα από το Χόμσκι, χωριό κοντά στο

⁶¹B. Δ. Κριμπάς, «Το έργο της αγροτικής εγκαταστάσεως της Επιτροπής Αποκατάστασης Προσφύγων», στο: *Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών*, τ 13 (1999), σ. 235

⁶²Γενικό Λύκειο Ανατολής Ιωαννίνων, στο: Προσφυγικές Μαρτυρίες, Η εγκατάσταση των Προσφύγων στον νομό Ιωαννίνων (Ανατολή, Μπάφρα, Νεοκαισάρεια): http://prosfygikes-martyries.blogspot.com/p/blog-page_8734.html, ημερομηνία προσπέλασης: 01.04.2020

Κρασιουτάρ και το Σοχούμι της Γεωργίας, οι λεγόμενοι «Ρουσάντοι». Η διαδρομή που ακολούθησαν ποίκιλλε ανάλογα με την πατρογονική κοινότητα.

Παρά το ότι η αναχώρηση από τα πάτρια εδάφη και η άφιξη στην Ελλάδα έγιναν συλλογικά και κατά χωριά, στη συνέχεια οι πρόσφυγες διασκορπίστηκαν, ανάλογα με τις συνθήκες που συνάντησαν αλλά και οπωσδήποτε βάσει των προσωπικών επιλογών. Την Ανατολή συγκροτούν λοιπόν διαφορετικές προσφυγικές ομάδες. Επομένως, δόθηκε αυτό το όνομα με το σκεπτικό ότι οι πληθυσμοί που απαρτίζουν τον οικισμό προέρχονταν από την περιοχή της Ανατολής, δηλαδή της Μικράς Ασίας, και περιλαμβάνει όλους τους τόπους καταγωγής των προσφύγων.

Οι περισσότερες οικογένειες Ποντίων και Μικρασιατών έμειναν μόνιμα στην Ανατολή, ενώ μερικές μετανάστευσαν βόρεια, στη Μακεδονία, για αναζήτηση καλύτερης τύχης και για να αναζητήσουν συγγενικά πρόσωπα με τα οποία είχαν αποκοπεί κατά την έλευση στην Ελλάδα.

Από το 1924 άρχισε η ανοικοδόμηση των σπιτιών και μπήκε σε εφαρμογή το σχέδιο ανέγερσης του οικισμού. Οι πρώτοι κάτοικοι του συνοικισμού έζησαν σε αντίσκηνα που στήθηκαν στην περιοχή μέχρι να ολοκληρωθεί η ανοικοδόμηση. Το σχέδιο του οικισμού περιείχε 44 οικοδομικά τετράγωνα όπου χτίστηκαν συνολικά 142 κατοικίες στα αντίστοιχα οικόπεδα. Η ανέγερσή τους τελείωσε το 1926. Στην απογραφή του 1928 στην Ανατολή καταμετρήθηκαν 587 άτομα⁶³.

Τα πρώτα χρόνια η κατάσταση που αντιμετώπισαν ήταν ιδιαίτερα δύσκολη. Ο βαρύς χειμώνας, οι δύσκολες καιρικές συνθήκες έκαναν τη ζωή των προσφύγων ακόμη πιο επώδυνη.

« Εδώ όταν ήρθαμε, μας είπαν θα κόψετε πλιθάρια, τούβλα, μαντάμια, με καλούπι, σαράντα πόντους μάκρος και είκοσ' πόντους, να κόψετε τούβλα, είπανε, να σας φτιάκουμε τα σπίτια. Κόψανε μερικοί, όσοι πρόλαβαν και κόψανε ο καιρός ήταν καλός, κόψανε, φτιάσανε μερικά σπίτια με τα τούβλα, τα 'φτιασαν. Μετά κι εγώ έχω κόψει κάπου έξι χιλιάδες τούβλα, έξι - εφτά. Τα μισά τα 'χω στεγνώσει και τα 'στησανταν, τα 'άλλα τα έχω ακόμα κατής. Πιάνει μια φουρτούνα, βροχή, κατακλυσμός. Παν αυτά τα 'λιωσεν όλα. Όλο το μαράζι ήταν που τα 'λιωσαν όλα. Κοίταζαν δε γένηται, μετά αποφάσισαν και τα 'χτισαν με πέτρα, πέτρινα... Χωρίς ταβάνι, χωρίς τίποτα, χωρίς σοβατίσματα, τι να κάναμαν, μπήκαμαν μέσα, που να καθίσεις! άλλοι ήταν σε αντίσκηνα, έβρεχε, χιόνιζε, έβλεπες από τα κεραμίδια έμπαινε μέσα η βροχή κι από

⁶³ Βλέπε πίνακα 1, παράρτημα

κάτω εμείς το χειμώνα το μαγγάλι βάζαμαν φωτιά, βάζαμαν την κουβέρτα από πάνω και βάζαμαν τα χέρια και τα ποδάρια μέσα και καθόμασταν και ζεσταινόμασταν...» (Βασίλης Ευσταθιάδης, Ανατολή)⁶⁴.

Η διανομή των σπιτιών θα γινόταν με κλήρωση. Οι πρόσφυγες όμως επιθυμούσαν να εγκατασταθούν ανάλογα με τους δεσμούς αίματος και καταγωγής. Ζήτησαν λοιπόν από τους προέδρους των προσφυγικών ομάδων του χωριού να γίνει κατ' αυτόν τον τρόπο η εγκατάσταση. Σε πολλές περιπτώσεις κάτι τέτοιο πραγματοποιήθηκε από τις αρμόδιες επιτροπές.

Η περιοχή της Ανατολής αποτελούνταν από αγρούς, καλλιεργήσιμα λιβάδια και βοσκοτόπια. Το 1930 διανεμήθηκαν χωράφια και οικόπεδα στους κατοίκους της. Στην Ανατολή παραχωρήθηκαν 5.457 στρέμματα, από τα οποία τα 3.630 ήταν καλλιεργήσιμα. Αυτά δόθηκαν χωρίς απαλλοτρίωση στους πρόσφυγες αναγκαστικά με την έλευσή τους στην περιοχή, προκειμένου να αποκατασταθούν. Κάθε οικογένεια πήρε 25 στρέμματα αγροτεμάχια. Σ' αυτά συμπεριλαμβανόταν έκταση 1 στρεμ. για καλλιέργεια καπνού, 2 στρεμ. για καλλιέργεια αμπελιών και 5 στρεμ. για καλλιέργεια χόρτου βοσκής. Επίσης σε κάθε οικογένεια δόθηκε μια αγελάδα, ένα κάρο, γεωργικά εργαλεία και σπόρος για τις καλλιέργειες, τα οποία χρεώθηκε με την αντίστοιχη χρηματική αξία και τους τόκους. Οι περισσότεροι από τους πρόσφυγες επιδόθηκαν στην καλλιέργεια καπνού και καλαμποκιού.

Η απόφαση της Επιτροπής Απαλλοτριώσεως Ιωαννίνων να διανείμει χωρίς απαλλοτρίωση τα χωράφια προκάλεσε την αντίδραση των ιδιοκτητών των γαιών της περιοχής, οι οποίοι ζήτησαν ακύρωση της απόφασης με προσφυγή στο Συμβούλιο της Επικρατείας. Σύμφωνα με το άρθρο 5 του νόμου 4857 για την απαλλοτρίωση υπέρ των προσφύγων : «1. Πάντα τα κτήματα τα επιταχθέντα ή καταληφθέντα υπό του Δημοσίου και παραδοθέντα υπ' αυτού εις την Επιτροπήν Αποκαταστάσεως Προσφύγων, ήτις εγκατέστησεν εις αυτά πρόσφυγας ή γηγενείς, κηρύσσονται δυνάμει του παρόντος ως απαλλοτριωθέντα αναγκαστικώς, λόγω δημοσίας ωφελείας, αφ' ής κατελήφθησαν ταύτα, έστω και αν δεν εδημοσιεύθη απόφασις απαλλοτριωτική της αρμοδίας διοικητικής αρχής ή αν ενεφιλοχώρησεν ακυρότης κατ' αυτήν». Επίσης στο άρθρο 4 του νόμου 5496 διευκρινίζεται ότι: «1. Ως κατάληψις κατά την διάταξιν του προηγούμενου άρθρου νοείται και η τη υποδείξει της Ε.Α.Π. υπό των εγκατασταθέντων προσφύγων πραγματική κατάληψις και κατοχή του κτήματος, έστω

⁶⁴ Γενικό Λύκειο Ανατολής Ιωαννίνων, ό. π.

και εάν περί της καταλήψεως δεν εγένετο ποτέ έγγραφος πράξις της διοικητικής αρχής⁶⁵».

Τον αγροτικό χαρακτήρα του τοπίου συμπλήρωναν τα αλώνια (το χωριό διέθετε τρία). Οι πρόσφυγες ανέπτυξαν σταδιακά την κτηνοτροφία. Στην εποχή της ακμής, το χωριό συνολικά διέθετε 10.000 πρόβατα και 1.500 αγελάδες. Από το 1929, εγκαταστάθηκαν στις παρυφές του χωριού, σε καλύβες, μερικές οικογένειες Βλάχων από το Συρράκο. Όπως μπορεί κανείς να διαπιστώσει η πρώτη γενιά των προσφύγων απασχολήθηκε κυρίως σε αγροτικές εργασίες και παράλληλα άσκησε συμπληρωματικά κάποιο άλλο επάγγελμα ενώ η δεύτερη γενιά είχε την ευκαιρία να αξιώσει ένα επάγγελμα στην πόλη.

Στην περιοχή δημιουργείται και σχολείο. *« Το σχολείο έγινε με προσωπική εργασία. Κουβαλάγαμαν πέτρα από το Παρκιό με τα κάρα, και φτιάξαμαν το σχολείο εδώ. Εσύ είσαι μάστορας θα φτιάξεις τον τοίχο. Εσύ είσαι με το κάρο εσύ θα φέρεις πέτρα. Εσύ είσαι εργάτης θα βοηθήσεις εκεί τους μαστόρους. Και το σχολείο έγινε με το δάσκαλο το Ζάγκλη, με το μακαρίτη το Γιώργο, αυτός ήτανε δάσκαλος και αυτός έβαλε μπρος... και φτιάξαμε το σχολείο, εκεί απάνω. Εγώ κουβάλαγα πέτρα απ' το βουνό με το κάρο. Με προσωπική εργασία έγινε το σχολείο» (Χρήστος Ιωάννου, Ανατολή)⁶⁶. Αρχικά το σχολείο στεγάστηκε στο εσωτερικό της εκκλησίας του Αγίου Ιωάννη. Πρώτος δάσκαλος ήταν ο Δημήτρης Παπαζώης από το 1927-1929. Το 1929 διορίστηκε στο χωριό και νηπιαγωγός. Το 1930 παραχωρήθηκε κλήρος 24 στρεμμάτων και οικόπεδο για την κατασκευή σχολικού κτιρίου ενώ το χτίσιμο του δημοτικού ξεκίνησε μόλις το 1932 με τη βοήθεια και την προσφορά των προσφύγων και κατασκευάστηκε εξ ολοκλήρου με την προσωπική εργασία και τον ιδρώτα τους. Την πρώτη χρονιά της λειτουργίας του, στέγασε 120 παιδιά⁶⁷.*

Ένα βασικό πρόβλημα που αντιμετώπισαν οι κάτοικοι της Ανατολής και το οποίο επιλύθηκε κατά την περίοδο της δικτατορίας των Συνταγματαρχών, ήταν η υδροδότηση της περιοχής. Σύμφωνα με μαρτυρίες, λόγω του ότι η Διοίκηση Ιωαννίνων δεν παρείχε σύστημα υδροδότησης στην περιοχή, μέχρι τότε αυτή γινόταν με τα πηγάδια που είτε προϋπήρχαν είτε κατασκευάζονταν από τους κατοίκους⁶⁸.

Οι κάτοικοι του συνοικισμού, όπως και όλοι οι πρόσφυγες, είχαν έντονη την αίσθηση της συλλογικότητας. Αυτή την αίσθηση θέλησε και η ΕΑΠ να διατηρήσει.

⁶⁵ Ε. Παναγιωτοπούλου, *ό. π.*, σ. 80 και 81

⁶⁶ Γενικό Λύκειο Ανατολής Ιωαννίνων, *ό. π.*

⁶⁷ Γενικό Λύκειο Ανατολής Ιωαννίνων, *ό. π.*

⁶⁸ Ε. Παναγιωτοπούλου, *ό. π.*, σ. 87

«Ως εκ της διαφορότητος των προσφυγικών στοιχείων, κατά λόγον της προελεύσεως αυτών (Μικρασιάται, Πόντιοι, Καισαρείς, Καυκάσιοι, Θράκες, εκ Βουλγαρίας), λαμβάνεται μέριμνα όπως αι Ομάδες απαρτίζονται κατά το δυνατόν εκ προσφύγων ομοειδούς καταγωγής, των αυτών κατά το δυνατόν ηθών και εθίμων, κατά τρόπον εξασφαλίζοντα την αρμονικήν αυτών συμβίωσιν, ούτως ώστε εν τω προσώπω αυτών να αναβιώσιν αι Κοινότητες, ας απήρτιζον προ της εις την Ελλάδα προσφυγής των⁶⁹».

Το γεγονός ότι πρόσφεραν εθελοντική προσωπική εργασία για την ανοικοδόμηση του χωριού, συγκέντρωσαν χρήματα από το υστέρημά τους ή έκαναν δωρεές για την κατασκευή των δημοσίων κτηρίων της κοινότητας, όπως το σχολείο, η εκκλησία της Αγίας Σοφίας, το κοινοτικό γραφείο κ.ά. αποδεικνύει την ανάγκη να διατηρηθεί αυτό το κοινοτικό –συλλογικό πνεύμα.

Στις 14 Σεπτεμβρίου 1931 ιδρύεται επίσημα η νέα κοινότητα, καθώς γίνεται η αναγνώρισή της με απόφαση του Διευθυντή Διοίκησης Ηπείρου, Νικόλαου Κουτρούλη. Έτσι η Ανατολή παύει να λογίζεται προσφυγικός συνοικισμός. Στο πρώτο Κοινοτικό Συμβούλιο εκλέχτηκαν: Κων/νος Εμμανουηλίδης, Αριστείδης Περπερίδης, Παναγιώτης Αγατσιδής, Παναγιώτης Αναστασιάδης, Αριστείδης Χριστοφορίδης⁷⁰.

3.4. Μπάφρα

Οι πρόσφυγες στην Μπάφρα κατάγονταν από την Πάφρα του Πόντου και από τα χωριά Τσατ και Τασλίκ της Καππαδοκίας. Το Τασλίκ μάλιστα ήταν ελληνικό χωριό του οποίου οι κάτοικοι μιλούσαν τουρκικά. Δε διέμεναν όμως Τούρκοι ή Αρμένιοι σε αυτό όπως σε άλλα αντίστοιχα χωριά. Οι κάτοικοι ασχολούνταν με την κατασκευή μυλόπετρας αφού το χωριό είχε πετρώδες έδαφος⁷¹. Το Τσατ κατοικούνταν από ελληνικές αλλά και αρμένικες οικογένειες και οι κάτοικοι μιλούσαν τούρκικα και αρμένικα.

Με την ανταλλαγή των πληθυσμών οι κάτοικοι των χωριών αυτών μετακινήθηκαν με ελληνικά πλοία στην Ελλάδα. Το οδοιπορικό της προσφυγιάς ήταν: Τασλίκ-Μουταλάσκη-Ουλούκισλα-Μερσίνα-Πειραιάς-Πάργα-Μαργαρίτι-Γιάννενα.

⁶⁹ Β. Δ. Κρίμπας, *ό. π.*, σ. 238

⁷⁰ Γενικό Λύκειο Ανατολής Ιωαννίνων, *ό. π.*

⁷¹ Ε. Παναγιωτοπούλου, *ό. π.*, σ. 105

Αρχικά αποβιβάστηκαν στον Πειραιά και εν συνεχεία με πλοίο στην Πάργα. Στο χωριό Καταβόθρα, της περιοχής του Μαργαριτίου Θεσπρωτίας (σήμερα), έμειναν για δύο χρόνια, μέσα σε αντίσκηνα, δουλεύοντας στα χωράφια των ντόπιων προκειμένου να συντηρηθούν. Η αναζήτηση μέσω βιοπορισμού αλλά και οι συχνές εντάσεις που προκαλούσαν οι εναπομείναντες μουσουλμάνοι της περιοχής (είχαν απαλλαγεί από την ανταλλαγή) τρώμαζαν τους πρόσφυγες οι οποίοι κατευθύνθηκαν σε άλλα μέρη του ελληνικού κράτους. Ένα από αυτά και το πλησιέστερο ήταν ο νομός Ιωαννίνων. Για να συμβάλει στη συντήρησή τους, το ελληνικό κράτος τους παρείχε μηνιαίο οικογενειακό επίδομα αξίας έξι δραχμών κατά άτομο, ενώ και οι ίδιοι οι πρόσφυγες δούλευαν σκληρά για να επιβιώσουν⁷².

Το φθινόπωρο του 1927 κάποιες οικογένειες καταλήγουν στο χωριό Αμπελιά του λεκανοπεδίου Ιωαννίνων. Εκεί σκοπεύουν να ιδρύσουν συνοικισμό. Μέχρις ότου η Επιτροπή Αποκαταστάσεως Προσφύγων ξεκινούσε την ανέγερση κατοικιών, παρέμεναν σε αντίσκηνα. Ο βαρύς χειμώνας με τη βροχή, το τσουχτερό κρύο και τα χιόνια έκαναν τη διαβίωσή τους ιδιαίτερα δύσκολη. Γι' αυτόν τον λόγο η ΕΑΠ μεταφέρει τις οικογένειες στην Μπάφρα, έναν νεοσύστατο προσφυγικό συνοικισμό.

«Εμείς ήρθαμε το '27, εδώ και τους βρήκαμε μέσα, αλλά σαράντα σπίτια ήταν άδεια. Μας έβαλαν εκεί πέρα κι αυτός ο Ματσόπουλος, διευθυντής Γεωργίας, λέει, γιατί να φτιάσουμε λέει κι άλλο χωριό και να ζοδέψουμε και λεφτά, να παν να κατοικήσετε εκεί πέρα, στα σπίτια εκεί που είστε να μείνετε. Εμείς δε θέλαμε να μείνουμε εκεί και μάλιστα δύο οικογένειες, ο μακαρίτης ο πεθερός μου και ένας άλλος, έφτιασαν με πέτρες κι αυτά ένα δωμάτιο εκεί πέρα και έμειναν, ξεχείμασαν εκεί πέρα για να γίνει το χωριό αλλά, ανένδοτος ο Ματσόπουλος...» (Αναστάσιος Γεωργιάδης, ετών 81)⁷³.

Στην Μπάφρα είχαν ολοκληρωθεί οι διαδικασίες ανέγερσης κατοικιών, σχεδόν στο σύνολό τους. Στον συγκεκριμένο συνοικισμό είχαν εγκατασταθεί ήδη πρόσφυγες από την Πάφρα ή Μπάφρα του δυτικού Πόντου και τη Σαμψούντα. Τα χωριά της περιφέρειας της Μπάφρας ήταν τουρκόφωνα⁷⁴, γι' αυτό και οι Πόντιοι που εγκαταστάθηκαν εκεί, εκτός από την ποντιακή διάλεκτο, μιλούσαν και τούρκικα για να επιτευχθεί η μεταξύ τους επικοινωνία.

⁷² Ε. Παναγιωτοπούλου, *ό. π.*, σ. 109

⁷³ Ε. Παναγιωτοπούλου, *ό. π.*, σ. 111

⁷⁴ Ε. Παναγιωτοπούλου, *ό. π.*, σ. 111

Μέχρι την ανέγερση των κατοικιών οι πρόσφυγες από την Μπάφρα, όταν έφτασαν στα Γιάννενα το 1924, παρέμεναν σε αντίσκηνα στην περιοχή του υπό ίδρυση προσφυγικού συνοικισμού. Επειδή όμως, όπως συνέβη και με τους άλλους πρόσφυγες, η διαμονή εν μέσω του χειμώνα εκεί ήταν αδύνατη, αναγκάστηκαν να αναζητήσουν καταλύματα στην πόλη των Ιωαννίνων. Έμειναν σε τουρκικά σπίτια, στο Κάστρο της πόλης και σε άλλα προσωρινά καταλύματα μέχρι το 1926. Δύο χρόνια μετά την άφιξή τους (το 1926) εγκαταστάθηκαν στον νέο οικισμό, ενώ το 1927 μεταφέρθηκαν εκεί και οι πρόσφυγες από το Τσατ και το Τασλίκ.

Ογδόντα οικογένειες εγκαταστάθηκαν στα νεόδμητα οικήματα, αλλά οι μισές περίπου, σύντομα, τα εγκατέλειψαν για να μετοικήσουν στη Μακεδονία, όπου βρίσκονταν συγγενικά τους πρόσωπα. 34 από αυτές τις οικογένειες προέρχονταν από την περιοχή της Καισάρειας και του Πόντου. Οι Πόντιοι κατέλαβαν τα πρώτα σπίτια, στην αρχή του οικισμού ενώ οι κάτοικοι των χωριών Τσατ και Τασλίκ εγκαταστάθηκαν σχεδόν στο τέλος του οικισμού. Έτσι ο οικισμός χωρίστηκε σε δύο μαχαλάδες. Αυτός ο διαχωρισμός προέκυψε από α) την επιβολή της απόφασης της ΕΑΠ για αναγκαστική εγκατάσταση στον ήδη κατειλημμένο χώρο και β) τη διαφορετική πολιτισμική έκφραση των Ποντίων και Μικρασιατών⁷⁵.

Η ανέγερση των σπιτιών του οικισμού έγινε μέσα σε 23 οικοδομικά τετράγωνα. Το 1955 έγινε η οριστική διανομή οικοπέδων και κατοικιών.

Μέχρι το 1936 η προσφυγική ομάδα της Μπάφρας συνυπήρχε με την προσφυγική ομάδα της Νεοκαισάρειας με «αρχηγό» τον Ελευθέριο Χατζηπέτρου και αποτελούσαν την κοινότητα Μπάφρας-Νεοκαισάρειας. Το ίδιο έτος (1936) καταργήθηκε η ενιαία κοινότητα και ιδρύθηκε η αυτόνομη κοινότητα Μπάφρας διοικούμενη από το δικό της πρόεδρο⁷⁶.

Η ΕΑΠ σε έγγραφό της στις 1-8-1930 αποφάσισε ότι η καλλιεργήσιμη γη που έπρεπε να διατεθεί στον προσφυγικό συνοικισμό *Νέας Μπάφρας* ήταν στο σύνολό της 3.241 στρέμματα. Από αυτά τα 425 ήταν καλλιεργήσιμη γη α' ποιότητας, τα 795 β' ποιότητας και 190 στρέμματα κατάλληλα για την καλλιέργεια καπνού. Επίσης δόθηκαν 203 στρέμματα για την καλλιέργεια του χόρτου βοσκής, 3.465 στρέμματα για τη βοσκή μεγάλων ζώων, καθώς και 965,5 στρέμματα ορεινή βοσκήσιμη έκταση. Στη συνολική έκταση του συνοικισμού συμπεριλήφθηκε και η έκταση του οικισμού (179,5 στρ.) και οι δρόμοι (31,5 στρ.). Επιπλέον, 105 στρέμματα

⁷⁵ Γενικό Λύκειο Ανατολής Ιωαννίνων, ό. π.

⁷⁶ Γενικό Λύκειο Ανατολής Ιωαννίνων, ό. π.

αποτελούσαν έλη με λιμνάζοντα ύδατα, τα οποία με τις πολλές βροχοπτώσεις του χειμώνα πλημμύριζαν δημιουργώντας προβλήματα στους κατοίκους του χωριού. Ο κλήρος που διατέθηκε χαρακτηρίστηκε ως καθαρά γεωργικός, εφόσον στην κοινότητα δεν εγγράφηκε κανείς ως επαγγελματίας παρά όλοι ως γεωργοί. Κάθε οικογένεια έλαβε 38 στρέμματα. Στο χωριό εγκαταστάθηκε μόνο μια πολύτεκνη οικογένεια, η οποία έλαβε 45,6 στρέμματα⁷⁷.

Δυστυχώς για τους πρόσφυγες από το Τσατ και το Τασλίκ η καλλιεργήσιμη γη δόθηκε στο χωριό Αμπελιά, στον χώρο δηλαδή που είχαν πρωτοεγκατασταθεί. «*Ο Ματσόπουλος, δεν έφτιασε το χωριό, εδώ θα μείνετε λέει. Άλλα έξοδα δεν μπορούμε να κάνουμε, το κράτος είναι φτωχό και δεν μπορεί... Από δω να πάμε και μια ώρα δρόμο για να καλλιεργήσουμε τα χωράφια; Θα σας δώσω, λέει, από τριάμισι στρέμματα από εδώ, να 'χετε εδώ, και τα υπόλοιπα να τα 'χετε εκεί... Και μας έδωσε εδώ το εξηντάριχο που λέμε να πούμε, τώρα που πήρε και αξία και έγιναν οικόπεδα...*» (Αναστάσιος Γεωργιάδης, ετών 81)⁷⁸. Τους δόθηκαν επιπλέον 3,5 στρέμματα στην Μπάφρα κοντά στον οικισμό.

Όπως και στην Ανατολή, έτσι και στην Μπάφρα ένα σημαντικό πρόβλημα που αντιμετώπισαν οι κάτοικοι ήταν η υδροδότηση. Οι ανάγκες τους τα πρώτα χρόνια καλύπτονταν από ένα κοινοτικό πηγάδι. Στη συνέχεια κατασκεύασαν ένα στο οποίο μαζεύονταν τα νερά από τις βροχοπτώσεις για να κατασκευαστούν άλλα τρία στη συνέχεια για να καλύψουν τις ανάγκες. Το πρόβλημα αντιμετωπίστηκε οριστικά τη δεκαετία του 1970.

Για τη στέγαση των 25 μαθητών του συνοικισμού χρησιμοποιήθηκαν δύο από τα σπίτια του οικισμού. Το χαμηλό οικονομικό επίπεδο των ανθρώπων και η φτώχεια ανάγκαζαν και τα παιδιά να εργάζονται στα χωράφια και να μην έχουν τις αναμενόμενες σχολικές επιδόσεις. «*...Η θεία μου είχε λεφτά. Μ' έδινε εκατό δραχμές για να πάω στην Πέμπτη τάξη. Πήγα με τη μάμα, πήραμαν τα...κάτι τετράδια σχολείου, πέμπτης τάξης, πεζός ερχόμασταν με τη μαμά εκεί κάτσαμαν να ξεκουραστούμε, να ξεκουραστούμε. Τα βιβλία όπως είναι τα ζέχασα κει πέρα...! Τα ζέχασα! Ήρθε δω, κλαίω, κλαίω, τι να κάνω εγώ τώρα, τι να κάνω εγώ τώρα. Εγώ δεν είχα, διάβαζα στο άλλο το βιβλίο τ' αλλουνού για να μάθω το μάθημα. Άμα βρίσκαμαν τόσο κοντύλι, κοντύλι, όχι μολύβι, χαίρομασταν, ξέρεις πώς χαίρομασταν! Πού να βρούμε να γράψουμε τότε... Ύστερα όταν άκουσε η θεία μου αυτή, έδωσε άλλο εκατό δραχμές*

⁷⁷ Ε. Παναγιωτοπούλου, ό. π., σ. 113

⁷⁸ Ε. Παναγιωτοπούλου, ό. π., σ. 114

πήγαμε και πήρα βιβλίο, τέτοια πράγματα και πόσο χάρηκα κι εγώ δεν ξέρω! Διάβαζα μαθήματα αλλουνού το βιβλίο και έμαθα, μαθαίναμαν. Άμα είχα γω τη δύναμη να μάθω γω θα 'βγαινα ξέρεις τι;...»(Σάββας Δεμιρτζόγλου, ετών 88)⁷⁹. Το σχολικό κτήριο αποπερατώθηκε με προσωπική εργασία των κατοίκων του οικισμού το 1953. Η εκκλησία της Αγίας Παρασκευής χτίστηκε το 1936, με τη συνδρομή των κατοίκων και της κοινότητας.

Η ενασχόληση των κατοίκων με τη γεωργία ήταν η κύρια επαγγελματική τους απασχόληση, αφού και στα πάτρια εδάφη ασχολούνταν με αυτήν. Επειδή όμως η παραγωγή δεν ήταν επαρκής και οι οικονομικές συνθήκες δύσκολες αναγκάζονταν να εργαστούν και στα γύρω χωριά, όπως η Νεοκαισάρεια, αλλά και τα Ιωάννινα. Ιδιαίτερα τα κορίτσια, εκτός του ότι εργάζονταν στα χωράφια, πολλές φορές δούλευαν και ως προσωπικό στα σπίτια εύπορων των Ιωαννίνων.

3.5. Νεοκαισάρεια

Ο προσφυγικός συνοικισμός της Νεοκαισάρειας απαρτιζόταν από πρόσφυγες από τα χωριά Ζίλε, Καρατζορέν, Χαστακόι, Άι Κωστέν της τουρκικής κωμόπολης του Έβερεκ. Το Καρατζορέν, όπως και το Άι Κωστέν ανήκαν στην περιφέρεια Καισάρειας και στην επαρχία Καππαδοκίας. Το Καρατζορέν ήταν ένας αγροτικός οικισμός και οι κάτοικοί του ασχολούνταν με την καλλιέργεια δημητριακών και την κτηνοτροφία. Ήταν κυρίως τουρκόφωνοι Έλληνες και Αρμένιοι. Το Άι Κωστέν ήταν τουρκόφωνη ελληνική συνοικία της τουρκικής κωμόπολης Έβερεκ.

Οι Έλληνες κάτοικοι του Καρατζορέν αναχωρούν από τα πάτρια εδάφη τους τον Αύγουστο του 1922, καθώς εκδιώκονται από τους Τούρκους οι οποίοι εγκαθίστανται στα σπίτια τους και οικειοποιούνται τις περιουσίες τους. Ολουκισλά-Μερσίνα-Πειραιάς-Κέρκυρα-Πρέβεζα-Γιάννενα. Όταν φτάνουν στο λιμάνι του Πειραιά, τίθενται σε καραντίνα για δεκαοκτώ μήνες. Στη συνέχεια μεταφέρονται με πλοίο στην Κέρκυρα, όπου παρέμειναν για εννέα μήνες στους στρατώνες του κάστρου της πόλης. Επόμενος σταθμός ήταν η Πρέβεζα κι από εκεί τα Ιωάννινα.

Οι κάτοικοι από το χωριό Ζίλε μετακινήθηκαν το 1924 με την απόφαση Ανταλλαγής Πληθυσμών. Πρώτος σταθμός στη «νέα» πατρίδα ήταν η Ρόδος. Από εκεί κατευθύνονται στον Πειραιά όπου έμειναν σε αντίσκηνα για είκοσι μέρες. Με

⁷⁹ Ε. Παναγιωτοπούλου, *ό. π.*, σ. 117

την άφιξή τους στον Πειραιά κάποιες οικογένειες παρέμειναν εκεί ενώ κάποιες κατευθύνθηκαν προς Κέρκυρα, Ιωάννινα και Θεσσαλονίκη. Στη συνέχεια οδηγούνται κι αυτοί στο κάστρο της πόλης της Κέρκυρας. Ο εκεί νομάρχης όμως μετέφερε τους πρόσφυγες από το Ζίλε, το Καρατζορέν και το Χαστακί στην περιοχή Μαντούκι, όπου και παρέμειναν μέχρι το 1925.

Στα Ιωάννινα έφτασαν το 1924 κάτοικοι από το Ζίλε και το Καρατζορέν. Με «αρχηγό» τους τον Ελευθέριο Χατζηπέτρου από το Ζίλε, κατευθύνθηκαν στην περιοχή της σημερινής Νεοκαισάρειας.

Λίγο παραέξω από τον σημερινό οικισμό στήθηκαν αντίσκηνα για να φιλοξενήσουν τους νεοαφιχθέντες έως ότου υλοποιηθεί η οικοδόμηση της περιοχής (βλέπε φωτογραφία εξωφύλλου). Το τοπίο ήταν πολύ άγριο καθώς βαλτώδη μέρη, άγρια βλάστηση και ερημιά ήταν τα χαρακτηριστικά του. Οι πρόσφυγες παρέμειναν για δύο χρόνια μέσα σε σκηνές σε αυτό το τοπίο.

Η άφιξή τους θορύβησε τον Κωνσταντίνο Μητροκόστα, κτηνοτρόφο της περιοχής, ο οποίος εκμεταλλευόταν το έδαφος της για να βοσκήσει τα κοπάδια του, και ο οποίος προέβαλλε σθεναρή αντίσταση για την εγκατάστασή τους εκεί. Παρά τις αντιδράσεις του, όμως, η Επιτροπή Εποικισμού αποφάσισε την ίδρυση του συνοικισμού. *«Όταν ήρθαμε οι πρόσφυγες εδώ, ήταν ο Μητροκόστας. Αυτός επ' ουδενί δεχότανε, μπαίνοντας στο θέμα για το τι κόσμο βρήκαμε εδώ, να μας διώξει με κάθε τρόπο από δω προκειμένου να καρπωθεί όλη την περιοχή, όπως την καρπωνόταν. Αλλά η σθεναρή αντίσταση του ομαδάρχη, ας πούμε, ομαδάρχη, δεν ήταν πρόεδρος, του Ελευθερίου Χατζηπέτρου, μαζί με κάποιους ανθρώπους που είχε εδώ δίπλα του, που του παραστεκόταν, μείναν εδώ και στερεώσανε» (Νίκος Ευτυχιάδης, ετών 58)⁸⁰.*

Οι κάτοικοι της περιοχής ασχολήθηκαν με τη γεωργία και την κτηνοτροφία, κύρια απασχόλησή τους και στην πατρίδα τους. Εργάζονταν επίσης ως γεωργοί ή τσοπάνηδες και στα διπλανά χωριά, προκειμένου να μπορέσουν να επιβιώσουν.

Κάθε μέλος μιας προσφυγικής οικογένειας έλαβε 7,5 στρέμματα γης. Οι καλλιεργήσιμες εκτάσεις χωρίστηκαν σε 4 κατηγορίες. Εκτός από τα κομμάτια γης για την καλλιέργεια των δημητριακών, δόθηκε 1,5 στρεμ., σε κάθε οικογένεια για καλλιέργεια αμπελιών, ξερικά χωράφια για καπνό, βαλτότοποι για καλαμπόκι και κοπτολίβαδα για τριφύλλι. Έξω από τον οικισμό η κοινότητα διέθετε αλώνια. Οι

⁸⁰ Ε. Παναγιωτοπούλου, ό. π., σ. 133

κλήροι ήταν διασκορπισμένοι σε διάφορα σημεία. Χορηγήθηκαν επίσης ζώα και γεωργικά εργαλεία ⁸¹.

Η ανοικοδόμηση του οικισμού αποπερατώθηκε το 1930. Αποτελούνταν από 22 οικοδομικά τετράγωνα και 84 οικόπεδα. 74 οικογένειες εγκαταστάθηκαν στην «Νέα Καισάρεια». Οι πρόσφυγες συνέστησαν την προσφυγική ομάδα με την ονομασία Προσφυγικός Όμιλος Νέας Καισάρειας. Η ονομασία δόθηκε επειδή παραπέμπει στα πατρογονικά εδάφη της περιφέρειας Καισάρειας.

Όπως και οι άλλοι προσφυγικοί συνοικισμοί αντιμετώπισε και η Νεοκαισάρεια πρόβλημα με την υδροδότησή της. Τρία πηγάδια που υπήρχαν ήδη πριν από την άφιξη των προσφύγων είχαν βρώμικο και ακατάλληλο νερό. Τρία πηγάδια άνοιξε η κοινοτική αρχή, χωρίς να μπορέσει όμως να καλύψει τις ανάγκες υδροδότησης, οι οποίες ήταν πολύ μεγάλες.

Όσον αφορά την κατασκευή σχολείου κι εκκλησίας, αυτή έλαβε χώρα το 1960. Στην αρχή χρησιμοποιούνταν ένα σπίτι για να καλύψει τις διδακτικές ανάγκες 135 μαθητών. Στον ίδιο χώρο, ένα δωμάτιο χρησιμοποιήθηκε ως εκκλησία, αφού το μοναστήρι των Ταξιαρχών που υπήρχε στο χωριό ήταν κατεστραμμένο. Η πρώτη γενιά των προσφύγων αναστήλωσε το παλιό μοναστήρι με προσωπική εργασία. Το 1960 κτίζεται και η εκκλησία του Αγίου Βασιλείου. Ο Άγιος Βασίλειος, ταυτισμένος με την επαρχία Καισαρείας, έγινε το σημείο αναφοράς της θρησκευτικής συμπεριφοράς και της πολιτισμικής ταυτότητας των προσφύγων. Οι πρόσφυγες από το Ζίλε έφεραν μαζί τους τις εικόνες, την καμπάνα και τον επιτάφιο από την εκκλησία του Αγίου Βασιλείου που υπήρχε στο Ζίλε. Όμως το φορτίο αυτό δεν έφτασε ποτέ σ' αυτό τον τόπο, έμεινε μέσα στο καράβι, στον Πειραιά. Ήταν κοινή πεποίθηση ότι η νέα εκκλησία έπρεπε να είναι αφιερωμένη στον Άγιο Βασίλειο, γιατί διατηρούσε τη μνήμη της παλιάς πατρίδας στο νέο τόπο ⁸².

3.6. Ιωάννινα

«Στην πόλη Γιάννινα βρίσκονται περίπου 150 οικογένειες προσφύγων σκόρπιες. Έχουν ιδιόκτητα σπίτια που πήραν με τα ανταλλάγματα». «Ο συνοικισμός λέγεται Παμβώτις. Ευρίσκεται εντός της πόλης, εις θέση Μάτσικα παρά την λίμνη. Κατοικείται μόνο από πρόσφυγες και έχει 71 κατοίκους και 16 οικογένειες»⁸³.

⁸¹ Γενικό Λύκειο Ανατολής Ιωαννίνων, ό. π.

⁸² Γενικό Λύκειο Ανατολής Ιωαννίνων, ό. π.

⁸³ Ε. Βλέτσα, ό. π., σ. 55

Οι πρόσφυγες που έφτασαν στον νομό Ιωαννίνων εγκαταστάθηκαν είτε σε αμιγώς προσφυγικούς συνοικισμούς (Μπάφρα, Νεοκαισάρεια, Ανατολή, Ασφάκα), αλλά και σε υπάρχοντες οικισμούς, όπως η πόλη των Ιωαννίνων. Σε αυτούς η Επιτροπή Αποκαταστάσεως Προσφύγων παραχώρησε από ένα σπίτι. Οι πρόσφυγες που θέλησαν να παραμείνουν στην πόλη πήραν οικόπεδα στον συνοικισμό στην οδό Σπύρου Λάμπρου ή στον συνοικισμό Μάτσικα, στη λίμνη Παμβώτιδα. Στους συνοικισμούς αυτούς είχαν χτιστεί πέτρινα σπίτια, με κήπο μπροστά. *«Όσοι πληθυσμοί ήταν από πόλεις τους έδιναν σπίτια μέσα στην πόλη, όσοι ήταν από χωριά τους έδιναν χωράφια, γιατί ήξεραν να καλλιεργούν τη γη(...). Τα προσφυγικά σπίτια ήταν ακριβώς πάνω από την πλατεία Πάργης, που επεκτεινόταν μέχρι το Μείντάνι. Ήταν πολλά μικρά σπιτάκια, ωραία, περιποιημένα (...). Το σπίτι είχε δύο δωμάτια και χολ»⁸⁴.*

Στην πόλη οι πρόσφυγες, όπως ήταν φυσικό, ασχολήθηκαν με τα αστικά επαγγέλματα. Ραφτάδες, παντοπώλες, υποδηματοποιοί, αρτοποιοί, έμποροι ήταν τα συνηθέστερα επαγγέλματα. *«Ο πατέρας μου έκανε πολλές δουλειές, από λούστρος...και τελικά ο πατέρας μου έγινε κουρέας. Είχε κουρείο στο Κουρμανιό, στα Γιάννενα»⁸⁵.* Υπήρχαν όμως και κάποιοι που ασχολήθηκαν με τη γεωργία.

Στον εργασιακό στίβο αγωνίζονται και τα παιδιά προκειμένου να αντιμετωπιστεί το πρόβλημα της επιβίωσης στην οικογένεια. Σε επιστολή τους στον Γενικό Διοικητή Ηπείρου, 25 προσφυγόπουλα ζητούν να ασκούν ελεύθερα το επάγγελμα του λούστρου στο κέντρο της πόλης και να μην εμποδίζονται από τα όργανα της τάξης. *«Εξοχώτατε, λαμβάνομεν την τιμήν, να παρακαλέσωμεν υμάς όπως ευαρεστούμενος διατάξητε την ενταύθα διεύθυνση της αστυνομίας και μας επιτρέψη να επαγγελώμεθα τον λούστρον εν τη κεντρική πλατεία Εθνικής Αμύνης και τους διαφόρους καφενείους αυτής, διότι τα αστυνομικά όργανα και αυτά μας απηγόρευσαν τούτο. Το μόνον επάγγελμά μας από το οποίο μπορούμε εμείς τα δυστυχή προσφυγόπουλα να βγάλωμεν τον καθημερινόν άρτον μας...»⁸⁶.*

Το πρώτο διάστημα ήταν αρκετά δύσκολο. *«Η γιαγιά, η Ευθυμία, μητέρα του πατέρα μου, ήρθε στα Γιάννενα το 1922, με πέντε ορφανά. Δύο κορίτσια και τρία αγόρια. Αυτά ήταν μικρά και τα αγόρια τα έβαλαν στο ορφανοτροφείο μετά, ώσπου να μεγαλώσουν. Ο παππούς, Νικόλας πέθανε εκεί (Πόντος)(..). Και οι δυο γονείς μου ήταν*

⁸⁴ Από συνέντευξη που μου παραχώρησε η κυρία Ευφροσύνη Ταγματάρχου Μπεκιάρη, 74 ετών, κάτοικος Ιωαννίνων, στις 22.05.2020

⁸⁵ Από συνέντευξη που μου παραχώρησε η κυρία Ευφροσύνη Ταγματάρχου Μπεκιάρη, ό. π.

⁸⁶ Μ. Χριστοπούλου, ό. π., σ. 217

από την Κερασούντα(...). Η γιαγιά ήταν πολύ δραστήρια. Έκανε καφενείο σαν επάγγελμα να μεγαλώσει τα παιδιά της, κι ερχότανε αυτοί που έκαναν έργα. Τότε έχτιζαν τα προσφυγικά τα σπίτια»⁸⁷.

Η φτώχεια και η ανέχεια κράτησαν για πολλά χρόνια στους προσφυγικούς συνοικισμούς της πόλης. Παρ' όλες τις δυσκολίες δεν απογοητεύονταν αλλά συνέχισαν να αγωνίζονται. Η εργατικότητα τους ήταν αυτή που τους βοήθησε να επιβιώσουν. «Για τον πατέρα μου δεν ξέρω πολλά πράγματα. Ήταν «φτωχομάνα». Μ' ένα πενηνταράκι κούρευε ολουνούς. Ήταν πολύ εργατικός, κυνηγούσε τη δουλειά. Όπου και να τον έλεγαν, πήγαινε.(...) . Η γιαγιά έφτιαζε το καφενείο και ο μεγάλος αδερφός έφτιαζε το κουρείο, κοντά στο Κάστρο»⁸⁸.

Οι σχέσεις με τον ντόπιο πληθυσμό αντιμετώπισαν, όπως και παντού άλλωστε, δυσκολίες, τουλάχιστον το πρώτο διάστημα. «Άκουγα που έλεγαν ότι δεν τους αντιμετώπιζαν καλά. Έλεγαν τις γυναίκες παλιο... παστρικές(...). Δεν ήθελαν, γιατί έλεγαν «μας πήραν τα εύφορα εδάφη», αυτά στην Ανατολή, στην Μπάφρα. (...). Δεν μας είδαν με πολύ καλό μάτι όταν πρωτοήρθαμε. Κάνανε πολλά χρόνια να μας αποδεχτούν. Μας είχαν υποδεέστερους. Εγώ ήμουν παιδί και δεν τα ξέρω αυτά, ούτε η μητέρα μου μας έλεγε για να μη μας στενοχωρήσει. Ελάχιστα μας έλεγε. Αυτά που τα λέω εγώ είναι επειδή τα άκουγα και από άλλους συγγενείς»⁸⁹. Στο τέλος, ενσωματώθηκαν στην τοπική κοινωνία, παρά το ότι ήταν διαφορετικοί, ακόμα και στη γλώσσα. «Μιλούσαν(οι πρόσφυγες)ποντιακά(...).Εμείς(οι πρόσφυγες) προσαρμοστήκαμε»⁹⁰.

Στην απογραφή του 1928, σε σύνολο 20.485 κατοίκων, οι 1.969 είναι πρόσφυγες⁹¹. Αν και ο αριθμός δε είναι πολύ μεγάλος, ωστόσο λειτούργησε θετικά στη δημογραφική αύξηση που προέκυψε με την πάροδο του χρόνου⁹².

3.7. Ασφάκα

Το χωριό Ασφάκα βρίσκεται 17 χλμ. από την πόλη των Ιωαννίνων. Είναι ένας ορεινός οικισμός με υψόμετρο 500 μ. Διοικητικά υπάγεται στον Δήμο Ζίτσας.

⁸⁷ Από συνέντευξη που μου παραχώρησε η κυρία Ευφροσύνη Ταγματάρχου Μπεκιάρη, ό. π.

⁸⁸ Από συνέντευξη που μου παραχώρησε η κυρία Ευφροσύνη Ταγματάρχου Μπεκιάρη, ό. π.

⁸⁹ Από συνέντευξη που μου παραχώρησε η κυρία Ευφροσύνη Ταγματάρχου Μπεκιάρη, ό. π.

⁹⁰ Από συνέντευξη που μου παραχώρησε η κυρία Ευφροσύνη Ταγματάρχου Μπεκιάρη, ό. π.

⁹¹ Βλέπε πίνακα 1, στο παράρτημα

⁹² Ε. Βλέτσα, ό. π., σ. 24-26

Το όνομα του χωριού προέρχεται από παλιά τοπωνυμία της περιοχής, όπου αφθονούν οι ασφάκες (θάμνοι).

Στην περιοχή, σύμφωνα με μαρτυρίες κατοίκων, υπήρχε οικισμός που ονομάζονταν «Κουτσοντόμπρι», και ο οποίος εγκαταλείφτηκε από τους κατοίκους, που πήγαν στους Ασπραγγέλους (χωριό του δήμου Ζαγορίου), λόγω των φιδιών⁹³. Ως τη στιγμή που εγκαταστάθηκαν οι πρόσφυγες, η περιοχή ήταν γνωστή για το χάνι που υπήρχε εκεί και στο οποίο διανυκτέρευαν οι ταξιδιώτες.

Η Ασφάκα ήταν ένας αμιγώς προσφυγικός συνοικισμός, όπως φαίνεται από την απογραφή του 1928, όπου 93 στους 93 κατοίκους είναι πρόσφυγες (βλέπε πίνακα 1, παράρτημα). Οι πρόσφυγες που εγκαταστάθηκαν στο χωριό προέρχονταν κυρίως από την περιφέρεια Έρπια και συγκεκριμένα από τα χωριά Κατραλάν και Χατσίκερικς, και μερικές από τη Σμύρνη και την ευρύτερη περιοχή.

Οι πρόσφυγες ήρθαν στο χωριό το 1922. Για δύο-τρία χρόνια έμειναν στο «Χάνι». *«Εκεί ήταν ένα κτίριο. Το είχαν σαν φυλάκιο οι Τούρκοι. Ήταν διάροφο κτίριο. Εκεί εγκαταστάθηκαν αρχικά (οι πρόσφυγες) ώσπου να γίνουν τα σπίτια ⁹⁴»*. Η οικοδόμηση του χωριού έγινε το 1924. Δύο οικήματα σώζονται από εκείνη την εποχή (βλέπε εικόνα 11, παράρτημα).

32 οικογένειες εγκαταστάθηκαν στην Ασφάκα. Οι κύριοι Ναπολέον Σελάχογλου (87 ετών) και Χρήστος Παπαδόπουλος (75 ετών) γεννημένοι στην Ασφάκα, δεύτερης γενιάς πρόσφυγες, θυμούνται κάποιες από αυτές: Παπαδόπουλος, Καλαντζόγλου, Ασλάνογλου, Κιαβούρογλου, Δημητριάδης, Νικολαΐδης, Παπάζογλου, Μήτσογλου, Αδαμίδης, Τσίλογλου, Τσιαβούσης, Πολυχρονιάδης, Γιάννογλου, Καρακόζογλου, Στυλίδης, Οργαντζόγλου, Σελάχογλου, Αντώνογλου, Ασλανίδης. Μαζί ήρθαν και κάποιες οικογένειες από τη Σμύρνη με καταγωγή από το Ζαγόρι: Παπαβασιλείου, Γκονόπουλος, Παυλίδης, Οικονομίδης, Κώτσης (και η οικογένεια Σορβακόπουλου από το Ζαγόρι που διέμεναν στη Ρουμανία). Οι τελευταίοι είχαν εγκατασταθεί στην ευρύτερη περιοχή της Σμύρνης και είχαν επιτυχημένη εμπορική δραστηριότητα.

Η μεταφορά τους από τα πατρογονικά έγινε με πλοία. *«Τους έφεραν τότε με καράβια(...). Εμάς, κυκλοφορούσαν πολύ. Πρώτα τα φέραν στον Βόλο, ..., από κει τα πήγαν στον Άγιο Γεώργιο, στον Πειραιά κάτω. Από κει φτάσαν στην Ηγουμενίτσα. Από*

⁹³Από συνέντευξη που μου παραχώρησαν κάτοικοι της Ασφάκας, στις 13.05.2020

⁹⁴Από συνέντευξη που μου παραχώρησε ο κύριος Ανδρέας Δημητριάδης, 81 ετών, στην Ασφάκα, στις 21.05.2020

κει τα σκόρπισαν όλα. Άλλα πήγαν στην Πρέβεζα, άλλα ήρθαν εδώ. Εδώ ήρθαν οι δικοί μας, ήρθαν, είδαν το βουνό εδώ με πρασινάδα. Ήταν τζομπαναραίοι, με γίδα οι περισσότεροι(...). Κτηνοτρόφοι, γεωργοί, τέτοιοι ήτανε. Δεν ήτανε στρατηγοί και χαμπέρια. Όλοι τέτοιοι ήτανε» (Ναπολέον Σελάχογλου). Από τον Πειραιά κάποιοι πρόσφυγες κατευθύνθηκαν στο Ρίο του νομού Αχαΐας, ενώ η πλειοψηφία εγκαταστάθηκε στον Τύρναβο Λάρισας. Η υγρασία και η ελονοσία σε συνδυασμό με την αρνητική αντιμετώπιση που είχαν από τους ντόπιους τούς ανάγκασαν να μετακινηθούν στη Θεσπρωτία. Ένα μήνα περίπου έκατσαν στο Γραικοχώρι του νομού Θεσπρωτίας⁹⁵ ενώ σύμφωνα με άλλες πηγές για ένα εξάμηνο εγκαταστάθηκαν στη Νέα Σελεύκεια Θεσπρωτίας⁹⁶. Τριμελής επιτροπή αποτελούμενη από τους Γιάννη Τσιαβούση, Ζαχαρία Παπαδόπουλο και Χρήστο Παπάζογλου έρχονται στα Ιωάννινα και αρχικά ερευνούν την περιοχή όπου σήμερα βρίσκεται το αεροδρόμιο (Άγιος Ιωάννης)⁹⁷. Τελικά επιλέγουν να εγκατασταθούν στην Ασφάκα, που εκτός των καλλιεργειών ήταν και πέρασμα για τα Ζαγόρια και την Αλβανία. «Όπου σας αρέσει μας είπαν αυτοί». «Είδαν το βουνό, τσοπαναραίοι, γεωργοί, τους άρεσε» (Ναπολέον Σελάχογλου). Το κράτος έδωσε κλήρο και τα υλικά για το χτίσιμο των σπιτιών. Σε κάθε οικογένεια δόθηκαν 24 στρέμματα γεωργικού κλήρου, ένα άλογο κι ένα άροτρο⁹⁸. Τα οικήματα, όπως συνηθίζονταν, ήταν μονοκατοικίες ή διπλοκατοικίες. Διπλοκατοικίες ήταν μόνο δύο τρεις. Από τα σπίτια, κάποια κατασκευάστηκαν με «τσακμάδες», δηλαδή άχυρο και χώμα και κάποια με πέτρα. Η περιοχή δόθηκε αποκλειστικά για την εγκατάσταση των προσφύγων. Πριν από αυτούς δεν υπήρχε τίποτα στο χωριό.

Επιλέχθηκε λοιπόν η αγροτική αποκατάσταση λόγω και της προηγούμενης εργασιακής απασχόλησης των προσφύγων, αφού και στην πατρίδα τους ασχολούνταν με τη γεωργία και την κτηνοτροφία. «Εκεί είχαν κτήματα πολλά, πλούσιοι ήτανε εκεί. 180,200 στρέμματα είχε ο παππούς μου(...). Ένα τούρκικο στρέμμα, είναι τέσσερα στρέμματα δικά μας» (Ναπολέον Σελάχογλου). Το κράτος μοίρασε τα χωράφια και οι κάτοικοι του χωριού έσπερναν σε αυτά. Τους δόθηκαν τα απαραίτητα εργαλεία για την καλλιέργεια, όπως κασμάδες, τα οποία ξεχρέωσαν. «Καλαμπόκι και σιτάρι σπέρναμαν, με τα χέρια θέριζαν». Στον κλήρο που τους δόθηκε, 24 στρέμματα κατά

⁹⁵ Π. Στεφανίδη, «Προσφυγικά χωριά», άρθρο στην: «Εστία Ποντίων και Μικρασιατών», Νοέμβριος-Δεκέμβριος 1994, σ. 2

⁹⁶ Σ. Β. Χανδόλιας, *Εν Εκάλη, Ταξίδι στον τόπο και στο χρόνο*, Ιωάννινα 2010, σ. 22

⁹⁷ Σ. Β. Χανδόλιας, *ό. π.*, σ. 23

⁹⁸ Π. Στεφανίδη, *ό. π.*, σ. 2

μέσο όρο σε κάθε οικογένεια, κατά τους πληροφορητές, καλλιεργούσαν σιτάρι και καλαμπόκι. Η σπορά και η συγκομιδή γίνονταν με τα χέρια.

Η περιοχή ήταν ένα λιμνώδες τοπίο (λίμνη Λαψίστας). «...Πρόσφυγες από τη Μικρά Ασία είχαν εγκαταστήσει και στα Γιάννενα και στα γύρω. Τα μέρη που τους δώσανε ήταν άγονα, μόνο ασφάκες και αγκάθια φύτρωναν, μόνο γίδια και πρόβατα έβοσκαν»⁹⁹.

Ο σημερινός κάμπος, την εποχή που έφτασαν οι πρόσφυγες, ήταν λίμνη. Το καλοκαίρι το νερό στράγγιζε. Η αποξήρανσή της έγινε γύρω στο 1959. «Τον Αύγουστο μαζεύονταν το νερό στο πιο χαμηλό σημείο και οργώνανε τα χωράφια. Οργώνανε από τον Ιούνιο. Ιούνιο-Ιούλιο έσπερναν στις άκρες. Βάζανε πολλά φασόλια, μπαρμπούνια. Τα πηγαίνανε με τα κάρα στα Γιάννενα πρωί πρωί και τα πουλούσαν. Απ' εδώ απ' το βράδυ μαζεύανε τα φασόλια, τα βάζανε στα τσουβάλια, στα σακιά που λέμε, τα βάζανε στα κάρα και στον «φόρο» εκεί που λέμε –είναι στην είσοδο του χωριού- στα πλατάνια εκεί, έπρεπε να έχεις άδεια παλιά για να περάσεις εκεί, σταματούσαν οι έμποροι, κοιτάζανε τι μπαρμπούνια έχεις (...). Ερχόταν (δηλ. επέστρεφαν στο χωριό) με όλα τα απαραίτητα: ψωμί, λάδι»¹⁰⁰.

«Οι δικοί μας πηγαίνανε και διακονούανε.(...) Έρχονταν αυτοί (οι ντόπιοι από τα γύρω χωριά) και δούλευαν εργάτες εδώ. Αντί να πάνε οι πρόσφυγες στα χωράφια αυτών, έρχονταν εκείνοι στους πρόσφυγες». «Δεν είχαμαν ανωμαλίες, ήταν καλός κόσμος (οι ντόπιοι)»¹⁰¹. Οι επαφές με τους κατοίκους των γύρω χωριών ήταν αγαστές. Όπως φαίνεται από τα παραπάνω συνεργάστηκαν ομαλά σε όλα τα επίπεδα. Με την άφιξή τους εκεί, λόγω της φτώχειας, της ανέχειας και των δυσκολιών, οι γηγενείς πρόσφεραν βοήθεια στους πρόσφυγες που τη ζητούσαν (διακονούαμαν). Επιπλέον, μέχρι να αποκτήσουν τον δικό τους κλήρο και έτσι να μπορέσουν να φτιάξουν τη ζωή τους στη νέα πατρίδα, εργάζονταν στα χωράφια των ντόπιων στα γύρω χωριά. Όπως αναφέρουν οι πληροφορητές «δούλευαν μισιακά τα χωράφια», δηλαδή ένας έβαζε το χωράφι, άλλος το όργωνε και στο τέλος μοιράζονταν την παραγωγή.

Στη συνέχεια μάλιστα πολλοί από τους ντόπιους εργάστηκαν στα χωράφια των προσφύγων, πράγμα που προκαλεί εντύπωση. «Εντωμεταξύ ήτανε η αστυνομία, ήταν στο Λυκόστομο. Αυτοί στέλνανε χωροφυλάκους και αγναντεύανε τις πρόσφυγες, αν

⁹⁹ Σ. Β. Χανδόλιας, ό. π., σ. 23

¹⁰⁰ Από συνέντευξη που μου παραχώρησε ο κύριος Ανδρέας Δημητριάδης, ό. π.

¹⁰¹ Από συνέντευξη που μου παραχώρησε ο κύριος Ναπολέων Σελάχογλου, 78 ετών, στην Ασφάκα, στις 13.05.2020

τις κακοποιούνται εδώ οι ντόπιοι. Αλλά τίποτις»(..) «Μια δόση καθόντανε στο Χάνι, ..., εκεί είχε έναν πλάτανο μεγάλο, πελώριο πλάτανο. Το μεσημέρι ερχόντανε και κάθονταν οι πρόσφυγες. Ήρθε η αστυνομία και κοιτάει. Οι πρόσφυγες γνωρίζονταν, όπως και να το κάνεις, όπως τώρα δε γνωρίζονται; Όλοι γνωρίζονται. –Από πού είσαι εσύ; -Από την Περίβλεφτο. –Εσύ από πού είσαι; -Από την Πρωτόπαππα. –Γιατί ήρθαταν εδώ; -Για δουλειά, λέει. –Δεν ήρθαν αυτοί σε εσάς κι εσείς ήρθαταν σ' αυτουούς, δουλειά, εργάτες; Είναι ντροπή, λέει. Να τους πάρετε εσείς για δουλειά» (Ναπολέον Σελάχογλου).

Οι πρόσφυγες είχαν κι έχουν έντονο το στοιχείο της κοινωνικότητας. Ανοιχτόκαρδοι, φιλόξενοι και πρόθυμοι να προσφέρουν δεν άργησαν να αναπτύξουν καλές σχέσεις με τον ντόπιο πληθυσμό. Ακόμα και η γλώσσα, μιλούσαν τούρκικα, δεν αποτέλεσε ανασταλτικό παράγοντα για τη σύναψη σχέσεων με τους γηγενείς. Ενίοτε τους πρόσφυγες τους αποκαλούσαν νταντούμηδες, που, σύμφωνα με τα λεγόμενα των πληροφορητών, μάλλον σημαίνει ξένος, πρόσφυγας. Πολύ γρήγορα δημιουργήθηκαν κουμπιές, έγιναν γνωριμίες και γάμοι μεταξύ των προσφύγων και των ντόπιων από τα γύρω χωριά. «Πέρασα με τους πρόσφυγες πολύ καλά. Μ' αγαπούσαν οι πρόσφυγες. Και τώρα αναστενάζω που πάω κι ανάβω τα καντήλια. Ξέρεις τι αγάπη πήρα εγώ απ' αυτούς; Καλοί, πάρα πολύ καλοί. Νυκοκυραίοι, εργατικοί» (Μαρία Ντούλα-Γκονοπούλου, 85 ετών, νύφη στον προσφυγικό οικισμό της Ασφάκας).

Ο τόπος ήταν γεμάτος πουρνάρια και θάμνους (ασφάκες). Με την άφιξή τους οι πρόσφυγες καθάρισαν το τοπίο. Τη θέση του άγριου τόπου πήραν καλλιέργειες δέντρων, κυρίως οπωροφόρων, μπουστάνια και αμπέλια. «Κι όμως αυτοί με την εργατικότητά τους και τη νοικοκυροσύνη τους κατάφεραν να μεταμορφώσουν τα άχρηστα και εγκαταλελειμμένα μέχρι τότε μέρη σε αμπέλια, καπνοτόπια και οπωρώνες, και χτίσανε χωριά που ξεχείλιζαν ζωή και προκοπή»¹⁰². Εισήγαγαν και νέες καλλιέργειες. «Δεν ήξεραν (οι ντόπιοι) τι είναι το μαρούλι», όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο κύριος Ναπολέον Σελάχογλου.

Μιλούσαν τούρκικα. Δεν ήξεραν καθόλου ελληνικά. Αυτό ως το 1950 περίπου, οπότε η έλευση του δασκάλου Κωνσταντίνου Κουνάβου, από το Βρυσοχώρι, ο οποίος απαγόρευσε σε όλους τους κατοίκους να μιλούν την τουρκική γλώσσα, και η έλευση την ίδια περίοδο Σαρακατσάνικων οικογενειών συνέβαλλαν

¹⁰² Σ. Β. Χανδόλιας, *ό. π.*, σ. 23

στο να μιλούν πλέον την ελληνική¹⁰³. Η συναναστροφή με τους ντόπιους παρόλα αυτά, μέχρι τότε, δεν εμποδίστηκε. Οι πληροφορητές αναφέρουν χαρακτηριστικά ότι πολλοί κάτοικοι της πρώτης γενιάς έφυγαν από τη ζωή χωρίς να μάθουν ούτε μια λέξη ελληνική, κυρίως οι γυναίκες, οι οποίες δεν έβγαιναν έξω. *«Τα ελληνικά τα έμαθαν με τους ντόπιους. Παίρναν και δούλευαν μισιακά τα χωράφια»* (Χρήστος Παπαδόπουλος, 75 ετών).

Λίγα χρόνια πριν τον ξεριζωμό, είχε ξεκινήσει η προσπάθεια αφελληνισμού του Πόντου και της Μικρασίας. *«Είχαν αντράλες πολλά χρόνια νωρίτερα εκεί. Ο πατέρας ο δικός μου πολέμησε στα βουνά 7 χρόνια, ήταν στο κλαρί, ήτανε κομπανία. Δεν ξέρω πόσα, καμιά 100 με 150 Έλληνες πήγαν στα βουνά, χαράδρες μεγάλες, Τσομπούντερεσι τα λέγανε, ντερέ πάει να πει βράχος»* (Ναπολέον Σελάχογλου). Σε αντίποινα οι Τούρκοι στο αντάρτικο των Ελλήνων έστειλαν τους Τσέτες (συμμορίες υπόδικων μουσουλμάνων, στρατευμένων από τους Τούρκους) να τρομοκρατούν, να σκοτώνουν και να ρημάζουν τις περιουσίες των Ελλήνων. Παρά την έκρυθμη κατάσταση, οι σχέσεις των χριστιανών Ελλήνων και των Τούρκων μουσουλμάνων ήταν καλές, *«Κι εκεί με τους Τούρκους οι δικοί μας στα χωριά είχανε φιλίες καλές»*.

Από τις οικογένειες που εγκαταστάθηκαν στην Ασφάκα ελάχιστες είχαν παιδιά. Οι περισσότεροι ήταν παντρεμένοι.

Με την εγκατάστασή τους στο χωριό οι κάτοικοι αναζήτησαν χώρο για να μορφώσουν τα παιδιά τους. Οι πρώτοι μαθητές έκαναν μάθημα σε σπίτι στον οικισμό και είχαν δάσκαλο τον Κωνσταντίνο Κοτρώτσιο. Την περίοδο του Δευτέρου Παγκοσμίου μαθήματα έκαναν στην εκκλησία του χωριού. Το σχολείο πιθανόν να λειτούργησε γύρω στα 1930. Χτίστηκε με πέτρες που κουβάλησαν οι ίδιοι οι κάτοικοι από το χωριό Μάρμαρα. Μετά τη γερμανική κατοχή ανακατασκευάστηκε τη δεκαετία του 1950. Η εκκλησία είναι σχετικά νεοσύστατη. Οικοδομήθηκε το 1935 περίπου από τους πρόσφυγες, στη θέση ενός παρεκκλησιού που υπήρχε εκεί.

Οι πληροφορίες που έχουν από την πρώτη γενιά δεν είναι πολλές. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρουν, *«οι γονείς δεν κρέναν για τίποτες....δε ρωτήσαμεν. Κι αν ρωτήσαμε και μας έλεγαν στα πεταχτά, δεν το πιάσαμε εμείς»* (Ναπολέον Σελάχογλου).

Στην Ασφάκα εγκαταστάθηκαν και κάποιες οικογένειες από τη Σμύρνη. Όπως θυμάται η κυρία Μαρία Ντούλα, η οποία πήγε νύφη στην Ασφάκα, ο πεθερός

¹⁰³ Σ. Β. Χανδόλιας, *ό. π.*, σ. 23

της, Γεώργιος Γκονόπουλος είχε πάει στη Σμύρνη. Αυτός κατάγονταν από το Τρίστενο Ζαγορίου. Εκεί ήταν επιχειρηματίας, είχε μαγαζιά, «*Ήταν πλούσιοι, είχαν υπηρέτριες*». Τις ίδιες πληροφορίες δίνει και ο κύριος Γιώργος Πραταράκης, ο οποίος αναφέρει ότι η γιαγιά του, στη Σμύρνη είχε διώροφο σπίτι και πολλά ζώα, γελάδια. Κατά την αναχώρηση από τα πατρογονικά πολλοί από αυτούς άφησαν χρήματα ή πολύτιμα αντικείμενα κρυμμένα στα πηγάδια, στις αυλές τους, με την πεποίθηση ότι όταν επιστρέψουν θα τα βρουν.

Η κοινότητα «Ασφάκα» αναγνωρίστηκε με το Δ.26.3.1931 (Φ.Ε.Κ. Α 80/1931) και την ονομασία «Ασφάκα»¹⁰⁴. Όπως μαρτυρεί ο κύριος Ανδρέας Δημητριάδης (81 ετών): «*Μέχρι τότε γράφονταν στα δημοτολόγια της Περιβλέπτου*». Πραγματικά, η κοινότητα προήλθε από την Κοινότητα «Περίβλεπτος»¹⁰⁵.

3.8. Κόνιτσα

Η περιοχή της Κόνιτσας ήταν μεγάλο εμπορικό κέντρο επί Τουρκοκρατίας. Κυρίαρχη τεχνική απασχόληση ήταν η οικοδομική τέχνη, στοιχείο που χαρακτήρισε και την πολιτισμική έκφραση της κοινότητας¹⁰⁶. Εκεί εγκαταστάθηκαν πρόσφυγες από το Μιστί και τα Φάρασα της Καππαδοκίας.

Το Μιστί κατοικούνταν αποκλειστικά από Έλληνες, ελληνόφωνους. Οι κάτοικοι εκεί ασχολούνταν με τη γεωργία και την κτηνοτροφία, αλλά και με το εμπόριο, την παπλωματοποιία όπως και με την κατασκευή κάππας, λόγω του κρύου που επικρατούσε στην περιοχή¹⁰⁷.

Το καλοκαίρι του 1924, ξεκινά το ταξίδι που θα τους οδηγήσει στην Ελλάδα. Πρώτος σταθμός το Ουλούκισλα, κι από εκεί με τρένο στην Μερσίνα για να μπουν στα πλοία. Πρώτος σταθμός στην Ελλάδα ο Άγιος Γεώργιος στον Πειραιά. Η διαμονή εκεί κράτησε δύο μήνες. Μέσα σε αντίσκηνα πολλοί δεν άντεξαν από τις κακουχίες που είχαν ήδη υποστεί. Πολλές από τις οικογένειες μετακινήθηκαν ακτοπλοϊκώς με κατεύθυνση την Πάργα. Αρχικά έμειναν σε αντίσκηνα που παραχώρησε ο στρατός και στη συνέχεια διαμοιράστηκαν στα γύρω χωριά, δίνοντάς τους ένα μικρό χρηματικό βοήθημα και καθημερινό συσσίτιο¹⁰⁸. Για ένα χρόνο παρέμειναν εκεί

¹⁰⁴ Σ. Β. Χανδόλιας, *ό. π.*, σ. 21

¹⁰⁵ Σ. Β. Χανδόλιας, *ό. π.*, σ. 21

¹⁰⁶ Ε. Παναγιωτοπούλου, *ό. π.*, σ. 221

¹⁰⁷ Π. Στεφανίδη, «Προσφυγικά χωριά», *ό. π.*, Ιανουάριος-Φεβρουάριος-Μάρτιος 1995, σ. 2

¹⁰⁸ Π. Στεφανίδη, *ό. π.*, Ιανουάριος-Φεβρουάριος-Μάρτιος 1995, σελ.2

έχοντας να αντιμετωπίσουν όχι μόνο τις δυσκολίες της επιβίωσης, αλλά και την παρενόχληση των Τουρκαλβανών που είχαν παραμείνει στην περιοχή.

Οι οικογένειες, οι οποίες κατέληξαν τελικά στην Κόνιτσα, τοποθετήθηκαν στο χωριό Μαζαρακιά, στη Θεσπρωτία. Η παραμονή στον ελώδη τόπο με τις αρρώστιες σύντομα έγινε ανυπόφορη, οπότε διεκδίκησαν τη μετακίνησή τους. Επιτροπή διαμαρτυρήθηκε έντονα στις Αρχές. Στη συνέχεια μετακινήθηκαν στην Κόνιτσα, το 1925, όπου ο ποτιστικός κάμπος και η γεωγραφία της περιοχής θύμιζε τα πατρογονικά, το Μιστί (οροπέδιο, στα 1600 μ. υψόμετρο).

Σαράντα οικογένειες (κατά κάποιους πληροφορητές περίπου ογδόντα) κατευθύνθηκαν στην Κόνιτσα. Στην Κάτω Κόνιτσα, όπως ονομάζεται το μέρος στην είσοδο της κωμόπολης, υπήρχαν τούρκικα σπίτια, ελεύθερα, αυτά που άφησαν οι μουσουλμάνοι κάτοικοι της περιοχής και αποτελούσαν ανταλλάξιμη περιουσία, και κλήρος (σύμφωνα με τους πληροφορητές σε κάθε δικαιούχο δίνονταν έκταση πάντα ανάλογα με τα μέλη της οικογένειας). Αυτά δόθηκαν στους πρόσφυγες από το Μιστί για να εγκατασταθούν, μόνιμα πια. Επιπλέον τους δόθηκαν δύο βόδια σε κάθε οικογένεια, ένα άλογο κι ένα άροτρο¹⁰⁹.

Οι συνθήκες τα πρώτα χρόνια ήταν δύσκολες. Η εργασία στα χωράφια ανάγκαζε το σύνολο της οικογένειας να συμμετέχει σε αυτή. Ακόμα και τα παιδιά, τα οποία τα κοιμίζαν μέσα στα σαμάρια από τα ζώα¹¹⁰. Αλλά οι πρόσφυγες δεν είχαν μόνο τα δικά τους χωράφια να καλλιεργούν. Ήταν στη δούλεψη και των ντόπιων, οι οποίοι, εκμεταλλεζόμενοι την ανέχεια που υπήρχε, τους έδιναν πολύ λίγα χρήματα. *«Συνήθως για χαμαλοδουλειές τους παίρνανε οι ντόπιοι»* (Χατζηφραϊμίδης Πρόδρομος). Κάποιοι πρόσφυγες νοικιάζανε χωράφια, που είχαν εκχερσωθεί, τα οποία ήταν εγκαταλελειμμένα, με δέντρα. *«Και λέγανε παρ' το, ας πούμε, και δούλεψέ το(...)*» (Φατές Θωμάς). Αφού ο ιδιοκτήτης εξασφάλιζε πρώτα την εκχέρωση, μετά έπαιρνε το ανάλογο ενοίκιο, το «ήμερο», όπως λέγονταν. Ελάχιστοι ασχολήθηκαν με την παπλωματοποιία. Αυτοί με το δοξάρι τίναζαν το βαμβάκι για να γίνει αφράτο.

Την περίοδο του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου και της γερμανικής κατοχής, εξαιτίας της πείνας, πολλά παιδιά γηγενών, ηλικίας 10-12 ετών, εργάστηκαν στα κτήματα των προσφύγων προκειμένου να εξασφαλίσουν ένα κομμάτι ψωμί για

¹⁰⁹ Π. Στεφανίδη, *ό. π.*, Ιανουάριος-Φεβρουάριος-Μάρτιος 1995, σ. 2

¹¹⁰ Συνέντευξη με τον κύριο Μάκη (Πρόδρομο) Χατζηφραϊμίδα (68 ετών), που μου παραχωρήθηκε την 15.05.2020, στην Κόνιτσα

την επιβίωσή τους¹¹¹. Την περίοδο αυτή καταστράφηκαν από τις λεηλασίες των κατακτητών και τα σπίτια του συνοικισμού.

Η γλώσσα που μιλούσαν ήταν ιδιαίτερη. Τα Μιστιώτικα δεν είναι γραπτή γλώσσα. Στο σχολείο, στα πατρογονικά, οι μαθητές διδάσκονταν, πιθανόν, στην αρχαία ελληνική. Μαθήματα γίνονταν μόνο μερικούς μήνες τον χρόνο, αφού οι πατεράδες των παιδιών, οι οποίοι ήταν παπλωματάδες, φεύγανε από τον Φεβρουάριο-Μάρτιο κι επέστρεφαν τον Οκτώβριο-Νοέμβριο. Έφταναν μέχρι την Κύπρο, Υεμένη, Ρωσία. Κατά συνέπεια τα παιδιά θα έπρεπε να ασχοληθούν με τις υπόλοιπες εργασίες, όπως την καλλιέργεια της γης και τα ζώα. *«Η εκπαίδευση στο Μιστί ήταν ανύπαρκτη έως ελάχιστη. Υπήρχε σχολείο, αλλά υπήρχε μεγάλη δυσκολία στην εκπαίδευση. Το μάθημα προφανώς γινόταν στα αρχαία ελληνικά»*¹¹². Στο χωριό τους δεν υπήρχαν Τούρκοι ούτε ποτέ αναμείχθηκαν με τα γύρω χωριά. Παρόλα αυτά τα τραγούδια τους είναι στην τούρκικη γλώσσα, πιθανόν, κατά την άποψη των πληροφορητών, αυτό να οφείλεται στο γεγονός ότι οι Οθωμανοί ήθελαν να ελέγχουν το περιεχόμενό τους για την αποφυγή, ενδεχομένως, διάδοσης αντιτουρκικών μηνυμάτων.

Ήταν βαθιά θρησκευόμενοι άνθρωποι, χριστιανοί ορθόδοξοι και είχαν για καμάρι τους την εκκλησία των Αγίων Βλασίου και Βασιλείου, βασιλικού ρυθμού, δεκάτρουλη. *«Είχαμε την μεγαλύτερη εκκλησιά μετά την Αγιά Σοφιά»*. Όπως αναφέρουν οι πληροφορητές, ποτέ δεν έβριζαν και ιδίως τα θεία. Αυτό το συναίσθημα τους βοήθησε να αντιμετωπίσουν τις δυσκολίες. Σε ερώτηση που έκανε στον παππού του ο κύριος Φατές Θωμάς, αν είναι Έλληνες ή Τούρκοι, η απάντηση ήταν «Χριστιανοί». Το θρησκευτικό λοιπόν στοιχείο, το οποίο αποτέλεσε άλλωστε και το κριτήριο για την ανταλλαγή των πληθυσμών στη σύμβαση της Λωζάννης, ήταν στην πραγματικότητα η ταυτότητά τους.

Η αντιμετώπισή τους από τους κατοίκους της Κόνιτσας, κατά τους πληροφορητές, ήταν άσχημη. Όχι μόνο η πρώτη γενιά αλλά και οι επόμενες. Ακόμα και σήμερα, ειδικά οι μεγαλύτεροι στην ηλικία, που κουβαλούν τα κατάλοιπα και τα στερεότυπα του παρελθόντος, καταφέρονται αρνητικά στο προσφυγικό στοιχείο. Τους αποκαλούσαν ντουντούμηδες, αούτηδες και τουρκόσπορους.

¹¹¹Συνέντευξη με τον κύριο Μάκη (Πρόδρομο) Χατζηγεφραιμίδη, ό. π.

¹¹²Συνέντευξη με τον κύριο Θωμά Φατέ (62 ετών), που μου παραχωρήθηκε την 11.05.2020, στην Κόνιτσα

Οι ίδιοι οι πρόσφυγες πρώτης γενιάς δεν άφηναν τα παιδιά και τα εγγόνια να μάθουν και να μιλούν τα μιστιώτικα, επειδή πιθανόν αισθάνονταν ένα «κόμπλεξ κατωτερότητας», και θεωρούσαν την ελληνική εκλεπτυσμένη γλώσσα και το εισιτήριο για την ενσωμάτωση στα νέα δεδομένα. *«Υπήρχε η καταπίεση, το ρατσιστικό, που μας ενοχοποιούσαν, θα έλεγα. Μας έκανε να νιώθουμε άσχημα να μιλάμε τη γλώσσα μας, αλλά λόγω κάποιων ανθρώπων που μάθαν, ας πούμε, κάποια πράγματα, πήγαν σε ένα σχολείο, σε ένα πανεπιστήμιο, αυτοί, πιστεύω, σιγά σιγά ...και φυσικά ο Άγιος Παΐσιος...εκεί ξεθαρέσαμε όλοι»¹¹³.*

Χαρακτηριστικό του υποτιμητικού τρόπου με τον οποίο αντιμετώπιζαν οι ντόπιοι τους πρόσφυγες αποτελούν δύο περιστατικά που μου γνωστοποιήθηκαν από τον κύριο Χατζηφραιμίδη Μάκη και την κυρία Γαϊτανίδη Αγνή. Ο κύριος Χατζηφραιμίδης είχε βάλει υποψηφιότητα για δήμαρχος. *« Ήμουν νέος. Λέγανε: Εε μωρέ, έβαλε ο Μάκης, είναι και πρόσφυγας, δεν πρόκειται να βγει δήμαρχος».* Τελικά για τέσσερις τετραετίες διετέλεσε δήμαρχος Κόνιτσας. Η κυρία Αγνή Γαϊτανίδη θυμάται περιστατικά από τα σχολικά της χρόνια. *«Είχαν τον ρατσισμό οι καθηγητές.(...) Εγώ πήγαινα στο 2^ο Δημοτικό κι ο δάσκαλος έλεγε «αούτες». Στην Πέμπτη, Έκτη Δημοτικού ήταν μια δασκάλα που έκανε αγγλικά. Ο δάσκαλος με ειρωνευόταν: Τα έμαθες τα ελληνικά, θες να μάθεις και αγγλικά τώρα! (...)Με τα παιδιά είχαμε πρόβλημα. Στη Δευτέρα-Τρίτη Γυμνασίου ένας συμμαθητής-μακαρίτης τώρα- με είχε πει στον διάδρομο του σχολείου «παλιοντουντούμησηα». Του έριξα μια κλωτσιά.(...)Ο διευθυντής δε μας έκανε τίποτε»¹¹⁴.*

Οι δάσκαλοι φαίνεται ότι ενέτειναν τον διαχωρισμό μεταξύ των προσφύγων και των ντόπιων αντί να τον εκτονώνουν. Πολλές φορές σε ερώτηση προς τους μαθητές που αφορούσε την εργασία του πατέρα, στην απάντηση των παιδιών προσφυγικής καταγωγής ότι ασχολούνταν με τη γεωργία τούς παρότρυναν να εγκαταλείψουν το σχολείο και να γίνουν αγρότες. Οι γονείς των παιδιών όμως, γνωρίζοντας πόσο δύσκολη είναι η ενασχόληση με τη γη, ήθελαν τα παιδιά τους να «προκόψουν».

Τα παιδιά των προσφύγων έλαβαν την εκπαίδευση στα ήδη προϋπάρχοντα σχολικά κτίρια. Το σχολείο βρισκόταν στο κέντρο της Κόνιτσας. Αργότερα όταν αυξήθηκε ο πληθυσμός, οικοδομήθηκε δημοτικό σχολείο στην Κάτω Κόνιτσα, εκεί

¹¹³ Συνέντευξη με τον κύριο Θωμά Φατέ, ό. π.

¹¹⁴ Συνέντευξη με την κυρία Αγνή Γαϊτανίδη (64 ετών), που μου παραχωρήθηκε την 11.05.2020, στην Κόνιτσα

όπου είναι ο προσφυγικός συνοικισμός. Το σχολείο δεν ήταν αποκλειστικά για τους πρόσφυγες αλλά φοιτούσαν και παιδιά γηγενών που ενέπιπταν χωροταξικά σε αυτό.

Ένα στοιχείο που βοήθησε στην ένταξη των προσφύγων στην τοπική κοινωνία ήταν η εργατικότητα τους. Αυτό αποτέλεσε παράγοντα για τη σύναψη γάμων μεταξύ ντόπιων και «ντουντούμηδων», όπως προσφωνούσαν τους πρόσφυγες. Το 1977, όπως αναφέρει ο κύριος Θωμάς Φατές, έγινε ένα πάρτι, με πρωτοβουλία νεαρών παιδιών (απογόνων προσφύγων) από την Κάτω Κόνιτσα στο οποίο κλήθηκαν να συμμετάσχουν και παιδιά από την Πάνω Κόνιτσα. *«Κι έγινε η πρώτη, επίσημη, ας πούμε, επαφή».*

Στην Κόνιτσα επίσης εγκαταστάθηκαν και πρόσφυγες από τα Φάρασα. Τα Φάρασα ήταν το κεφαλοχώρι έξι ελληνόφωνων, χριστιανικών χωριών (Αφσάρι, Κίσκα, Σατής, Τσουχούρι, Φκωσί, Ξουρδζάιδη). Μόνο τρεις τούρκικες οικογένειες υπήρχαν στο χωριό. Αυτοί είχαν άλλο ιδίωμα. Ενίοτε ήταν δύσκολο να συνεννοηθούν με τους Μιστιώτες.

Τα Φάρασα ήταν φτωχό χωριό. Οι κάτοικοι ασχολούνταν αρχικά με την εξόρυξη και το εμπόριο σιδήρου, καθώς η περιοχή διέθετε κοιτάσματα. *«Κάποια στιγμή αυτή η διαδικασία σταμάτησε κι άρχισαν να ασχολούνται με την κατεργασία μαλλιού. Κάνανε παπλώματα, χαλιά. Ασχολούνταν με τη γεωργία και την κτηνοτροφία»¹¹⁵.*

Από τα Φάρασα ξεκίνησαν στις 14 Αυγούστου 1924, με τελικό προορισμό την Ελλάδα. Ελάχιστα πράγματα πήραν μαζί τους, κανα - δυο εικόνες, κάποια ρούχα, τα απολύτως απαραίτητα. Βαθύτατα θρησκευόμενοι και έχοντας μαζί τους τον Άγιο Αρσένιο, ο οποίος - κατά τα λεγόμενα - είχε προμηνύσει τον ξεριζωμό, ακολούθησαν τον δρόμο για τη νέα πατρίδα. 150 χλμ διαδρομή με τα πόδια και τα κάρα. Πρώτος σταθμός το Γιαχγυαλί. 204 οικογένειες από τα Φάρασα και 176 από τα γύρω χωριά έφτασαν στη Μερσίνα. Από την Μερσίνα με το καράβι «Αρχιπέλαγος» και υπό ρωσοαμερικάνικη προστασία, μετά από έναν μήνα, στις 27 Σεπτεμβρίου 1924, φτάνουν στον Πειραιά. Κάποιες οικογένειες εγκαθίστανται στην Αθήνα, ενώ οι υπόλοιπες πηγαίνουν στην Κέρκυρα. Στο νησί τοποθετούνται στο Κάστρο της πόλης. Η υγρασία όμως τους αναγκάζει να αναζητήσουν αλλού τόπο εγκατάστασης. Τον Ιούλιο του 1925 καταφεύγουν στην Ηγουμενίτσα, στην Πλαταριά, όπου διαμένουν μέσα σε σκηνές και παράγκες. Πολλοί εγκατέλειψαν και αυτή την περιοχή και

¹¹⁵ Συνέντευξη με τον κύριο Κορτσινόγλου Ιωάννη (64 ετών), που μου παραχωρήθηκε την 15.05.2020, στην Κόνιτσα

κατευθύνθηκαν στο Πλατύ Ημαθίας, στη Δράμα και στη Θεσσαλονίκη. Ο πρόεδρος του χωριού, ο οποίος ήταν ο πατέρας του Αγίου Παΐσιου, τις εναπομείνασες 15 οικογένειες του χωριού, τις κατευθύνει στην Κόνιτσα. Δεν ήταν τυχαία η επιλογή. Η γεωγραφία του τόπου έμοιαζε πολύ με τα πατρογονικά. Τα Φάρασα αρδεύονταν από τον ποταμό Ζαμαντή. Η Κόνιτσα από τον Αώο. Το 1926 εγκαταστάθηκαν πια οριστικά, στην Κόνιτσα.

Η εγκατάστασή τους έγινε σε σπίτια που είχαν απομείνει, τουρκικά οικήματα, τόσο στην Πάνω όσο και στην Κάτω Κόνιτσα. Είχε άλλωστε προηγηθεί η εγκατάσταση των προσφύγων από το Μιστί, δύο χρόνια νωρίτερα. Όπως και οι Μιστιώτες, έτσι και οι πρόσφυγες από τα Φάρασα έλαβαν κλήρο, εργαλεία και ζώα για την καλλιέργεια της γης. Πολλοί από αυτούς άλλαξαν τα επίθετά τους, ενώ ελάχιστοι διατήρησαν την επαγγελματική απασχόληση που είχαν στα πατρογονικά. *«Ο παππούς μου ήταν ο γερο Πρόδρομος Κορτσινόγλου, ο οποίος ήταν σιδηρουργός εκεί, το οποίο επάγγελμα έκανε κι ο πατέρας μου εδώ... Εκτός από σιδηρουργός ήταν και ψάλτης του Αγίου Αρσενίου(....)το οποίο διακόνημα έκανε κι εδώ (στην Κόνιτσα)»¹¹⁶.*

Οι Άγιοι Αρσένιος και Παΐσιος κατάγονταν από τα Φάρασα. Ο Άγιος Αρσένιος εκοιμήθη κατά την διαμονή των προσφύγων στην Κέρκυρα, ενώ ο Άγιος Παΐσιος ακολούθησε τον δρόμο των υπολοίπων προσφύγων και ήταν αυτός που έγραψε τον βίο του Αγίου Αρσενίου.

Σήμερα οι περισσότεροι πρόσφυγες, απόγονοι της πρώτης γενιάς, μένουν στην Κάτω Κόνιτσα.

¹¹⁶ Συνέντευξη με τον κύριο Κορτσινόγλου Ιωάννη (64 ετών), ό. π.

Δ' Κεφάλαιο

Η ενσωμάτωση και οι κοινωνικοοικονομικές σχέσεις των προσφυγικών κοινοτήτων

4.1. Σχέσεις προσφύγων-ντόπιων

Η παρουσία των προσφύγων αποτέλεσε ανατρεπτικό παράγοντα για την υπάρχουσα τάξη, μεταβάλλοντας ουσιαστικά πολλά από τα δεδομένα της κοινωνίας. Αυτή η δυναμική των προσφύγων είχε προβλεφθεί από τον Ύπατο Αρμοστή Σμύρνης, Στεργιάδη, σε στιχομυθία που είχε με τον Γεώργιο Παπανδρέου πριν την καταστροφή: *«Βλέπω την κατάρρευση.- Και γιατί δεν ειδοποιείς τον κόσμο να φύγει;- Καλύτερα να μείνουν εδώ να τους σφάζει ο Κεμάλ, γιατί, αν πάνε στην Αθήνα θα ανατρέψουν τα πάντα»*¹¹⁷.

Είναι πραγματικότητα το γεγονός ότι η μετακίνηση πληθυσμών, μικρή ή μεγάλη, δημιουργεί αναστατώσεις. Η εγκατάσταση των Ελλήνων προσφύγων από τη Μικρά Ασία σε όλη την Ελλάδα ήταν ένα πρωτοφανές για τη χώρα γεγονός, το οποίο τόσο από την πλευρά του οργανωμένου Κράτους, όσο κι από τους πρόσφυγες θα μπορούσαμε να πούμε ότι έγινε βεβιασμένα, αναμενόμενο λόγω των συνθηκών. Αν και η γενικότερη τάση ήταν οι πρόσφυγες να εγκατασταθούν και να βρουν απασχόληση ίδια ή συναφή με αυτή που είχαν στις πατρογονικές εστίες, παρατηρείται το φαινόμενο αστοί να εγκαθίστανται σε αγροτικές περιοχές και χωριά κάτω από δύσκολες συνθήκες και, από την άλλη, αγρότες να πηγαίνουν στις πόλεις χωρίς δουλειά ή οποιαδήποτε περιουσία. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα να ασχοληθούν με επαγγέλματα τα οποία καμιά σχέση δεν είχαν με αυτό που έκαναν στην πατρίδα τους, συνεπώς η κοινωνική τους θέση θεωρούνταν κατώτερη.

Η Ελλάδα παράλληλα με την καταστροφή είχε να αντιμετωπίσει και τις συνέπειες του Εθνικού Διχασμού, που είχε ξεκινήσει από το 1915, και επρόκειτο να σφραγίσει την ιστορία της για πολλά ακόμη χρόνια. Μέσα σε αυτό το κλίμα έρχεται να προστεθεί και η αντιπαράθεση αυτοχθόνων-ετεροχθόνων, γηγενών-προσφύγων. Η αντιπαράθεση αυτή εκφράστηκε σε όλα τα πεδία της ανθρώπινης δράσης, πνευματικό, πολιτιστικό, γλωσσικό, κοινωνικό, επαγγελματικό κ.α. Η διαφορετικότητα των προσφύγων έθεσε υπό αμφισβήτηση την ελληνικότητά τους ενώ παράλληλα η ανάγκη αποκατάστασής τους έκανε εντονότερες αυτές τις

¹¹⁷ Μ. Χριστοπούλου, *ό. π.*, σ. 225

αντιθέσεις καθώς προέκυψαν διαφορές σε οικονομικό επίπεδο λόγω της διανομής των γεωργικών κλήρων.

Οι μαρτυρίες των ίδιων των προσφύγων για τις σχέσεις με τον ντόπιο πληθυσμό ποικίλλουν και ενίοτε είναι αντιφατικές μεταξύ τους. «Οι ντόπιοι μας συμπεριφέρθηκαν πολύ καλά. Άμα δεν ήταν αυτά τα χωριά θα είχαμε πεθάνει. Εγώ με τη μάνα μου όλο ζητιανεύαμε, μια μέρα στην Κατσικά, μία μέρα στο Κουτσελιό, Σεργιανά, Μπιστούνι. Κάθε Σάββατο πηγαίναμε στα Γιάννενα. Άμα δε μας κοίταζαν τα χωριά...Δεν είχαμε τίποτε να φάμε, αυτοί μας δίναν κρεμμύδι αλεύρι. Μας κοίταζαν μας λυπόταν. Μας φώναζαν αούτηδες και Τούρκους αλλά δεν βαριέσαι», «Όχι, όχι δεν μας βοήθησαν. Παλιοπρόσφυγες μας έλεγαν όλο ένα», «Μας δέχτηκαν οι άνθρωποι.-Δε σας έβριζαν;- Ε, καλά και αυτό ναι. Για τις γυναίκες έλεγαν ότι είναι πρόστυχες, έλεγαν ήρθαν οι πρόστυχοι. Κάτι τέτοια ναι. Αλλά δε βαριέσαι», «Μας αγαπούσαν, μας αγαπούσαν και δουλεύαμε»¹¹⁸.

Η δυσανάλογη αύξηση της ζήτησης εργασίας σε σχέση με την αντίστοιχη προσφορά τόσο για τους πρόσφυγες όσο και για τους ντόπιους αύξησε τα ποσοστά ανεργίας. Αυτή η κατάσταση σε συνδυασμό με την άνοδο των τιμών και το γεγονός ότι ένα τμήμα του πληθυσμού δεν είχε ενταχθεί στο οικονομικό και κοινωνικό γίνεσθαι του τόπου είχε ως αποτέλεσμα να υπάρχει έντονα κλίμα δυσφορίας προς τους νεοφερμένους.

Ιδιαίτερα σημαντική ήταν η προσφορά των γυναικών, οι οποίες υπερτερούσαν αριθμητικά των ανδρών. Η εργασία τους περιλαμβάνει όχι μόνο τις δουλειές του σπιτιού και την ανατροφή των παιδιών, αλλά και εργασία έξω από το σπίτι στα χωράφια, παρέα με τους άνδρες, ή και στον επαγγελματικό στίβο ως ράφτρες, υφάντριες ή πλύστρες. Η ζωή τους και οι συνήθειές τους ήταν διαφορετικές από αυτές των Ηπειρωτών γυναικών, οι οποίες ζούσαν σε μια κλειστή κοινωνία με έναν ιδιαίτερα αυστηρό ηθικό και κοινωνικό κώδικα.

«Επειδή μιλάγαμε τούρκικα... Έλληνι είμασταν. Άμα δεν είμασταν Έλληνι δεν ερχόμασταν!»(Κατερίνα Μπατσάκογλου, Μπάφρα)¹¹⁹.Μεγάλο ποσοστό των Ελλήνων Ορθόδοξων στην Ανατολή τον 19ο αι. ήταν τουρκόφωνοι – οι λεγόμενοι Καραμανλήδες. Οι χριστιανοί αυτοί πολύ συχνά δεν ήξεραν ελληνικά (με την εξαίρεση εκείνων που τα ξανάμαθαν στα ελληνικά σχολεία που ιδρύθηκαν σε πολλές κοινότητες) αλλά χρησιμοποιούσαν το ελληνικό αλφάβητο για να γράψουν τα

¹¹⁸ Μ. Χριστοπούλου, *ό. π.*, σ. 225

¹¹⁹ Γενικό Λύκειο Ανατολής Ιωαννίνων, *ό. π.*

τουρκικά. Ήταν σχετικά πολυάριθμοι σε πολλές περιοχές της χερσονήσου και φαίνεται ότι ονομάστηκαν «Καραμανλήδες» επειδή προέρχονταν από περιοχές που κάποτε ανήκαν στην τουρκομανική δυναστεία των Καραμανίδων¹²⁰.

Τα τουρκόφωνα χωριά ήταν πιο δύσκολο να ενσωματωθούν στη νέα πραγματικότητα, είχε περάσει μόλις μια δεκαετία από την απελευθέρωση των Ιωαννίνων και, παρά το γεγονός ότι η πόλη ζούσε στους δικούς της αστικούς ρυθμούς, για το κοινωνικό σύνολο ήταν αρκετά δύσκολο να δεχτεί τους ξεριζωμένους τουρκόφωνους. Οι τελευταίοι δεν είχαν καμία σχέση – πλην την τρομερή σύνδεση που δίνει στους ανθρώπους ο ξεριζωμός – με τους πλούσιους εμπόρους της Νέας Σμύρνης ή άλλων αστικών περιοχών. Όπως και στην Αθήνα, έτσι και στην περιφέρεια, οι φτωχότεροι ήταν οι τελευταίοι της ενσωμάτωσης. Πολλώ δε μάλλον, όσοι μιλούσαν τούρκικα. Μέχρι πρόσφατα, ακόμα και μέχρι τη δεκαετία του '90, οι γιαγιάδες στα προσφυγοχώρια, που πια ανακατεύτηκαν με τον εξαρχής ντόπιο πληθυσμό και πλέον αποτελούν προαστιακές περιοχές των Ιωαννίνων, μιλούσαν στα σπίτια τούρκικα¹²¹.

Οι πρόσφυγες, όπως ήταν φυσικό, διέθεταν διαφορετικά εθνολογικά χαρακτηριστικά από τον γηγενή ηπειρώτικο πληθυσμό. Αυτά τα χαρακτηριστικά προσπάθησαν να τα διατηρήσουν με την ενσωμάτωσή τους στο νέο περιβάλλον, ενώ ταυτόχρονα έπρεπε να συνυπάρξουν με τον εντόπιο πληθυσμό.

Για να κατανοήσουμε καλύτερα την κατάσταση που διαμορφώθηκε, θα πρέπει να ανατρέξουμε στο παρελθόν και ιδιαίτερα στην περίοδο της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Οι πληθυσμοί των πεδινών εκτάσεων, ιδιαίτερα, έχοντας ζήσει στο κλίμα της έντονης κατακτητικής παρουσίας των Οθωμανών, βίωσαν τις συνέπειες των σκληρών συνθηκών ζωής που υποδείκνυε το γαιοκτητικό κολιγικό σύστημα. Το αίτημα επίλυσης του αγροτικού ζητήματος με την απαλλοτρίωση της γης έγινε ιδιαίτερα έντονο μετά την εκδήλωση της αντίθεσης ανάμεσα στους μεγαλοκτηνοτρόφους και τους γεωργούς, ενώ αργότερα ο ερχομός των προσφύγων διεύρυνε το πεδίο των αντιμαχόμενων δυνάμεων. Εκτάσεις που χρησιμοποιούνταν ως λειμώνες από τους ντόπιους κτηνοτρόφους και γαίες που ανήκαν στο ελληνικό δημόσιο απαλλοτριώθηκαν και διανεμήθηκαν στις προσφυγικές οικογένειες ως αγροτικοί κλήροι. Το ζήτημα της διανομής της γης προκάλεσε αντιθέσεις στις σχέσεις

¹²⁰ Γενικό Λύκειο Ανατολής Ιωαννίνων, ό. π.

¹²¹ Ο. Στέφου, ό. π.

των ντόπιων πληθυσμών με τους πρόσφυγες, γεγονός που επηρέασε και τις κοινωνικές και πολιτισμικές επαφές μεταξύ των δύο ομάδων¹²².

Οι πρόσφυγες που έφτασαν στην Ήπειρο και συγκεκριμένα στην περιοχή των Ιωαννίνων προέρχονταν από τη Ντούζτσε, την Τοκάτη, τη Σαφράμπολη, τη Σαμψούντα, τη Φάτσα, το Πουλαντζάκ, την Αργυρούπολη, την Πάφρα, την περιφέρεια της Καισάρειας και ειδικότερα από τα χωριά Τσατ, Τασλίκ, Ρουμκαβάκ, Ζίλε και Καρατζορέν. Οι κάτοικοι της Μπάφρας και της Νεοκαισάρειας κατοικούσαν στη Λυκαονία, την Καππαδοκία και σε τμήμα της Γαλατίας. Ιδιαίτερα στην Καππαδοκία παρά την ύπαρξη ελληνόφωνων κοινοτήτων στην περιοχή πλειοψηφούσαν οι τουρκόφωνες ελληνορθόδοξες κοινότητες¹²³. Στην Μπάφρα επίσης εγκαταστάθηκαν και πρόσφυγες από την Πάφρα του Πόντου.

Η κοινότητα της Ανατολής ιδρύθηκε από Πόντιους που ήρθαν από το χωριό Γενίγερ της κωμόπολης Ντούζτσε (Επαρχία Βιθυνίας), από τη Σαμψούντα, τη Φάτσα, την Αργυρούπολη, το χωριό Αλουτσαρά, την Πουλαντζάκη και γενικότερα από την ευρύτερη περιοχή του παραλιακού και νότιου Πόντου¹²⁴.

Οι κοινότητες των προσφύγων προσπάθησαν να διατηρήσουν το κοινοτικό και συλλογικό πνεύμα που κυριαρχούσε στις πατρογονικές εστίες τους, στη Μ.Ασία. Ο συγκεντρωτικός και παρεμβατικός χαρακτήρας του ελληνικού κράτους και της διοίκησης υπέβαλαν σε δοκιμασία το πνεύμα συλλογικότητας των κοινοτήτων. Η παρακμή των ελληνικών κοινοτήτων ήταν περισσότερο συνέπεια της διαδικασίας εθνικής ομογενοποίησης μέσα από την επιβολή της νομικής και διοικητικής εξουσίας του ελληνικού κράτους στις περιοχές που πρόσφατα είχαν προσαρτηθεί σε αυτό¹²⁵. Παρ' όλα αυτά, οι προσφυγικές κοινότητες εκδήλωσαν νέες μορφές συλλογικής οργάνωσης.

Η ταυτότητα των Μικρασιατών προσφύγων καθορίστηκε τόσο από το ότι οι ίδιοι γνώριζαν κι έβλεπαν τη διαφορά με τον ντόπιο πληθυσμό (πολιτισμική, γλωσσική κ.α.) όσο κι από το βίωμα της βίαιης και αναγκαστικής εξόδου από τις εστίες που γεννήθηκαν και μεγάλωσαν, τα πατρογονικά εδάφη. Η αναγκαιότητα της επιβίωσης στη νέα πατρίδα και τα προβλήματα που αυτό συνεπάγονταν, οδήγησε

¹²² Ε. Παναγιωτοπούλου, *ό. π.*, σ. 16

¹²³ Ε. Παναγιωτοπούλου, *ό. π.*, σ. 35-37

¹²⁴ Ε. Παναγιωτοπούλου, *ό. π.*, σ. 35-37

¹²⁵ Μ. Δρίτσα, «Ετερόχθονες Κοινότητες: ο ενοφθαλμισμός του προσφυγικού στοιχείου στον μακεδονικό χώρο», στο «*Η διαχρονική πορεία του κοινοτισμού στη Μακεδονία*», (Συμπόσιο για τα 75 χρόνια από την απελευθέρωση της Μακεδονίας, 9-11 Δεκεμβρίου 1988), Κέντρο Ιστορίας Δήμου Θεσσαλονίκης, Θεσ/νίκη 1991, σελ.418

τους πρόσφυγες να υιοθετήσουν ως ιδιαίτερο στοιχείο της ταυτότητάς τους τον όρο «πρόσφυγας» και εν τέλει να τον χρησιμοποιούν ως ιδιότητα που τους αυτοπροσδιορίζει. Με το πέρασμα του χρόνου, ο όρος απέκτησε θετική σημασία για τους ίδιους, αφού επισήμαινε τη διαφορά με τους γηγενείς, αλλά ταυτόχρονα είχε αρνητική-υποτιμητική σημασία για τους αυτόχθονες.

Από τη στιγμή της εγκατάστασής τους στην Ελλάδα και έως την ενσωμάτωσή τους στη νέα κατάσταση, μεσολαβεί ένα διάστημα μετάβασης θα μπορούσαμε να πούμε. Οι πρόσφυγες από τον Πόντο και τη Μικρά Ασία, στο μεταβατικό αυτό στάδιο, ανέπτυξαν σχέσεις αλληλεπίδρασης με τον Ηπειρώτικο πληθυσμό.

Είναι γεγονός ότι οι πρόσφυγες ενώ ξεκίνησαν το ταξίδι προς την Ελλάδα ως ενιαίες ομάδες, καθώς η μετακίνηση γίνονταν με βάση τους τόπους από τους οποίους προέρχονταν, με την άφιξή τους σε αυτή, αφενός διασκορπίστηκαν κι αφετέρου έγινε σαφές ότι δεν αποτελούσαν μια ενιαία και ομοιογενή πολιτισμικά ομάδα, αφού προέρχονταν από διαφορετικές περιοχές, η καθεμιά από τις οποίες είχε διαφορετικό πολιτισμικό υπόβαθρο, ακόμα και διαφορετική γλώσσα! Από την άλλη, στις περιοχές που εγκαταστάθηκαν συνάντησαν πληθυσμούς, οι οποίοι είχαν επίσης διαφορετικά πολιτισμικά χαρακτηριστικά. Ο βαθμός αλληλεπίδρασης των πολιτισμικών προτύπων ντόπιων και προσφύγων και το γεγονός της διατήρησης ή μη της πολιτισμικής έκφρασής τους μπορούν να λειτουργήσουν ως δείκτες που αναδεικνύουν τον βαθμό ένταξης και ενσωμάτωσης των προσφύγων σε τοπικό επίπεδο¹²⁶.

Οι πρόσφυγες που εγκαταστάθηκαν στον νομό Ιωαννίνων, στην προσπάθειά τους να αντιμετωπίσουν τα προβλήματα επιβίωσης, ήρθαν αμέσως σε επαφή με τον ντόπιο πληθυσμό. Αυτή άλλωστε υπήρξε και η επιδίωξη του ίδιου του Κράτους. Ειδικά το πρώτο διάστημα, κρίθηκε άκρως απαραίτητη και αναγκαία η συγκατοίκηση γηγενών και προσφύγων. Ταυτόχρονα, για να προασπίσουν το δικαίωμα ύπαρξής τους στον νέο χώρο, οι πρόσφυγες παραμέρισαν τα διαφορετικά χαρακτηριστικά των τόπων καταγωγής τους κατά την αλληλεπίδραση με τους ντόπιους, τονίζοντας την αίσθηση ότι αποτελούν μέλη της ίδιας ομάδας.

Στις σχέσεις τους με τους αυτόχθονες κατοίκους, αποδίδουν δύο στοιχεία, ένα θετικό κι ένα αρνητικό. Στο αρνητικό εντάσσεται η αντιδικία με τους ντόπιους λόγω της διανομής της γης, η επιφυλακτικότητα και η συγκρατημένη –ίσως και με

¹²⁶ Ε. Παναγιωτοπούλου, *ό. π.*, σ. 210

εντάσεις κάποιες φορές- στάση τους, ενώ στο θετικό περιλαμβάνεται η αλληλεγγύη και η υποστήριξη που έδειξαν ένα μεγάλο μέρος των γηγενών προς τον ταλαιπωρημένο προσφυγικό πληθυσμό. Η ανημποριά, η εξαθλίωση, ο πόνος δεν μπορούσαν να αφήσουν ασυγκίνητους τους κατοίκους των Ιωαννίνων, τόσο της πόλης όσο και των χωριών γύρω από τους οικισμούς. Οι κάτοικοι με προθυμία, αν και οι ίδιοι ζούσαν στην ανέχεια, πρόσφεραν τροφή και ρουχισμό στους νεοφερμένους.

Μια άλλη έκφραση της ανθρώπινης δράσης, η οποία συνέβαλε στην προσέγγιση των δύο ομάδων ήταν η εγγύτητα των χωριών και η από κοινού συμμετοχή των κατοίκων τόσο των προσφυγικών οικισμών όσο και των διπλανών σε αυτούς κοινοτήτων σε εκδηλώσεις, όπως τα πανηγύρια. Μεταξύ τους μάλιστα συνδέθηκαν και με δεσμούς κουμπαριάς. Δεν είναι επίσης σπάνιες οι περιπτώσεις όπου ο προσφυγικός οικισμός αποτελούσε το αγοραστικό κοινό στο οποίο απευθύνονταν οι ντόπιοι «έμποροι», δημιουργώντας έτσι ένα επιπλέον μέσο πολιτισμικής αλληλεπίδρασης.

Οι εργατικότητα των προσφύγων αποτέλεσε ακόμα έναν τομέα προσέγγισης. Αυτοί πολλές φορές αποτέλεσαν το εργατικό (φθηνό) δυναμικό στα χωράφια των κατοίκων της περιοχής. *«Εμάς οι Πεδινιώτες μας ήθελαν. Γιατί μας ήθελαν; Γιατί πηγαίναμε και δουλεύαμε στα καπνά τους. Και τώρα ακόμα δεν παίρνουν ντόπιους για τη δουλειά τους παίρνουν εμάς. Γιατί. Οι άλλοι οι ντόπιοι θα βγάλουνε ένα μεροκάματο την ημέρα εμείς μπορεί να βγάλουμε για τρία μεροκάματα δουλειά. Δουλεύανε με ψυχή οι δικοί μας»* (Γεωργία Αλεξίου, ετών65, Νεοκαισάρεια)¹²⁷.

Η διαφορά μεταξύ τους είχε ως βάση την αντιπαράθεση σε πολιτισμικό και οικονομικό πεδίο. Ο τρόπος ζωής, η μουσική, το φαγητό αποτελούσαν σημεία σύγκρισης. *«Οι πρόσφυγες ήταν άνθρωποι πρόσχαροι, γλετζέδες, κοινωνικοί. Ήταν συνηθισμένοι το βράδυ να θάβουν τα παιδιά τους και την επομένη να συνεχίζουν τον χορό και το τραγούδι, γιατί είχαν τη νοοτροπία ότι αυτή είναι η ζωή και τέτοια γυρίσματα έχει»*¹²⁸. Οι πρόσφυγες αναφέρονται υποτιμητικά για τους γηγενείς χαρακτηρίζοντάς τους «υπανάπτυκτους», αναδεικνύοντας έτσι την ανωτερότητά τους.

«Αγωνίζονταν πολύ οι Πόντιοι πρόσφυγες, γι' αυτό και δημιουργήσανε, προκόψανε· εδώ οι ντόπιοι, για να 'μαστε ειλικρινείς δεν ξέρα τι τους γίνεται, γιατί ήταν τουρκοκρατία και...εδώ στο Κατσικά που γνώρισα εγώ ακόμα, που ήταν,

¹²⁷ Ε. Παναγιωτοπούλου, ό. π., σ. 212

¹²⁸ Ε. Βλέτσα, ό. π., σ. 70-71

μεγάλωσα, έγινα 17-18 χρονών παλικάρι, στα σπίτια τους στα παράθυρα ψάθες είχανε, δε ξέρανε να βάλουνε τζάμια, και πόρτες (γέλιο) ήτανε δράμα η κατάσταση, και μας φωνάζανε Τουρκαλάδες· είχανε και το πλεονέκτημα αυτό· λέγαν εμάς Τουρκαλάδες αυτοί ζούσανε με τους Τούρκους εδώ μέσα, ήρθαμε εμείς και τους ανοίξαμε τα μάτια και μας αποκαλούσαν εμάς Τουρκαλάδες» (Ανδρέας Πτηνόπουλος, ετών 74, Ανατολή). «Γιατί οι παλιοί, εδώ οι ντόπιοι εδώ που ήτανε, Κατσικά, όλα αυτά τα χωριά τα γύρω, βάζαν τις γυναίκες δουλεύανε κι αυτοί απ' το πρωί ως το βράδυ στα καφενεία. Ενώ οι δικοί μας δουλεύαν οι άντρες και οι γυναίκες ήταν κυρίες στο σπίτι, όχι βέβαια κυρίες, κυρίες κατά κάποιον τρόπο, κοιτάγαν τις οικογένειές τους και βοηθούσαν τους άντρες τους. Αμα χρειαστώ εγώ τη γυναίκα μου θα της πω, έλα δω, πάμε να βάλουμε εκεί, να κάνουμε...Αλλά να 'ρθει σαν κύρια εργασία, να τη βάλω να δουλέψει κι εγώ να κάθομαι στο άλογο απάνω, όπως ήταν αυτοί: απ' το πρωί ως το βράδυ παίζαν κομάρια. Απ' το πρωί ως το βράδυ, αυτός ήταν στ' άλογο καβάλα κι η γυναίκα με τα πόδια ζαλικωμένη...» (Γιάννης Κατηρτζίδης, ετών 65, Ανατολή) ¹²⁹.

Οι κοινότητες της Μικράς Ασίας, σε αντίθεση με τις κλειστές κοινωνίες των εγχωρίων, αποτελούσαν κέντρα επαφής, ανταλλαγής, εν τέλει κοινωνικότητας. Στη νέα πατρίδα οι πρόσφυγες «αναπτύσσουν δικούς τους, αυθόρμητους, πηγαίους τρόπους να τροποποιούν το περιβάλλον τους σύμφωνα με τα βιώματα και τις ανάγκες τους»¹³⁰. Τόσο οι πρόσφυγες που επέλεξαν την αστική αποκατάσταση, όσο και αυτοί που ακολούθησαν την αγροτική, οργάνωσαν τον κόσμο τους βάσει της διαφορετικότητάς τους από τους ντόπιους.

Και οι αυτόχθονες όμως αναφέρονται υποτιμητικά στους νεοφερμένους. Χαρακτηρισμοί όπως «τουρκόσποροι», «λεφούσια», «αούτηδες» αποδίδονται στους πρόσφυγες, εντείνοντας και τονίζοντας ακόμα περισσότερο τη μεταξύ τους αντίθεση.

«Ήρθαταν εδώ Τούρκοι, μας πήρατε τα κτήματα, λέγαν, φωνάζανε. Τι κτήματα πήραμαν εμείς; Πριν ήρθαμαν εμείς, γιατί δεν τα παίρναν αυτοί; Από ποιον θα τα παίρναμε; Στα 'διναν οι Τούρκοι τ' αλλουνού το κτήμα;» (Βασίλης Ευσταθιάδης, ετών 91, Ανατολή) ¹³¹. « Οι Γιαννιώτισες έβγαιναν να ταισούν τα παιδιά τους και έλεγαν: φάτε το ψωμί σας γιατί θα σας το φάνε οι πρόσφυγες.(...) οι ντόπιοι παλιότουρκους μας

¹²⁹ Ε. Παναγιωτοπούλου, ό. π., σ. 214

¹³⁰ Β. Γκιζελή, ό. π., σ. 75

¹³¹ Ε. Παναγιωτοπούλου, ό. π., σ. 214-215

φώναζαν. Μετά δε δίναμε σημασία, το συνηθίσαμε, ας έλεγαν. Είχαμε αυτή την αψιμαχία γιατί ήταν άνθρωποι του καυγά λες και τους πήραμε την περιουσία»¹³².

Η εγκατάσταση των προσφύγων και η Αγροτική Μεταρρύθμιση όξυναν ακόμη περισσότερο τις διαφορές των ομάδων. Γεωργοί και κτηνοτρόφοι από κοινότητες ντόπιων αντέδρασαν έντονα με την απαλλοτρίωση της γης, καθώς θεωρούσαν ότι με τη μεταρρύθμιση θα επιτυγχάνονταν οι προσδοκίες και για τη δική τους αποκατάσταση. Ήδη μετά τους βαλκανικούς πολέμους πολλοί Έλληνες, είτε με προφορική είτε με γραπτή συμφωνία, αγόραζαν τις περιουσίες των μουσουλμάνων που αποχωρούσαν από τον ελλαδικό χώρο. Με τη Σύμβαση Ανταλλαγής αυτές οι περιουσίες χαρακτηρίστηκαν ανταλλάξιμες και προορίστηκαν για την αποκατάσταση και την αποζημίωση των προσφύγων.

Για τους ντόπιους οι πρόσφυγες ήταν «καταπατητές», σφετεριστές των περιουσιών τους, αφού η επίταξη σπιτιών και οικημάτων θίγει τα συμφέροντά τους, και ιδίως αυτών που ανήκουν στη μεσαία και ανώτερη οικονομικά τάξη. Η άφιξή τους στα Ιωάννινα οδήγησε στην επίταξη δημοσίων κτιρίων ή και καταλήψεις σπιτιών για την άμεση στέγασή τους. *«Οι πρόσφυγες αυτές τις ημέρες αυτοδικούν εις βάρος των γηγενών, εισερχόμενοι αυθαιρέτως εις τας κατοικίας των γηγενών και εκδιώκοντες αυτούς εξ αυτών. Ούτω ήρπασαν ένα δωμάτιον από την στενόχωρον κατοικία του Δημ. Τζαλαμήχα, ένα δωμάτιον από τα δύο που είχε ο κ. Ντόντορος με επταμελήν οικογένειαν... και εισελθόντες εις πολλά άλλα σπίτια διέπραξαν τα αυτά και τα χειρότερα! (...) Η Επιτροπή παρημέλησε να πράξει το καθήκον της ως έδει, και πολύ φοβούμεθα ότι θα προκληθούν προστριβαί μεταξύ γηγενών και προσφύγων, τα αποτελέσματα των οποίων θα είναι κακά και δια τους πρόσφυγας και δια την Επιτροπήν. Ετιμήσαμεν τους πρόσφυγας, τους συνεπονέσαμε, προσφέραμεν ό,τι ημπορέσαμεν εκ του υστερήματός μας, αλλά δε θ' ανεχθώμεν ούτε να συγκατοικήσωμεν μετ' αυτών, ούτε να πεταχτούμε εμείς έξω στον δρόμον, για να μπουν αυτοί στις κατοικίες μας»¹³³.*

«Λαμβάνω την τιμήν ν' αναφέρω υμίν, ότι κατόπιν της εξώσεώς μου εκ της οικίας του κ. Πωγώνη και της εγκαταστάσεώς μου εις την οικίαν μου εις δύο δωμάτια μετά των προσφύγων καθίσταται όλως αδύνατον η μετ' αυτών συγκατοικία μου. Η ακαθαρσία των καθ' όλην την έκτασιν της οικίας είναι απερίγραπτη, αφ'ετέρου η ακαταστασία των, αι φωναί μικρών και μεγάλων ημέρα και νύκτα κλπ είναι επίσης,

¹³²Ε. Βλέτσα, ό. π., σ. 72

¹³³Ε. Βλέτσα, ό. π., σ. 70

όλως ανυπόφορα. Είμαι ο μόνος δυστυχής κτηματίας εν όλω τω κράτει διότι από της απελευθερώσεώς μας επετάχθησαν αι δύο οικίαι μου. Καταλαμβάνω ενοίκιον μόνο δραχμάς επτακόσιας ενώ ελάμβανα από την μίαν οικίαν 120 λίρες οθωμανικές το έτος και τώρα κατήντησα προς συντήρησή μου να δαπανήσω όλην την χρηματικήν περιουσίαν μου»¹³⁴. Τα όρια ανθρωπισμού και αλληλεγγύης που έδειξαν πολλοί ντόπιοι απέναντι στην ταλαιπωρία και τις δυσκολίες που αντιμετώπισαν αλλά και εξακολουθούσαν να αντιμετωπίζουν οι πρόσφυγες εξαντλούνταν μέχρι εκεί που ξεκινούσαν-όπως είναι φυσιολογικό- τα όρια των ζωτικών συμφερόντων τους.

Η γη που άφησαν οι Τούρκοι ήταν ιδιοκτησία των Γιαννιωτών, κατά τη γνώμη των ντόπιων, αφού οι Οθωμανοί την είχαν πάρει από αυτούς. «Οι ντόπιοι δε μας χώνευαν κι ακόμη δε μας χωνεύουν. Ήρθαται από κει λένε και πήρατε τα κτήματά μας- δικά τους ήταν τα κτήματα;- και εδώ Τούρκοι ήτανε»¹³⁵.

Η γιαννιώτικη κοινωνία, αναγκάστηκε να καταβάλει ειδικό φόρο «υπέρ των προσφύγων για δύο χρόνια για τα εγχώρια προϊόντα 100% επί του εν τω δημοτικό δασμολογίω αναγραφόμενου φόρου για των εκ της αλλοδαπής εμπορευμάτων 50,5% επί του ως άνω δημοτικού φόρου»¹³⁶.

Επιπλέον, δεν είναι λίγες οι φορές που χαρακτηρίζονται ξένοι, αφού μάλιστα πολλοί από αυτούς δεν μιλούσαν ελληνικά. Αυτό το γεγονός από μόνο του οδήγησε πολλούς στο να αμφισβητήσουν την ελληνικότητα και την ελληνική συνείδηση των προσφύγων. Το κοινό θρησκευτικό δόγμα δε βοήθησε στην άρση της αμφισβήτησης.

Η ενδογαμία, η διατήρηση των πολιτισμικών καταβολών και προτύπων στους χώρους που εγκαταστάθηκαν οι πρόσφυγες κατά τα πρώτα χρόνια αποτέλεσαν μια πάγια τακτική τους και ταυτόχρονα στοιχείο που αποδεικνύει τη διαφορετικότητα με τους ντόπιους. Επιπλέον, με τη συσπείρωσή τους σε έναν συγκεκριμένο γεωγραφικό χώρο, προσπάθησαν να αποφύγουν την πολιτισμική τους αφομοίωση από τους γηγενείς.

Βοσκοί από τα γύρω χωριά πολλές φορές εργάζονταν στα κοπάδια των προσφύγων ή νοίκιαζαν χωράφια από την προσφυγική κοινότητα για τις δικές τους ανάγκες. Οι σχέσεις μεταξύ τους ήταν τεταμένες και υπήρξαν πολλά επεισόδια διαπληκτισμών. Οι ομάδες των ντόπιων βοσκών προσπάθησαν να ενσωματωθούν στις προσφυγικές κοινότητες, διεκδικώντας εντοπιότητα και εγγραφή στα κοινοτικά

¹³⁴ Μ. Χριστοπούλου, *ό. π.*, σ. 228

¹³⁵ Μ. Χριστοπούλου, *ό. π.*, σ. 229

¹³⁶ Ε. Βλέτσα, *ό. π.*, σ. 70

δημοτολογία. Μέχρι τη δεκαετία του 1950 τα μέλη των προσφυγικών κοινοτήτων αρνούνταν οποιοδήποτε τέτοιο αίτημα. Η πώληση αγροτεμαχίων για την ικανοποίηση οικονομικών αναγκών των προσφύγων, όπως σπουδές για τα παιδιά τους, και η μετακίνηση αστικού πληθυσμού από το κέντρο στην περιφέρεια αποτέλεσε ευκαιρία για την εγκατάσταση του ντόπιου στοιχείου σε περιοχές εγκατάστασης προσφύγων.

Το μορφωτικό επίπεδο των προσφύγων υπήρξε παράγοντας που επηρέασε τις σχέσεις με τον ντόπιο πληθυσμό. Στην απογραφή του 1928, 2.716 πρόσφυγες καταγράφονται ως εγγράμματοι ενώ 1.510 είναι αγράμματοι. Στην πρώτη κατηγορία ανήκουν οι ηλικιακές ομάδες 12-20 ετών και 30-55 ετών. Στη δεύτερη ηλικιακή ομάδα συγκαταλέγεται κι ένας μεγάλος αριθμός προσφύγων οι οποίοι είναι αγράμματοι. Αυτό πιθανόν να οφείλεται στους τόπους καταγωγής (η πλειοψηφία προέρχεται από αγροτικές περιοχές, που σημαίνει ότι η εκπαίδευση ερχόταν σε δεύτερη μοίρα, αφού βασική επιδίωξη ήταν η επιβίωση)¹³⁷. Με τους όρους εγγράμματος και αγράμματος εννοείται η γνώση ή μη γραφής και ανάγνωσης κι όχι αναγκαστικά η φοίτηση σε ανώτατο εκπαιδευτικό ίδρυμα.

Η ένταξη των προσφύγων στον πολιτικό χώρο των Φιλελευθέρων και η υποστήριξη που έδωσαν στον Ελευθέριο Βενιζέλο αποτέλεσε επίσης πεδίο αντιπαράθεσης με τους ντόπιους, αν και οι περισσότεροι Ηπειρώτες ανήκαν στον ίδιο με τους πρόσφυγες πολιτικό χώρο. Οι παραπάνω αντιθέσεις μεταξύ του προσφυγικού και του ντόπιου στοιχείου στον νομό Ιωαννίνων, δεν κατέληξαν σε δυσάρεστες ενέργειες, όπως διώξεις ή αιματηρές συγκρούσεις, που έλαβαν χώρα σε άλλες περιοχές της Ελλάδας (Σέρρες, Καστοριά).

4.2. Σχέσεις προσφύγων μεταξύ τους

Ο βίαιος και ακούσιος ξεριζωμός από τις πατρογονικές εστίες και η εγκατάσταση σε έναν τόπο εντελώς άγνωστο, με ανθρώπους που ήταν τελείως διαφορετικοί στις συνήθειες, στον τρόπο ζωής ακόμα και στη γλώσσα, οδήγησαν τους νεοαφιχθέντες στο να συσπειρωθούν και να προβάλουν προς τα έξω την εντύπωση της κοινής καταγωγής και κοινής πολιτισμικής ταυτότητας. Η πραγματικότητα όμως είναι ότι υπήρχε ετερότητα και μέσα στις ίδιες ομάδες.

Στους τόπους εγκατάστασης συναντήθηκαν άνθρωποι που κατάγονταν από διαφορετικές περιοχές. Ο Πόντος, τα παράλια της Μαύρης Θάλασσας, τα παράλια

¹³⁷ Ε. Βλέτσα, *ό. π.*, σ. 34-35

της Μικράς Ασίας, περιοχές της κεντρικής και νότιας Μικράς Ασίας (Καππαδοκία, Λυκαονία) ήταν τόποι καταγωγής των προσφύγων. Μεταξύ των περιοχών αυτών υπήρχαν γλωσσικές διαφορές, ποικιλία διαλέκτων, διαφορετικά κοινωνικά γνωρίσματα, διαφορετικά εν τέλει πολιτισμικά στοιχεία. Αυτή η διαφορετικότητα αποτυπωνόταν σε όλο το φάσμα της ανθρώπινης δραστηριότητας (οικονομικό, γλωσσικό, πνευματικό, κοινωνικό, πολιτισμικό). Η επαφή τους με τον μουσουλμανικό πληθυσμό, αναντίρρητα, συνέβαλλε στη διαμόρφωση της φυσιογνωμίας τους.

Οι κοινότητες των παραλίων είχαν τη δυνατότητα να αναπτύξουν σχέσεις και να αλληλεπιδράσουν τόσο με το εσωτερικό της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, όσο και περιοχές-χώρες έξω από αυτήν. Οι Έλληνες των αστικών κέντρων στα παράλια ανέπτυξαν το εμπόριο και αστικά επαγγέλματα κι αυτό συνετέλεσε στη διαμόρφωση της αστικής ταυτότητας των περιοχών αυτών. Στον αντίποδα βρίσκονται οι ελληνικές κοινότητες στο εσωτερικό της αυτοκρατορίας. Οι δυσκολίες στην επικοινωνία με τις αναπτυγμένες περιοχές -λόγω της γεωγραφικής απόστασης και της δυσκολίας μετακίνησης- τις αποκόπτουν στην ουσία, οδηγώντας τις αναγκαστικά στην επήρεια του μουσουλμανικού στοιχείου, το οποίο υπερτερούσε αριθμητικά.

Οι ελληνικές κοινότητες μπορούν να χωριστούν σε δύο κατηγορίες: τις αστικές και τις αγροτικές¹³⁸. Ο διαχωρισμός αυτός οπωσδήποτε αφορά το οικονομικό πεδίο δράσης των ανθρώπων. Δε θα πρέπει να παραβλέψουμε όμως ότι αποτελεί στοιχείο που επηρεάζει και τις σχέσεις τους με το μουσουλμανικό περιβάλλον. Απόρροια της οικονομικής ή μη ανάπτυξης ήταν και η διαμόρφωση ταξικών αντιθέσεων ανάμεσα στους κατοίκους των ελληνικών κοινοτήτων.

Παράλληλα, ιδιαίτερα στις αγροτικές κοινότητες, οι δεσμοί των ανθρώπων με τη γη υπήρξαν ιδιαίτερα έντονοι, δημιουργώντας ένα ισχυρό τοπικιστικό αίσθημα. Ακόμα και η κοινή θρησκεία, η ορθόδοξη χριστιανική πίστη, δεν αποτέλεσε συνεκτικό κρίκο σε αυτό το αίσθημα. Το τοπικιστικό πνεύμα μεταφέρθηκε και στους τόπους εγκατάστασης στην Ελλάδα. Οι παλιότερες γενιές μεταφέρουν στους νεότερους την ιδιαίτερη σχέση που είχαν με τους τόπους καταγωγής.

Η διαφορετικότητα που υπάρχει μεταξύ των ομάδων των προσφύγων τους οδηγεί στο να αποκαλούν η μια την άλλη με προσωνύμια, κάποιες φορές υποτιμητικά. Στην Ανατολή, οι κάτοικοι που κατάγονταν από τη Ντούζτσε

¹³⁸ Ε. Παναγιωτοπούλου, *ό. π.*, σ. 224

αποκαλούνταν «Τιτσελίδες»¹³⁹. Η άλλη ομάδα προσφύγων από τη Σαφράμπολη θεωρούν τους Τιτσελίδες άγριους, επιρρεπείς στους καυγάδες και με τάσεις να θέλουν να επιβληθούν στους άλλους. Οι Σαφραμπολίτες είχαν διαφορετικές συνήθειες. Μιλούσαν τούρκικα και επειδή ήταν αριθμητικά λιγότεροι εγκαταστάθηκαν όλοι μαζί σε ένα συγκεκριμένο τμήμα του οικισμού.

Η Μπάφρα με τη Νεοκαισάρεια, αν και είχαν κοινή γλώσσα την τουρκική, έχουν διαφορές μεταξύ τους καθώς οι κάτοικοι της Νεοκαισάρειας θεωρούσαν τους Μπαφραλήδες άγριους, λόγω του σκουρόχρωμου της επιδερμίδας τους, και μάλλον όχι ιδιαίτερα ξύπνιους, ενώ για τους εαυτούς τους έχουν αντίθετη άποψη. Αυτοχαρακτηρίζονται εξευγενισμένοι, ήρεμοι, νυκοκυραίοι, έξυπνοι. Επιπλέον, θεωρούν ότι η τοποθεσία του οικισμού τους είναι καλύτερη συγκριτικά με την Μπάφρα. Οι Μπαφραλήδες, από την άλλη, χαρακτηρίζουν τους Νεοκαισαριώτες άγριους και επιρρεπείς στις παρεξηγήσεις.

Γενικά οι Πόντιοι διαχωρίζουν τους εαυτούς τους από τους Καππαδόκες. Γι' αυτούς οι κάτοικοι της Καππαδοκίας είναι «βάρβαροι», ενώ οι ίδιοι, και κυρίως αυτοί που εγκαταστάθηκαν στην Ανατολή, ανέπτυξαν αστική νοοτροπία και μια ελιτίστικη τάση¹⁴⁰.

Η γλώσσα επίσης αποτέλεσε όριο-σύνορο μεταξύ τουρκόφωνων και ελληνόφωνων προσφύγων. Η άγνοια της τουρκικής ή της ελληνικής δυσχέραιναν τη μεταξύ τους επικοινωνία και συνεννόηση. Επιπλέον, αποτέλεσε ανασταλτικό παράγοντα για τη σύναψη γάμων ή άλλου είδος σχέσεων μεταξύ τους. Οι τουρκόφωνοι θεωρούν τους Πόντιους της Ανατολής «φαντασμένους»¹⁴¹. Η εξέλιξη της περιοχής τους οφείλεται –κατά τους τουρκόφωνους- στο ότι οι κάτοικοί της πουλούσαν κτήματα σε γηγενείς, με αποτέλεσμα τη γρήγορη οικονομική ανάπτυξή τους.

Και η οικιστική οργάνωση αποτελεί στοιχείο διάκρισης μεταξύ των προσφυγικών ομάδων. Έτσι για παράδειγμα χωρίζεται ο οικισμός σε «άνω» και «κάτω» μαχαλά.

¹³⁹ Ε. Παναγιωτοπούλου, *ό. π.*, σ. 224

¹⁴⁰ Ε. Παναγιωτοπούλου, *ό. π.*, σ. 228

¹⁴¹ Ε. Παναγιωτοπούλου, *ό. π.*, σ. 229

Επίλογος

Στην Ήπειρο εγκαταστάθηκαν συνολικά 1345 οικογένειες με αγροτική αποκατάσταση. 22 προσφυγικοί συνοικισμοί δημιουργήθηκαν σε όλη την Ήπειρο ενώ 678 αγροτικά οικήματα κατασκευάστηκαν. Η διανομή των αγροκτημάτων στους δικαιούχους έγινε σύμφωνα με τους νόμους 4592/1930¹⁴² και 4857/1930¹⁴³. Σύμφωνα με τη διανομή αυτή οι δικαιούχοι κατείχαν μόνο τη χρήση και όχι την κυριότητα της γης μέχρι να ξεχρεώσουν το αντίτιμο των αγροκτημάτων. Μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο οι πρόσφυγες μπόρεσαν να ξεχρεωθούν και τότε έγινε η διανομή, το 1955, με την οποία παραχωρούνταν στους δικαιούχους και η κυριότητα της γης.

Οι ρυθμοί της αποκατάστασης των προσφύγων υπήρξαν ραγδαίοι, με συνέπεια οι κατοικίες που κατασκευάστηκαν από την ΕΑΠ να έχουν ημιτελή μορφή. Οι πρόσφυγες είχαν να αντιμετωπίσουν το κρύο και τη βροχή, αφού σε πολλά σπίτια έλειπαν η στέγη και τα παράθυρα. Το χωμάτινο πάτωμα και η στενότητα χώρου επιβάρυναν περισσότερο τις συνθήκες ζωής των προσφύγων.

Λίγα χρόνια μετά την κατάληψη των σπιτιών, οι πρόσφυγες, προκειμένου να ικανοποιήσουν τις λειτουργικές τους ανάγκες, κατασκεύασαν μικρούς στάβλους στις αυλές των σπιτιών για τα λιγιστά ζώα που διέθεταν με υλικά όπως πέτρα, βρίζα, σίκαλη και λάσπη, καθώς και άλλους βοηθητικούς χώρους, όπως αποθήκες και χώρους υγιεινής. Μπροστά από το σπίτι, ένας μικρός κήπος, όπου καλλιεργούσαν λαχανικά, ήταν για τα περισσότερα νοικοκυριά απαραίτητος για την ικανοποίηση των οικιακών αναγκών.

Μετά την απόκτηση ενός σπιτιού το επόμενο βήμα για την κοινωνική ένταξη των προσφύγων υπήρξε η απόκτηση γης για καλλιέργεια. Πολλοί από τους πρόσφυγες αποκαταστάθηκαν ως αγρότες, παρόλο που στην πατρίδα τους διέθεταν μικρές εκτάσεις γης, τις οποίες μάλιστα δεν καλλιεργούσαν. Από πολύ νωρίς το ελληνικό κράτος προσπάθησε να βοηθήσει τους πρόσφυγες στην ενσωμάτωσή τους στην ελληνική κοινωνία. Με αυτό τον τρόπο επεδίωκε να μετατρέψει τους ξεσπιτωμένους πληθυσμούς σε παραγωγικούς καλλιεργητές. Αργότερα, ανέλαβε το ρόλο αυτό η Ε.Α.Π, η οποία κατέστη υπεύθυνη για την αγροτική αποκατάσταση των προσφυγικών οικογενειών¹⁴⁴.

¹⁴²Εφημερίς της Κυβερνήσεως, στο εξής *ΕτΚ*, τχ. Α΄, αρ. φ. 137, 02.05.1930

¹⁴³*ΕτΚ*, τχ. Α΄, αρ. φ. 396, 18.12.1930

¹⁴⁴ Ε. Παναγιωτοπούλου, *ό. π.*, σ. 63

Το ζήτημα της εξεύρεσης γης και της διανομής χωραφιών υπήρξε ακανθώδες για το ελληνικό κράτος και για την ΕΑΠ αργότερα. Στην Ήπειρο η απαλλοτρίωση των μεγάλων περιουσιών άφησε μικρή έκταση γης για να διανεμηθεί στους πρόσφυγες. Επιπλέον, η καλλιεργήσιμη γη ήταν ελάχιστα εύφορη και ιδιαίτερα στην ηπειρωτική Ελλάδα έχει ορεινά χαρακτηριστικά¹⁴⁵.

Η Ήπειρος στηρίζεται στη γεωργία, καλλιέργεια και παραγωγή σιτηρών, κι έπειτα στην καλλιέργεια αμπελιών και την κτηνοτροφία. Η αγροτική αποκατάσταση συντέλεσε στην αύξηση της παραγωγής.

Οι πρόσφυγες ανέπτυξαν σταδιακά την κτηνοτροφία και κατάφεραν να αυξήσουν τον αριθμό των ζώων που διέθεταν, ξεκινώντας από τα ζώα που τους έδωσε η ΕΑΠ. Όμως, γενικότερα, οι δυνατότητες της ζωικής παραγωγής παρέμειναν στο επίπεδο της οικόσιτης κτηνοτροφίας.

Η πρώτη γενιά των προσφύγων απασχολήθηκε κυρίως σε αγροτικές εργασίες και παράλληλα άσκησε συμπληρωματικά κάποιο άλλο επάγγελμα, όπως αυτό του κουρέα, του μαραγκού, του αμαξά, του εργάτη οικοδομικών έργων κ.α. Η δεύτερη γενιά είχε την ευκαιρία να αξιώσει ένα επάγγελμα στην πόλη, καθώς οι συνθήκες διαβίωσης άρχισαν να βελτιώνονται και είχαν τη δυνατότητα να λάβουν καλύτερη εκπαίδευση και «να μάθουν μια τέχνη». Η εμπορευματική δραστηριότητα ήταν περιορισμένη τα πρώτα χρόνια της εγκατάστασης, καθώς δεν υπήρχαν πολλά χρήματα για την ανάπτυξη μιας εμπορικής επιχείρησης.

Μετά τον ξεριζωμό και τις περιπέτειές τους, οι πρόσφυγες, αφού πέρασαν αμέτρητες αντιξοότητες, τόσο στο ταξίδι τους προς την Ελλάδα όσο και κατά τον πρώτο καιρό διαμονής τους σε αυτή, κατάφεραν να ορθοποδήσουν. Μέσα από σκληρούς αγώνες για επιβίωση και αποδοχή τους από τους αυτόχθονες Έλληνες κατάφεραν να προσαρμοστούν στην καινούρια τους ζωή, διατηρώντας τις παραδόσεις, τα ήθη και τα έθιμά τους.

Η αναμνήσεις των κατοίκων της περιοχής μας μαρτυρούν πολλά για τη ζωή τους στις διάφορες επαρχίες του Πόντου και της Μικράς Ασίας πριν την ανταλλαγή των πληθυσμών. Η ζωή τους, λοιπόν, εκεί στηριζόταν στα προϊόντα που παρήγαγαν στα κτήματά τους. Αυτά ήταν το καλαμπόκι, σιτάρι, κριθάρι, φασόλια και λαχανικά το οποία πουλούσαν στο παζάρι, όπου και αγόραζαν ρούχα, αλάτι και πετρέλαιο, πράγματα δηλαδή που δεν είχαν. Έτσι, όπως χαρακτηριστικά αναφέρουν «τα είχανε

¹⁴⁵ Ε. Παναγιωτοπούλου, *ό. π.*, σ. 64

όλα». Αν και αναγκάζονταν να εργάζονται πολλές ώρες στα κτήματά τους και η συντήρηση του σπιτιού και της οικογένειας γινόταν δύσκολη με την απουσία των γονιών τους, οι πρόσφυγες δηλώνουν πως ζούσαν ευτυχισμένοι. Εξάλλου, η βοήθεια των μεγαλύτερων παιδιών ήταν αναγκαία και πολύ χρήσιμη, ειδικά μετά τη διαταγή για την ανταλλαγή και το ταξίδι για την Ελλάδα.

Όσο για τις σχέσεις τους με τους Τούρκους οι περισσότεροι αναφέρουν πως ήταν αγαθές και πως δεν αντιμετώπιζαν ιδιαίτερα προβλήματα. Τονίζουν όμως πως ήταν τεμπέληδες και δε δούλευαν, αλλά αρκούσαν στο να ζητιανεύουν απ' τα σπίτια των Ελλήνων οι οποίοι φυσικά τους δέχονταν και τους προσέφεραν ό,τι ζητούσαν. Παρόλα αυτά όμως, τα προβλήματα δε άργησαν να εμφανιστούν και να γίνονται όλο και πιο έντονα. Το κράτος και οι κυβερνώντες νοιάζονταν για τα συμφέροντα και τις διάφορες πολιτικές τους και «διασκεδάζαν» παίζοντας με τη μοίρα ολόκληρων πληθυσμών. Πολλές φορές εκμεταλλεύονταν τις δύσκολες συνθήκες για την επίτευξη του στόχου τους και την εξόντωση του ελληνικού λαού. Βέβαια, η κατάσταση επιδεινώθηκε με τη διαταγή του Κεμάλ να εγκαταλείψουν τα σπίτια τους, έχοντας 3 μέρες προθεσμία να πουλήσουν τα πάντα και να φύγουν.

Δυστυχώς, τα προβλήματα και οι δυσκολίες δεν τελείωσαν ακόμα και όταν εγκαταστάθηκαν στη νέα τους πατρίδα. Αν και μοιράστηκε ο κλήρος και όλοι είχαν άλογα, βόδια, χωράφια, κέρα και άλλα αγροτικά μηχανήματα, ήταν παράλληλα χρεωμένοι στο κράτος και γι' αυτό ήταν υποχρεωμένοι να δουλεύουν όσο χρειαζόταν ώστε να ξεχρεωθούν. Επίσης, οι περισσότεροι ντόπιοι δεν ήθελαν τους πρόσφυγες και μάλιστα τους κορόιδευαν αποκαλώντας τους «Τούρκους». Συγχρόνως υπήρχαν και αυτοί που ήταν ιδιαίτερα επιφυλακτικοί και αδικαιολόγητα σκληροί μπροστά στη δυστυχία και τον αγώνα για την επιβίωση της προσφυγιάς.

Ορισμένοι συνοικισμοί, όπως ο συνοικισμός Παμβώτις, παρουσιάζουν ταχύτερη αφομοίωση με την τοπική κοινωνία, αλλοιώνοντας τον προσφυγικό τους χαρακτήρα, στοιχείο που αποδεικνύει την ανάγκη εκατέρωθεν αρμονικής συνύπαρξης.

Το ξερίζωμα από τις πατρογονικές εστίες και η εγκατάσταση στη νέα πατρίδα δε σήμαινε ότι τελείωσαν οι ταλαιπωρίες και οι δυσκολίες. Τα προβλήματα της ανασυγκρότησης των προσφυγικών κοινοτήτων αντιμετωπίστηκαν μέσα από τα οργανωμένα σχέδια της κρατικής μέριμνας για την αποκατάσταση αλλά κυρίως μέσα από τις προσπάθειες των ίδιων των προσφύγων. Η Επιτροπή Αποκατάστασης Προσφύγων φρόντισε για την άμεση και παραγωγική αποκατάσταση των

προσφυγικών οικογενειών με το να χορηγήσει αγροτεμάχια για καλλιέργεια. Παρόλα αυτά, η επιβίωση ήταν πολύ δύσκολη, καθώς κάθε οικογένεια έπρεπε να φροντίσει για την εξασφάλιση της εργασίας που θα τη συντηρούσε. Η απασχόληση στις καλλιεργούμενες εκτάσεις του ντόπιου πληθυσμού και η βοσκή ζώων ήταν μερικές από τις λύσεις ανάγκης¹⁴⁶. Επιπλέον, τα παιδιά από νεαρή ηλικία, προκειμένου να εξασφαλίσουν ένα εισόδημα, απασχολούνταν ως υπηρέτες στην πόλη είτε σε σπίτια ξένων είτε σε σπίτια συγγενών.

Η τουρκική γλώσσα στο παρελθόν αποτελούσε εμπόδιο στη σύναψη σχέσεων μεταξύ Ποντίων και Μικρασιατών. *«Με τη Μπάφρα δεν συνεννοούντανε, ήτανε τέτοιοι τουρκόφωνοι...Και να συνεννοούμασταν δεν πήγαινανε: άμα ήταν καμιά κοπέλα μεγάλης ηλικίας που δε παντρευότανε, εκείνη μπορεί να πήγαινε αναγκαστικά για να είναι παντρεμένη, και πε άλλες κοπέλες δεν πήγαιναν...»*(Ευδοκία Ζώη, ετών 69, Ανατολή)¹⁴⁷.

Η Επιτροπή Αποκαταστάσεως Προσφύγων είχε ως βασικό στόχο, εκτός από την παραγωγική αποκατάσταση των προσφύγων, και την αποτελεσματική ενσωμάτωση αυτών στην ελληνική κοινωνία.

Με το πέρασμα του χρόνου, ο ντόπιος πληθυσμός άρχισε να εξοικειώνεται με την παρουσία των προσφύγων και τις συνήθειές τους. Στη Νεοκαισάρεια οι κάτοικοι ανέφεραν ότι ένας από τους λόγους που στο παρελθόν έκανε τους ντόπιους να μην θέλουν να παντρευτούν κάποιον προσφυγικής καταγωγής ήταν η συνήθεια της σκληρής και επίπονης αγροτικής δουλειάς, τονίζοντας έτσι κάποια αρνητικά χαρακτηριστικά των γηγενών. *«Όχι, όχι. Δεν έπαιρναν! Μετά έγιναν αυτά. Δεν ήξεραμαν. Πού να ήξερε κανένας τα χωριά; Δεν ήξεραμαν εμείς οι πρόσφυγες. Υστερα δεν μας έδιναν και νύφη οι εντόπιοι...Βάζαμαν καπνά πολλά και αυτοί δεν δουλεύαν πολύ»* (Ναζαρέτ Τσιράκογλου, ετών 77, Νεοκαισάρεια)¹⁴⁸.

Η οικογένεια έπαιξε καθοριστικό ρόλο στην προσπάθεια των προσφύγων να ενσωματωθούν και να προσαρμοστούν στην τοπική κοινωνία διατηρώντας την ιδιαιτερότητά τους. Η απόκτηση ενός σπιτιού, ενός μόνιμου καταλύματος για κάθε οικογένεια, ήταν αυτό που επιθυμούσαν οι πρόσφυγες. Το σπίτι που τους παραχωρήθηκε συντέλεσε στη συνειδητοποίηση της ιδέας της μόνιμης πλέον εγκατάστασης στους τόπους όπου έφτασαν μετά την τραγωδία του ξεριζωμού τους.

¹⁴⁶ Ε. Παναγιωτοπούλου, *ό. π.*, σ. 143

¹⁴⁷ Ε. Παναγιωτοπούλου, *ό. π.*, σ. 162

¹⁴⁸ Ε. Παναγιωτοπούλου, *ό. π.*, σ. 163

Το σπίτι λειτούργησε ως σύμβολο ριζώματος στους τόπους υποδοχής και ως το πεδίο όπου η μνήμη μετέφερε στοιχεία της καθημερινότητας της παλιάς πατρίδας στη νέα πραγματικότητα¹⁴⁹.

Σήμερα, οι κοινωνικές διακρίσεις μεταξύ προσφύγων και «γηγενών» τείνουν να ξεπεραστούν μέσα από τις κοινωνικές σχέσεις που έχουν αναπτυχθεί στο εσωτερικό των κοινοτήτων. Η ανάπτυξη των δεσμών συγγένειας μέσω των επιγαμιών και οι συμπληρωματικές μορφές συγγένειας, όπως οι κουμπαριές, συντέλεσαν στην άμβλυνση των διαφορών. Έτσι ο διαχωρισμός των κατοίκων ανάλογα με τον τόπο καταγωγής άρχισε να υποχωρεί από τη δεκαετία του 1960 και μετά. «...σμίξαν τώρα οι νέοι έγινε μια ψαλίδα όλοι· ντόπιοι, Πόντιοι, Μικρασιάτες, γύφτοι, όπως θέλεις πάρτο, έγιναν ένα τώρα. Δε ξεχωρίζεις. Να πας μέσα στο μαγαζί δε ξεχωρίζεις ποιος είναι. Εμείς οι παλαιότεροι, τώρα, οι μεγάλοι, δε γνωρίζουμε τους δικούς μας τα παιδιά τους· δε τα γνωρίζουμε. Σκέψου τώρα, ήταν 140 οικογένειες και τώρα αυτοί 300 άνθρωποι δεν ήτανε, άντε βάλτο και 400. Και τώρα είναι 8.500, 9.000 λαός εδώ μέσα.» (Ανδρέας Πτηνόπουλος, ετών 74, Ανατολή)¹⁵⁰.

Συμπερασματικά, οι κάτοικοι των προσφυγικών κοινοτήτων των Ιωαννίνων, διαμορφώνουν την ταυτότητά τους στη βάση ενός παρελθόντος, το οποίο έχει σφραγιστεί από το καθοριστικό γεγονός της Μικρασιατικής Καταστροφής και της εμπειρίας της προσφυγιάς. Μέσα από την κοινωνική μνήμη αναπλάθονται κάποια στοιχεία του παρελθόντος και χρησιμοποιούνται σύμφωνα με τις ανάγκες του παρόντος, συγκροτώντας μια πολιτισμική ιδιαιτερότητα που εκφράζεται μέσα από τη φράση «εμείς οι πρόσφυγες». Η ανασύσταση του παρελθόντος και η ιδιαίτερη πολιτισμική έκφραση των προσφυγικών ομάδων αποτελούν τα στοιχεία που συγκροτούν την ιδιαίτερη πολιτισμική τους ταυτότητα, η οποία χρησιμοποιείται ωστόσο και στο πλαίσιο ένταξης ή ενσωμάτωσής τους στην τοπική κοινωνία¹⁵¹.

Στοιχείο που συνέβαλε στην επίτευξη της συμβίωσης μεταξύ των δύο ομάδων ήταν η θρησκεία: «Παπά είχατε;- Είχαμε παπά, παπάς ερχόταν- Δεν ήταν πρόσφυγας;- Όχι, ήταν ντόπιος. Από τη Λαψίστα ερχόταν, γιατί ήμασταν Χριστιανοί»¹⁵². Η αφομοίωση προσφύγων γηγενών επήλθε με τη γερμανική κατοχή, αναδεικνύοντας την εθνική συνείδηση ως το βασικό κοινό στοιχείο.

¹⁴⁹ Ε. Παναγιωτοπούλου, *ό. π.*, σ. 170-171

¹⁵⁰ Ε. Παναγιωτοπούλου, *ό. π.*, σ. 218

¹⁵¹ Ε. Παναγιωτοπούλου, *ό. π.*, σ. 255-256

¹⁵² Μ. Χριστοπούλου, *ό. π.*, σ. 231

Πηγές και Βιβλιογραφία

A. Πηγές

1. Αρχεία

Γενικά Αρχεία του Κράτους, Αρχεία νομού Ιωαννίνων, ΓΔΗ, Φάκελλοι: 177, 178, 211

Εφημερίς της Κυβερνήσεως, τχ. 137 και 396

2. Προφορικές Μαρτυρίες

Ασφάκα, Τετάρτη 13/5/2020 και Πέμπτη 21/5/2020: Σελάχογλου Ναπολέον, Παπαδόπουλος Χρήστος, Παπαδόπουλος Φώτης, Παπαδόπουλος Χαράλαμπος, Δημητριάδης Ανδρέας, Πραταράκη Γιώργο, Μαρία Ντούλα, Ευαγγελία Μηνά, Βούλα Παπαβασιλείου.

Κόνιτσα, Δευτέρα 11/5/2020 και Παρασκευή 15/5/2020: Χατζηεφραιμίδης Πρόδρομος (Μάκη), Φατέ Θωμά, Κολτσινόγλου Ιωάννη, Χατζηεφραιμίδης Ανδρέας, Γαϊτανίδου Αγνή.

Ιωάννινα, Παρασκευή 22/5/2020: Ταγματάρχου-Μπεκιάρη Ευφροσύνη

3. Διαδικτυακές Πηγές

<http://stavrakoudis.econ.uoi.gr/deth/oikismoι-prosfyges-to.html>, Οικισμοί εγκατάστασης προσφύγων

«Άγιος Παΐσιος, άρθρο: 12 Ιουλίου γιορτάζει ο Άγιος Παΐσιος ο Αγιορείτης, ο ασυρματιστής του Θεού» στο Pontosnews: <http://www.pontos-news.gr/article/181526/12-ioylioy-giortazei-o-agios-paisios-o-agioreitis-o-asyrmatistis-toy-theoy> ημερομηνία ανάρτησης 12 Ιούλιος 2018, 08:40

«Ανταλλαγή πληθυσμών», άρθρο στο Καπαδοκικό Καρδίτσας: http://kapadokikokarditsas.blogspot.com/2016/01/blog-post_33.html

«Αυτές είναι οι χώρες της Μικράς Ασίας με τα πραγματικά τους ονόματα», άρθρο στο constantinoupoli: <http://constantinoupoli.com>, ημερομηνία ανάρτησης 6 Σεπτεμβρίου 2017

Γενικό Λύκειο Ανατολής Ιωαννίνων, Προσφυγικές Μαρτυρίες, Η εγκατάσταση των Προσφύγων στον νομό Ιωαννίνων (Ανατολή, Μπάφρα, Νεοκαισάρεια): http://prosfygikes-martyries.blogspot.com/p/blog-page_8734.html

Ελληνική Δημοκρατία, Υπουργείον Εθνικής Οικονομίας, Γενική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος: http://dlib.statistics.gr/Book/GRESYE_02_0101_00018.pdf

Εφημερίδα της Κυβέρνησης, αρ. φύλλου 305 στο slideshare: <https://www.slideshare.net/AgnostosX/10721917-2466-2467-2468-2469-2470>:

Στέφου Ο., «Η άγνωστη Ήπειρος: τα προσφυγοχώρια του τότε και του σήμερα και δύο ιστορίες», στο in.gr: <https://www.in.gr/2019/09/25/plus/agnosti-ipeiros-ta-prosfygoxoria-tou-tote-kai-tou-simera-kai-dyo-istories/>, ημερομηνία ανάρτησης 25 Σεπτεμβρίου 2019, 06:18

«Το Μιστί της Καππαδοκίας», άρθρο στο ΜΙΚΡΑΣΙΑΤΙΚΑ-WordPress.com: <https://mikrasiatwn.wordpress.com/>, ημερομηνία ανάρτησης: 1 Μαρτίου, 2014

Φάρασα Καππαδοκίας, Βικιπαίδεια: <https://el.wikipedia.org/wiki>

Χάρτης επαρχίας Έρπασ στο Terra Pontus: http://terra-pontus.blogspot.com/2015/09/blog-post_17.htm

Χάρτης Πόντου και χάρτης Μικράς Ασίας, στο Αλησμόνητες πατρίδες, mnimes.org: <https://www.mnimes.org/archives/the-asia-minor-on-maps/apontos45>

Β. Βιβλιογραφία

Αρχείο του Ποντιακού και Μικρασιατικού Πολιτισμού, «*Προσφυγικές Εγκαταστάσεις στο Δήμο Ανατολής*», Πνευματικό Πολιτιστικό Κέντρο Δήμου Ανατολής, Ανατολή 2009

Βεργόπουλος Κ., *Το Αγροτικό Ζήτημα στην Ελλάδα. Η κοινωνική ενσωμάτωση της γεωργίας*, γ' έκδοση, Αθήνα 1975

Βλέτσα Ε., «*Εγκατάσταση και ένταξη Μικρασιατών προσφύγων στο νομό Ιωαννίνων: Ανατολή, Μπάφρα, Νεοκαισάρεια, Ιωάννινα (1923-1930)*», πτυχιακή εργασία, Χαροκόπειο Παν/μιο, Αθήνα, Φεβρουάριος 2005

Γκιζελή Β., «Η κοινωνική ένταξη των αστών προσφύγων στην πόλη», στο: *Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών*, «*Μικρασιατική καταστροφή και ελληνική κοινωνία*», τ. 9, σ. 61-77

Δαλακούρα Β., «Η εγκατάσταση των προσφύγων της Καππαδοκίας στον ελληνικό χώρο», στο: *Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών*, τ. 11, σ. 267-320, (1995-1996)

Δρίτσα Μ., «*Ετερόχθονες Κοινότητες: ο ενοφθαλμισμός του προσφυγικού στοιχείου στον μακεδονικό χώρο*», στο «*Η διαχρονική πορεία του κοινοτισμού στη Μακεδονία*» (Συμπόσιο για τα 75 χρόνια από την απελευθέρωση της Μακεδονίας, 9-11 Δεκεμβρίου 1988), Κέντρο Ιστορίας Δήμου Θεσσαλονίκης, Θεσ/νίκη 1991

Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών, «Οι πρόσφυγες στη Μακεδονία, Από την τραγωδία στην εποποιία», επιμέλεια: Ιωάννης Σ. Κολιόπουλος, Ιάκωβος Δ. Μιχαηλίδης, Αθήνα 2009

Θέματα Νεοελληνικής Ιστορίας, Γ΄ Γενικού Λυκείου, 2016

Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, τ. 15, (1978), σ. 133-144 και 301-303

Καραλίδης Κ., «Τσαρική Νίγδης Καππαδοκίας», Έκδοση του Συλλόγου Καππαδοκών Μαυρόλοφου «Ο Άγιος Γεώργιος-Τσαρική», β΄ Έκδοση, Αθήνα 2005

Κουρουμπού Μ., Μπαλτά Ε., «Πηγές για την ιστορία των ανταλλάξιμων της Καππαδοκίας: Η ανάγκη συνολικής θεώρησης», στο: *Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών*, «Μικρασιατική καταστροφή και ελληνική κοινωνία», τ. 9, σ. 15-28

Κρίμπας Β., «Το έργο της αγροτικής εγκαταστάσεως της επιτροπής αποκατάστασης προσφύγων», στο: *Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών*, τ. 13 (1999), σ. 225-265

Κωστάκης Θ., *Το Μιστί της Καππαδοκίας*, τ. 1 και 2, Ακαδημία Αθηνών, Βραβείο «Ιδρύματος Κώστα και Ελένης Ουράνη», Αθήνα 1977

Λαμψίδης Γ., *Οι πρόσφυγες του 1922, Η προσφορά τους στην ανάπτυξη της χώρας*, Θεσ/νίκη 1992

Λούλης Κ., *Η επιβίωση της Ελλάδας μέσα από διαδοχικά θαύματα*, δ΄ έκδοση, Απρίλιος 2016

Μερλιέ Μ., *Η Έξοδος: Μαρτυρίες από τις επαρχίες της κεντρικής και Νότιας Μ. Ασίας*, Αθήνα 1982, τ.2

Παναγιωτοπούλου Ε., «Κοινωνική ενσωμάτωση, μνήμη και ταυτότητα στις προσφυγικές κοινότητες Ανατολή, Μπάφρα και Νεοκαισάρεια Ιωαννίνων», Διδακτορική διατριβή, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, Ιωάννινα 2004

Πελαγίδης Ε., *Η Αποκατάσταση των Προσφύγων στη Δυτική Μακεδονία (1923-1930)*, Θεσ/νίκη 1994

Στεφανίδη Π. «Προσφυγικά χωριά», στο: *Εστία Ποντίων και Μικρασιατών*, Αδελφότης των εν Ηπείρω Μικρασιατών, Νοέμβριος – Δεκέμβριος 1994 και Ιανουάριος – Φεβρουάριος – Μάρτιος 1995

Τούντα – Φεργάδη Α., *Θέματα Ελληνικής διπλωματικής Ιστορίας (1912-1934)*, Αθήνα χ. χ

Χανδόλιας Σ., *Εν Εκάλη, Ταξίδι στον τόπο και στο χρόνο*, Ιωάννινα 2010

Χριστοπούλου Μ., «Η ένταξη των προσφύγων στην περιοχή των Ιωαννίνων (1924-1930)», στα: *Ηπειρωτικά Χρονικά*, τ. 38 (2004), σ. 213-237

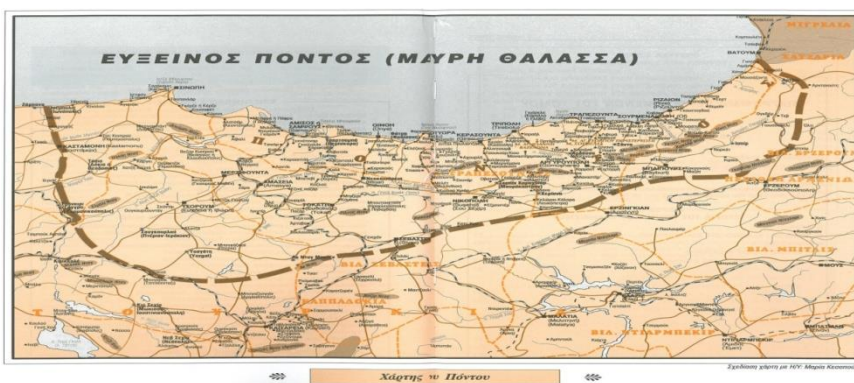
Giannouli Dimitra:(article) *Greeks or “Strangers at Home”: The Experiences of Ottoman Greek Refugees during Their Exodus to Greece, 1922-1923.* [Journal of Modern Greek Studies, Volume 13, Number 2, October 1995, p.p.271-287 (Article), Published by Johns Hopkins University Press (DOI : <https://doi.org/10.1353/mgs.2010.0196>], ημερομηνία προσπέλασης 20.05.2020

Παράρτημα

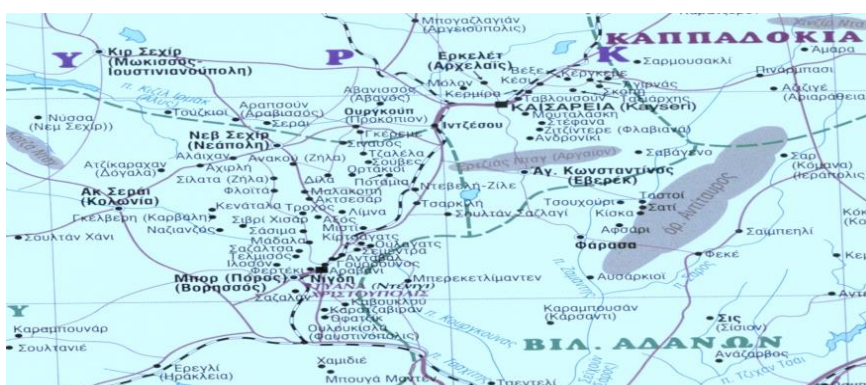
Εικόνα 1 - Οι χώρες της Μικράς Ασίας

Πηγή: constantinoupoli :<http://constantinoupoli.com> (Άρθρο: Χάρτης: Αυτές είναι οι χώρες της Μικράς Ασίας με τα πραγματικά τους ονόματα, Sep 6, 2017)

Εικόνα 2 – Χάρτης του Πόντου

Πηγή: Αλησμόνητες πατρίδες mnimes.org <https://www.mnimes.org/archives/the-asia-minor-on-maps/apontos45>

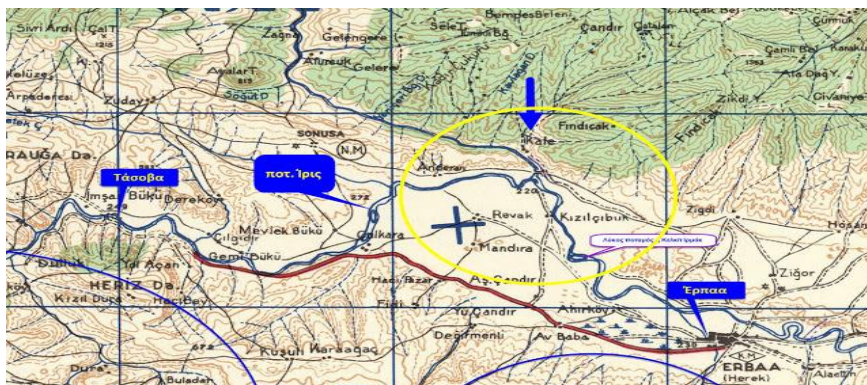
Εικόνα 3 – Χάρτης Καππαδοκίας

Πηγή: Καππαδοκικό Καρδίτσας: http://kapadokikokarditsas.blogspot.com/2016/01/blog-post_33.html (Άρθρο: Ανταλλαγή πληθυσμών)

Εικόνα 4 – Χάρτης Μικράς Ασίας.

Πηγή: Αλησιμόνητες πατρίδες, mnimes.org: <https://www.mnimes.org/archives/the-asia-minor-on-maps/apontos45maps>

Εικόνα 5 – Χάρτης επαρχίας Έρσαα

Πηγή: Terra Pontus: http://terra-pontus.blogspot.com/2015/09/blog-post_17.htm

Εικόνα 6 - Φάρασα Καππαδοκίας.

Πηγή: Βικιπαίδεια: <https://el.wikipedia.org/wiki>

Εικόνα 7 – Ο Άγιος Παΐσιος από τα Φάρασα Καππαδοκίας

Πηγή: Pontosnews <http://www.pontos-news.gr/article/181526/12-ioulioy-giortazei-o-agios-paisios-o-agioreitis-o-asyrmatistis-toy-theoy12> Ιουλίου γιορτάζει ο Άγιος Παΐσιος ο Αγιορείτης, ο ασυρματιστής του Θεού

Εικόνα 8 - Μιστί Καππαδοκίας: ο ναός των Αγίων Βασιλείου και Βλασίου (1840-1844), βυζαντινού ρυθμού, σπάνιος τύπος δεκάτρουλου ναού. Ένας από τους μεγαλύτερους ναούς της Ανατολής και ο μεγαλύτερος της Καππαδοκίας. Πηγή: ΜΙΚΡΑΣΙΑΤΙΚΑ-WordPress.com <https://mikrasiatwn.wordpress.com/> (Άρθρο: Το Μιστί της Καππαδοκίας 1 Μαρτίου, 2014

Εικόνα 9 – Μνημείο αφιερωμένο στους πρόσφυγες, με τα εργαλεία που χρησιμοποιούσαν οι παπλωματάδες, στην κάτω Κόνιτσα. 11.05.2020

**Εικόνα 10 - Τμήμα οροφής (ταβάνι) από προσφυγική κατοικία στην Ασφάκα . Διακρίνετε η εναπομείνασα ξύλινη επένδυση που σήμερα χρησιμοποιείται ως αποθηκευτικός χώρος.
12.05.2020**

**Εικόνα 11 – Προσφυγικά σπίτια στην Ασφάκα, 21.05.2020
Αριστερά διπλοκατοικία που χρησιμοποιήθηκε ως κοινοτικό γραφείο από τους Ιταλούς**

**Εικόνα 12 – Προσφυγικό σπίτι του συνοικισμού Ανατολής.
Πηγή: Πνευματικό Πολιτιστικό Κέντρο Δήμου Ανατολής**

Εικόνα 13 - Συνομιλώντας με πληροφορητές 2^{ης} γενεάς στην Ασφάκα Ιωαννίνων. Μάιος 2020

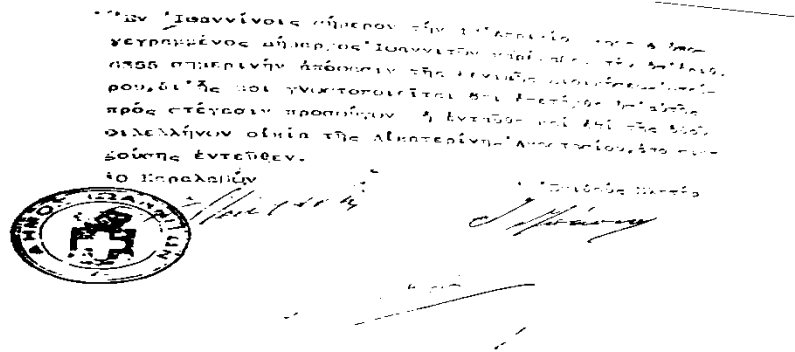
Εικόνα 14 - Συνομιλώντας με πληροφορητές 2^{ης} γενεάς στην Ασφάκα Ιωαννίνων. Μάιος 2020

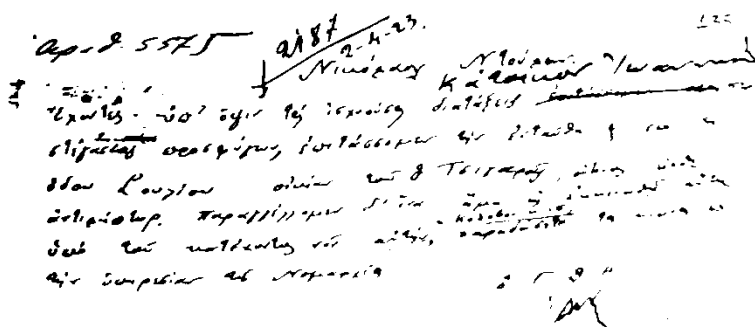
Εικόνα 15 - Συνομιλώντας με πληροφορητές 2^{ης} γενεάς στην Κόνιτσα Ιωαννίνων. Μάιος 2020

Εικόνα 16 - Συνομιλώντας με πληροφορητές 2^{ης} γενεάς στην Κόνιτσα Ιωαννίνων. Μάιος 2020

Εικόνα 17 – Έγγραφο για την επίταξη σπιτιών
 Πηγή: Πνευματικό Πολιτιστικό Κέντρο Δήμου Ανατολής

Εικόνα 18 - Έγγραφο για την επίταξη σπιτιών
 Πηγή: Πνευματικό Πολιτιστικό Κέντρο Δήμου Ανατολής

ΟΙΚΙΣΜΟΣ	ΠΛΗΘΥΣΜΟΣ	ΠΡΟΣΦΥΓΕΣ	ΠΟΣΟΣΤΟ ΠΡΟΣΦΥΓΩΝ
ΔΟΛΙΑΝΑ	1.120	15	1,3%
ΚΤΙΣΜΑΤΑ	390	24	6,2%
ΑΡΓΥΡΟΧΩΡΙ	236	4	1,7%
ΧΡΥΣΟΔΟΥΛΗ	116	23	19,8%
ΤΕΡΙΑΧΙΟΝ	151	2	1,3%
ΒΑΛΤΙΣΤΑ	377	1	0,3%
ΜΑΥΡΟΠΟΥΛΟΝ	186	7	3,8%
ΔΟΛΟΣ	358	1	0,3%
ΠΩΓΩΝΙΑΝΗ	1.053	19	1,8%
ΚΑΤΩ ΜΕΡΟΠΗ	498	4	0,8%
ΔΕΠΑΛΙΣΤΑ	313	2	0,6%
ΟΣΤΑΝΙΤΣΑ	464	11	2,4%
ΒΑΣΙΛΙΚΟΝ	1.125	6	0,5%
ΚΑΒΑΣΙΛΑ	122	2	1,6%
ΚΟΝΙΤΣΑ	1.959	246	12,6%
ΣΤΡΑΤΣΑΝΗ	502	1	0,2%
ΠΥΞΑΡΙΑ	90	2	2,2%
ΠΥΡΣΟΓΙΑΝΝΗ	910	1	0,1%
ΒΟΥΡΜΠΙΑΝΗ	667	3	0,4%
ΚΕΡΑΣΟΒΟΝ ΚΟΝΙΤΣΑΣ	893	1	0,1%
ΜΑΚΡΥΝΟΝ	99	1	1,0%
ΚΑΣΤΑΝΩΝ	72	5	6,9%
ΜΕΤΣΟΒΟΝ	2.156	4	0,2%
ΠΛΑΤΑΝΟΥΣΑ	1.005	3	0,3%
ΒΑΡΛΑΑΜ	304	1	0,3%
ΚΑΛΕΝΤΖΙ	383	3	0,8%
ΚΡΥΦΟΒΟΝ	350	5	1,4%
ΑΓΙΑ ΤΡΙΑΣ	211	10	4,7%
ΤΕΡΟΒΟΝ	727	1	0,1%
ΚΑΤΩ ΜΟΥΣΙΩΤΙΤΣΑ	455	1	0,2%
ΔΕΡΒΙΖΙΑΝΑ	517	2	0,4%
ΤΟΣΚΕΣΙ	654	1	0,2%
ΚΟΠΑΝΗ	512	2	0,4%
ΝΕΑ ΚΑΙΣΑΡΕΙΑ	220	213	96,8%
ΠΑΦΡΑ	118	90	76,3%
ΚΑΣΤΡΙΤΣΑ	451	4	0,9%
ΠΕΔΙΝΗ	499	1	0,2%
ΚΡΑΨΗ	852	2	0,2%
ΑΝΑΤΟΛΗ	587	587	100,0%
ΙΩΑΝΝΙΝΑ	20.485	1.969	9,6%
ΣΤΑΥΡΑΚΙ	328	5	1,5%
ΠΕΡΑΜΑ	552	1	0,2%
ΝΗΣΟΣ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ	477	1	0,2%
ΔΕΜΑΤΙ	522	2	0,4%
ΠΕΤΡΑ	392	3	0,8%
ΤΡΙΣΤΕΝΟΝ	408	45	11,0%

ΓΡΕΒΕΝΙΤΙΟΝ	676	6	0,9%
ΜΕΓΑ ΑΝΗΛΙΟΝ	110	1	0,9%
ΚΑΜΝΙΑ	109	3	2,8%
ΚΑΛΩΤΑ	194	2	1,0%
ΔΙΚΟΡΦΟΝ	313	4	1,3%
ΑΝΩ ΛΑΨΙΣΤΑ	208	1	0,5%
ΑΣΦΑΚΑ	93	93	100,0%
ΕΛΑΤΗ	123	1	0,8%
ΝΕΓΑΔΕΣ	205	3	1,5%
ΚΟΥΚΟΥΛΙ	90	6	6,7%
ΣΚΑΜΝΕΛΙ	245	1	0,4%
ΡΟΥΨΙΑ	194	1	0,5%
ΑΝΩ ΡΑΒΕΝΙΑ	454	1	0,2%
ΚΕΠΕΣΟΒΟΝ	124	1	0,8%
ΕΛΑΦΟΤΟΠΙΟΣ	577	2	0,3%
ΒΛΑΧΑΤΑΝΟΝ	213	1	0,5%
ΧΡΥΣΟΡΡΑΧΗ	433	2	0,5%
ΠΑΡΑΚΑΛΑΜΟΣ	1.421	1	0,1%
ΛΙΜΝΗ	335	1	0,3%
ΚΕΡΑΣΟΒΟΝ	238	3	1,3%
ΒΗΣΑΝΗ	1.002	10	1,0%
ΔΕΛΒΙΝΑΚΙ	1.202	11	0,9%
ΦΑΡΑΓΓΙΟΝ	136	1	0,7%
ΚΑΤΩ ΡΑΒΕΝΙΑ	364	1	0,3%
ΠΕΡΙΣΤΕΡΙ	461	4	0,9%
ΛΑΒΔΑΝΗ	513	3	0,6%
ΚΟΥΚΛΙΟΙ	742	1	0,1%
ΒΑΣΙΛΟΠΟΥΛΟΝ	207	2	1,0%
ΖΙΤΣΑ	1.220	5	0,4%
ΔΕΣΠΟΤΙΚΟΝ	551	1	0,2%
ΚΛΗΜΑΤΙΑ	970	2	0,2%
ΚΟΥΡΕΝΤΑ	413	3	0,7%
ΜΑΡΜΑΡΑ	692	1	0,1%
ΓΡΑΜΜΕΝΟΝ	749	3	0,4%
ΒΡΥΣΟΥΛΑ	325	1	0,3%
ΚΑΛΟΧΩΡΙ	191	2	1,0%
ΧΙΓΚΑ	292	1	0,3%
ΔΩΔΩΝΗ	395	6	1,5%
ΣΥΝΟΛΑ	61.646	3.529	5,7%

Πίνακας 1-Οικισμοί Νομού Ιωαννίνων όπου κατά την απογραφή του έτους 1928 καταγράφηκαν πρόσφυγες. Ο πίνακας αφορά στα σημερινά διοικητικά όρια του Νομού και για τη σύνταξή του χρησιμοποιήθηκαν στοιχεία από τις παρακάτω πηγές:

(<http://stavrakoudis.econ.uoi.gr/deth/oikismoi-prosfyges-to.html>,
http://dlib.statistics.gr/Book/GRESYE_02_0101_00018.pdf)

Περίληψη

Η μικρασιατική καταστροφή οδηγεί πάνω από 1.200.000 Έλληνες στο ελληνικό κράτος. Η εγκατάσταση και η διαβίωσή τους γίνεται μέλημα των ελληνικών κυβερνήσεων. Σε αυτή την προσπάθεια συμβάλουν και διεθνείς οργανισμοί αλλά και ιδιώτες. Στον νομό Ιωαννίνων δημιουργούνται τέσσερις αμιγώς προσφυγικοί συνοικισμοί (Ανατολή, Μπάφρα, Νεοκαισάρεια, Ασφάκα) αλλά και σε ολόκληρο τον νομό εγκαθίστανται πρόσφυγες. Τα πρώτα χρόνια οι δυσκολίες ήταν πολλές: επιβίωση, ενσωμάτωση, θλίψη για τις απώλειες. Παρ' όλα αυτά, μέσα σε λίγες δεκαετίες και κυρίως μετά τον Β' Παγκόσμιο πόλεμο, οι πρόσφυγες εδραιώνουν την παρουσία τους και γίνονται εν τέλει ενιαίο σώμα με τους αυτόχθονες πληθυσμούς.